

№ 299

2782

11312

2539

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველო
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

9(05)
2362

მასალები

საქართველოს დამკვიდრების ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

ნაკვეთი I ВЫПУСК

ბზბბბბ

1937

№ 912

ენის, ისტორიისა და მატერ. კულტურის ინსტიტუტი აკად. ნ. ჯაფარიძის სახ.
ИН-Т ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕР. КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. ЖАФАРИДИ

9(ას)
2362

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

ნაკვეთი | ВЫПУСК

P-10878

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის

ტფილისი

1 9 3 7

დაიბეჭდა სსტპ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით

პ/რედ. ს. ჯანაშია

ნ. ბერძენიშვილი

ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში

(დოკუმენტები კრიტიკული წერილით)

XV საუკუნის 80-ან წლებში ზევდგინიძე-ამილახორთა სახლში ბიძა-ძმისწულის შორის სამამულო უთანხმოება ატყდა.

ზევდგინ ზევდგინიძის შვილი ავთანდილ (თუ გუარამ) უჩივის თავის „ძმის“-წულს, ამირინდო ამილახორის შვილს, ზაალს. „ძმის“-წული „ბიძას“ მამულის უდიდესს ნაწილს ეცილება იმ საბუთით, რომ მამა მისი, ამირინდო ამილახორი, ნაშვილები ჰყავდა თაყა ამილახორს, ავთანდილის „ბიძას“, და ზაალის პაპის ბიძაშვილს.

უთანხმოების მოსაწესრიგებლად შემდგარ დარბაზს „ბიძა“-„ძმისწული“—ორივენი თავთავიანთ უფლებათა დამსაფუძვლებელ მოხსენებებს მიაერთმევენ. სამწუხაროდ, ზაალის მოხსენება არ შენახულა, მაგრამ, რომ ასეთი არსებობდა, ეს ავთანდილის (თუ გუარამის) მოხსენებიდან უდავოდ ჩანს.

ავთანდილის (თუ გუარამის) წინაშე ორი ამოცანაა: 1. უნდა დამტკიცოს საგვარეულო ქონების „მკვიდრობა“ და 2. უნდა გააბათილოს თაყა ამილახორის მიერ ავთანდილის (თუ გუარამის) „ძმის“-ამირინდოს ნაშვილეობის კანონიერება. (ნაშვილეობის საბუთი, როგორც ჩანს, დარბაზისათვის წარუდგენია ზაალს).

ავთანდილსაც (თუ გუარამს) მოხსენება ამისდა მიხედვით შეუღვენია.

მოხსენების ავტორი ქრონოლოგიური თანდათანობის დაცვით ასწერს, თუ რომელი ქონება, — როდის, ვისგან და როგორის წესით რომელმა ზევდგინიძის გვარის შვილმა შესძინა ზევდგინიძის სახლს, ე. ი. როგორ შეიქმნა ის საგვარეულო „მამული“, რომლის გარშემო ეხლა სახლისკაცთ შორის უთანხმოებაა ჩამოვარდნილი.

იწყებს ავთანდილ (თუ გუარამ) სხვილოსის „შოენით“ ზევდგინიძის მიერ. სამწუხაროდ, საბუთის დაზიანებულობა საშუალებას არ იძლევა ამ მოვლენის დროისა და გარემოების ზედმიწევნით გასათვალისწინებლად.

„მეფე“ (გიორგი?) „ოვსეთით“ მოსულა. მას სხვილოსი [„სხუროლოსნი“] ამოწყვეტილი („ამოწყვედილნი“) დახვედრია. ავთანდილს

(თუ გუარამს) აქ, ბუნებრივია, სხვილოსის მქონებელთა ამოწყვეტა, ე. ი. მისი უმკვიდროდ ქმნა (მამრობითი სქესის გადავლინება) აინტერესებს და ამას აღნიშნავს.

სხვილოსის ძველ მქონებელთაგან ორი ქალი გადარჩენილა, რომელთაგან ერთი კოჭლი ყოფილა.

ამოწყვეტილ ყმისადმი კეთილად განწყობილმა პატრონმა (გიორგი მეფემ?) თანახმად ფეოდალურ სამამულო მემკვიდრეობის წესისა კოჭლ ქალს ქმარი შერთო და ამ ქალის მამეული ქონება მის ქმარს დაუმკვიდრა (მეორე ქალი, არაკოჭლი, ჩანს, გარე გაათხოვა).

კოჭლი ქალის ქმრობა ზევდგინიძეთა წინაპარმა ისურვა, რომელმაც, ამრიგად, სხვილოსი ნამჭით ვად მიიღო.

ამ დასიძებულის სახელი აქ შემონახული არაა. შეიძლება ეს საბუთის დაზიანებულობით აიხსნებოდეს.

შემდგომი „მამული“, რომელიც ზევდგინიძიანთ საგვარეულო გადმოცემით ამ გვარმა სამკვიდროდ იშოვნა, ეს იყო სოფელი „ახალციხე სამოცი კუამლი“ კაცით და „მღუიმე მისითა შესავალითა სასაფლაოდ“. ორივე ეს („და ხუთი დახატული ჩარდახი“) ზევდგინიძიანთ წინაპარმა ნახსილად მიიღო გიორგი მეფისაგან.

ეს ამბავი შემდეგ გარემოებაში მომხდარა: გიორგი მეფემ (თათართა წინააღმდეგ) გაილაშქრა. იქ ზევდგინიძიანთ ოცდა ცხრა კაცი მოკვდა, ხოლო ერთი ტყვედ ჩაუვარდა თათრებს. აქ მეფეს, როგორც ჩანს, დამარცხებია* და ათაბაგსა „აღბუღას თათარნი მოუჯდეს“. აღბუღას ტყვედ ჩაუვარდნია „თავადი თათარი“ და ტყვე ზევდგინიძე იმით დაუსხნია და ზევდგინიძეც თავის მკვიდრ მამულზედ

* საბუთის დაზიანებულობის გამო ძნელია დარწმუნებით თქმა: ერთი და იგივე მეფეა „ოცსეთით“ რომ მოვიდა და „თათართა გაილაშქრა“, თუ ესენი სხვადასხვა პირია და მათ შორის „გამოვიდა დიდი ხანი“? უკანასკნელის სასარგებლოდ თითქო ის გარემოება ლაპარაკობს; რომ თათრებთან ომში ზევდგინიძიანთ ოცდა ცხრა კაცი მოკვდა და ერთიც ტყვედ ჩაუვარდა. უკანასკნელი, როგორც ეს მოხსენების დანარჩენიდან ჩანს, პორდაპირი წინაპარია ავთანდილისა (თუ გუარამის). მაგრამ ის ხომ ერთი ოცდაათთაგანია ავთანდილის (თუ გუარამის) იმ „გუარარის კაცთა“, რომელნიც გიორგი მეფეს ასლდნენ თათართა წინააღმდეგ ლაშქრობაში.

ასე რომ, ყველა ესენი იმ სხვილოსის მიმღებ ზევდგინიძის ჩამომავლად წარმოუდგენია მომხსენებელს.

და მართლაც, თუ ასე არა, ამბავი იმ ოცდა ცხრა „გუარარის კაცის“ სიკვდილზე უადგილო და აქ არაფერი მოსატანი ეპიზოდი იქნებოდა: ის ვერაფერს შემატებდა ვერც სხვილოსის და ვერც სხვა საგვარეულო ქონების სიმტკიცეს.

მაშ, გამოდის; რომ ყველა ეს ოცდაათი ზევდგინიძე ჩამომავალია იმ სხვილოსის მიმღებ ზევდგინიძისა. ხოლო ერთი ადამიანისგან ოცდა ათი კაცის შთამო-

მოსულა. თათრებთან დამარცხების (თუ მეფე-ჟეფლისწულთა შორის ბრძოლის) შედეგად ლტოლვილი მეფე გიორგი ძლიერ ყმას, ათაბაგ. „აღბულას შეეხუფა“ (ე. ი. აქ შეაფარა თავი).

აქ მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება ეწყობა. შეთქმულებას ზევდგინძისაც გაანდობენ. ვინ არის შეთქმულების ინიციატორი არა ჩანს: ტექსტი ნაკლულია. შეთქმულთ მიზანია: „მეფე კელთა შევიპყრათ და ქართლი ჩუენ დაგურჩებისო“.

ზევდგინძემ საფრთხე არ დაუმალა მეფეს და პაემანის ღამეს თვით დაწვა მეფის საგებელში. შეთქმულნი მეფის მოსაკლავად მივიდნენ. მეფის საგებელში მწოლდ „მწოვედ დაკოდეს“ „და რახან ეს იცნეს, რომე ზევდგინძე არისო, აღარ მოკლეს“. ასეთ ერთგულობის სამაგიეროდ მეფემ ზევდგინძეს ნასისხლად მისცა „ახალციხე სამოცი კუამლი“ კაცით და „მღუიმე მისითა შესავლითა სასათლაოდ“.

თავის მოხსენების ამ ნაწილის დასასრულს ავთანდილს მოჰყავს ზევდგინძიანთ წინაპართა სია XIV საუკუნეში. ტექსტის ნაკლულეგანობის გამო სიის უეჭველობით აღდგენა შეუძლებელია. გადარჩენილია: „...მამისა და თაყა მამისას შვილი, თაყას შვილნი ავთანდილ და ჯანიბეგ“.

პირველი ამათგანი, ეს არის კოკლ ქალზე დასიძებული და „ზევდგინძისძე“-თა გვარის ფუძემდებელი: მისი შვილი ყოფილა მამისა, რომლის შვილი თაყა არის ის, ვინც ნასისხლად მიიღო XIV საუკუნის 70—80-ან წლებში ახალციხე და მღვიმე.

ამ თაყას ძეგლია ავთანდილ და ჯანიბეგ. ესენი აღექსნდნენ მეფის (1412—1442 წ.) უფროსი თანამედროვენი იყვნენ. ჯანიბეგ შეიძლება იყოს თემურ-ლენგის წინააღმდეგ ბრძოლაში განთქმული პირი. ავთანდილ კი 1429 წელშიაც ცოცხლად მოიხსენიება. ის ამ დროს

მავლობის მიღება, თუნდაც ფეოდალის სახლში, ორ თაობის დროს მაინც მოითხოვს.

ასეთ გაგებისას ჩვენ მეფის „ოვესთირ“ მოსვლა შეგვეძლო XIV საუკუნის პირველ მეოთხედში გვევლისხმება, როცა ოსთა ქართლში ჩამოსახლებასთან დაკავშირებით ოს-ქართველთა შორის ხანგრძლივი ბრძოლა იყო გამართული. სხვილოლის ამოწყვეტისა და ოსეთში ლაშქრობის ერთად ნაგულისხმეობა ოსთა წინააღმდეგ ქართლში ბრძოლის დამთავრებას და თვით ოსეთში შეტევას გვიჩვენებს. ეს კი უდგება გიორგი VI დროს, როცა ამ უკანასკნელმა ოსნი „განასხნა და აღფურნა“ (ქცა I, 227).

ჩვენი საბუთის მეორე გიორგი მეფე, თათრებზედ რომ ლაშქრობს, როგორც მოხსენებიდან ჩანს, „დიდი აღბულას“ თანამედროვეა. გვაქვს საბუთი ვიფიკროთ, რომ ეს დიდი აღბულა არის სჯულმდებელი ათაბაგი აღბულა, XIV საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე.

ეზოს ჩუხჩარებია და გორის მოურავი (საქ. სიძ. III, 10)*. ეპი-
ზოდი გიორგი მეფის წინააღმდეგ შეთქმულებისა და ზევდგინიძის
თავგანწირვისა აქამდის ჩვენს ისტორიაში XV საუკუნის სამოციან
წლებში იყო ნაგულისხმევი. (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია,
305; თ. ჟორდანიას, ქრონიკები II, 284; პროფ. ივ. ჯავახიშვილი,
ქართ. ერის ისტორია, IV, 90—91 და ამილახორთა გვარის შესახებ
მონოგრაფიის ავტორი, ამ საბუთების შემკრები პ. კარბელაშვილი,
ივერია, 1891, № 237 და „ძველი საქართველო“ II, 106—107). ავ-
თანდილ ზევდგინიძე კი ამ ამბავს XIV საუკუნეში ჰგულისხმობს.
ჩვენ საბუთი არა გვაქვს ეკვი შევიტყუოთ მის ცნობაში. მისი მოხსენ-
ების მიზანი და ამ მოხსენების წარდგენის ადგილი და დრო ასეთი
ეკვის უფლებას არ გვაძლევს.

XV საუკუნის ოთხმოციან წლების დარბაისელთ, რომელთაც
ავთანდილის მოხსენება უნდა განეხილათ, კარგად ანსოვდათ აღნიშ-
ნულ საუკუნის მეორე ნახევრის ამბები (ვინმე ზაქარია მისი პირველ
ნახევრის ამბების ე. ი. ალექსანდრე მეფის ხანის მომსწრე და მახ-
სოვარი იყო), რომ მომხსენებელს შესძლებოდა ამ დროს მომხდარი
ამბავი განზრახ მთელი საუკუნით დაეძველებინა.

მომხსენებელი, როგორც ეს სხვა მისივე საბუთებიდან ჩანს, არა-
ერთხელ დაიმოწმებს ხოლმე დარბაზის წევრთ მის მიერ მონათსრობ
ამა თუ იმ ფაქტის დასამტკიცებლად.

თავის მოხსენების ეს ნაწილი ავთანდილს (თუ გუარამს) ზევდგი-
ნიძიანთ სახლის რალაც წერილობით წყაროდან შეიძლება ჰქონდეს
ამოღებული. მოთხრობის ხასიათი და დეტალები თითქო ამას მოწა-

* აქ მოყვანილ გენეალოგიურ სიას შეიძლება ამოწმებდეს „ჯუარის მონასტ-
რის აღაპებში“ შეტანილ მოსახსენებელთა სია:

სულსა მეფეთ მეფისა ალექსანდრეს შ“ს ლ“ნ

სულსა ზევდგინიძის ჩანიბეგისა შ“ს ლ“ნ

„ „ ავთანდილს და მის მეფულესა გლობრს შ“ს ლ“ნ

„ „ მამისასა და თაყასა შ“ს ლ“ნ

(იხ. ალაანი ჯუარის მონასტრისანი, XXVIII).

რომ ამ მოსახსენებელთა ჯანიბეგ და ავთანდილ ზემო მოხსენებული პირები
არიან, ეს საეჭვო არ უნდა იყოს. მამისა და თაყა კი შეიძლება იყვნენ არა მათი
მამა და პაპა, არამედ ჯანიბეგის შვილები. მართლაც, მამისას ასახელებს ერთხელ
მოხსენების ავტორი თავის ბიძად. თუ ის თაყა ამილახორის ძმა იყო, მაშინ ზევ-
დგინის ძმაც ყოფილა და ავთანდილის (თუ გუარამის) ბიძა. მამისას „ახალცი-
ხე ჰქონდა“, რომელიც მას წაართვა ავთანდილმა (თუ გუარამმა). მამისა ზევდგი-
ნიძე თავის მეუღლე გულქანით 1475 წელს იხსენიება (შიო მღ. საბ., 75).

მობს. ყოველ შემთხვევაში ეს არაა ოფიციალურ დოკუმენტების (სიგელთა) ენა.

ამის შემდეგ მართლაც შეიძლება დავეთანხმოთ განსვ. თ. ჟორდანისა და თაყა ზევდგინიძე, რომელიც ეკვდრს აიგებს შიო მღვიმეში, XV საუკუნის პირველ ნახევარში ცნობილ თაყა ზევდგინიძეს გაუფიცივეოთ. საბუთში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს თაყას გამონათქვამი. ცალკე თავისთვის ეკვდრის აგებას თაყა იმით ასაბუთებს, რომ შიომღვიმეში, სადაც „პირველ ჩუენნი მამანი და საფლავებულ იქმნეს, მათთანა დასაფლავებად... ვერ მკადრე ვიქმენ და ცალკე ახალი ეკუდერი ავაგე“-ო (იხ. შიო მღ. საბ. ბი, 72). თაყას გამონათქვამი: „პირველ ჩუენნი მამანი დასაფლავებულ იქმნეს“ ჰნიშნავს, რომ ზევდგინიძიანთ გვარის მამანი უკვე დიდი ხანია („პირველ“) შიომღვიმეში იმარხებიან. მართლაც და, თუ, მოხსენების ჩვენი გაგების თანახმად, შიომღვიმე ზევდგინიძეს ნასისხლად მისცეს სასაფლაოდ, XV საუკუნის პირველ ნახევარში თაყა ზევდგინიძეს ასეთი გამონათქვამი შეეძლო ეხმარა: ამ დროს იქ დასაფლავებული უნდა ყოფილიყვნენ თაყას მამა ჯანიბეგ, ბიძა ავთანდილ და პაპა თაყა*.

* სამწუხაროდ, თ. ჟორდანის მის მიერ გამოცემული ძველი სრულიად არ აუწერია. შეუშოკლებია კიდევ. ასე რომ დღეს, როცა ეს „ტყავზედ მხედრულად ნაწერი“ დედანი აღარა ჩანს, მისი დათარიღება მეტად ძნელდება. ამ საბუთში შეიძლება დამთარიღებულ მომენტებად გამოდგნენ შემწირველისა და მისი მეუღლის სახელები. XVI საუკუნის პირველ ნახევარამდის ჩვენ სულ სამი თაყა ზევდგინიძე გვხვდება. მესამე მათგანი, ამილახორი, ჩანს 1513 და 1523 წლებში (ქრ. II. 332; ისტ. საბ. III, 52).

ეს ამილახორი არ უნდა იყოს ჩვენი საბუთის თაყა: ამის მეუღლე ფანასკერტელის ქალი ულუმბია, ხოლო ჩვენი საბუთის თაყას მეუღლე ვინმე მამქანია; 2. თაყა ამილახორსა და ულუმბიას მრავალი შვილები ჰყავთ, ჩვენი საბუთის თაყა და მამქანი კი თითქო უშვილო ჩანან; 3. დავით მეფის თანამედროვე თაყა ამილახორობით იხსენიება, ჩვენი საბუთის თაყა კი რაიზე პატივს არ ატარებს.

ცალკე-ცალკე აღებული არც ერთი ამ საბუთთაგანი, რათქმა უნდა, გადამწყვეტი არ არის, მაგრამ ყველა ერთად თითქო ჩვენს მოსაზრებას ადასტურებს.

ასევე, ვფიქრობთ, ჩვენი საბუთის ავტორი არ უნდა იყოს თაყა მამისასძე, ავთანდილისა და ჯანიბეგის მამა. ჯანიბეგ და ავთანდილ, უეჭველია, აღექსანდრე მეფის უფროსი თანამედროვენი. ამაში გვარწმუნებს: ჯვარის მონასტრის სულთა მატანიეში მათი მოხსენებულობა აღექსანდრე მეფესთან ერთად, ავთანდილის (თუ გუარამის) საჩივრის მეორე საბუთი (იხ. აქვე № 2) და თვით აღექსანდრე მეფის სიგელები (საქ. სიძ. III, 8, 10, 12).

ასე რომ, ავთანდილისა და ჯანიბეგის მამა რომ შიომღვიმეში ეკვდრის შემქმნელად გვეცნო, მაშინ შიომღვიმის ეს საბუთი XIV საუკუნეში უნდა გადაგვეტანა, უნდა დაგვეშვა, რომ ეს მონასტერი ზევდგინიძიანთ სასაფლაოდ მიიღეს.

მაგრამ შეიძლება ჩვენ ვცთებით და ამ მოთხრობის შემცველ საბუთს უსაფუძვლოდ ვალიარებთ მოხსენების დასაწყისად? სწორედ ასე ეგონა პ. კარბელაშვილს (იხ. ძვ. საქ-ლო II, 107). რომ საბუთების ჩვენი დალაგება სწორია, ეს თვით ამ საბუთთა შინაარსიდან ჩანს: ჩვენ მიერ № 1-ით აღნიშნულ საბუთში, როგორც ზემოდ ვნახეთ, პირველად მოთხრობილია ზევდგინიძის მიერ სხვილოსის ნამზითვად მიღება. იქვე ამას მოსდევს მოთხრობა შემდეგი „მამულის“, ახალციხისა და მღვიმის ნასისხლად შოვნის შესახებ.

ჩვენ მიერ № 2-ით აღნიშნულ საბუთში, რომელიც XV საუკუნის დასაწყისიდან კოსტანტინეს, ალექსანდრეს და ვახტანგის დროს ეხება, აღნიშნულია, რომ ალექსანდრეს გამეფებისას სხვილოსი ზევდგინიძიანთ „მკუიდრი მამული“ იყო. ამავე საბუთიდან ჩანს, რომ ეს მამული მათ ალექსანდრესაგან ან კოსტანტინესაგან კი არ მიუღიათ, არამედ დიდი ხანია აქვთ. აქედან ცხადია: სხვილოსის შოვნის შემცველი ამბავი უწინდელია, ვიდრე XV საუკუნე და საბუთების ჩვენ მიერ დალაგება სწორია.

მაგრამ თუ ეს ასეა, ისიც ცხადია, რომ შიომღვიმის და ახალციხის ნასისხლად მიღება XV საუკუნის უწინდელია. ე. ი. გიორგი მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება „დიდი აღბულას“ დროს XIV საუკუნის ამბავია და არა XV საუკუნის 50-ან *, ან კიდევ 60-ან წლებისა.

XIV საუკუნის პირველ მეოთხედში თუ არა, სულ მცირე, მის პირველ ნახევარში მაინც: იქ ხომ „პირველ ჩუენნი მამანი დასაფლავებულ იქმნეს“.

ამავე დროს ორში ერთი უნდა მიგველო: ან რომ სხვილოსის ნამზითვად მიღები ზევდგინიძე XIII საუკუნის შუა წლების მოღვაწეა, რაც უშუალოდ ჩანს. ან რომ სხვილოსის ნამზითვად მიღები ზევდგინიძე და მღვიმის ნასისხლად მიღები ერთი და იგივე პირია. ამას კი, ვფიქრობთ, მოხსენების ტექსტი ეწინააღმდეგება. ამდენადვე ჩვენი წინამძღვარი მცთარია და საბუთის ავტორი თაყა არ არის ავთანდილ და ჯანიბეგის მამა.

რაც შეეხება ალექსანდრე მეფესთან „შეზრდილ-გაზრდილ“ თაყას, გამოჩინების მეთოდის გზით ჩვენ ის ერთი და დავგვრჩა ჩვენი საბუთის თაყასთან გასაიგივებლად. ამას ემორწმება ისიც, რომ ალექსანდრე მეფის თანამედროვე თაყა ისევე უშილოა, როგორც შიომღვიმეში ეკვდარის ამშენებელი თაყა ჩანს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი დასკვნის წინააღმდეგ რამდენადმე ლაპარაკობს ის, რომ ალექსანდრეს „შეზრდილ-გაზრდილი“ თაყა მოღარეთხუცესია, და შემდეგ ამილახორიც, ჩვენი საბუთის ავტორი კი პატივით არ იხსენიება. მაგრამ ეს დაბრკოლება ვადამჭრელი მნიშვნელობისა არაა და სხვა შესაძლებლობათაგან ყველაზედ საფუძვლიანად მაინც უკანასკნელი გაიგივება მიგვჩანს.

* პ. კარბელაშვილი ამ შეთქმულებას 1449 წელს ჰგონებს და ეს იმიტომ, რომ აღბულა ათაბაგი 1451 წელს გარდაიცვალა. ხოლო მას საბუთში მოხსენებული აღბულა ეს აღბულა ჰგონია.

მომხსენებაში ამ ზევდგინიძის სახელი აღნიშნული არ არის. ოთხ-ჯერვე, როცა კი მას ასახელებს ჩვენი მომხსენებელი, უწოდებს მას: „ჩემი გუარის კაცი“ (ორჯერ), „ჩუენი გუარის კაცი“ (ერთხელ), ან კიდევ „ზევდგინიძე“. და ეს აიხსნება არა იმით, რომ მომხსენებელმა ამ თავისი „გუარის კაცი“-ს სახელი არ იცოდა, არამედ იმით, რომ ამ ეამად მომხსენებელისათვის საინტერესოა ან პირის არა სახელი, არამედ მისი „გუარის კაცობა“, ზევდგინიძეობა. ვახუშტის ცნობით მას იოთამ ჰრქმევია. ვახუშტს ეს ჩვენი საბუთები ხელთ არა ჰქონია, არამედ, როგორც ამას მართებულად შენიშნავს პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „საბუთების მიხედვით“ ნაგვიანევად „შედგენილი ამილახვარი-ანთ სავგარეულოს თავგადასავალი“ — (ქართ. ერის ისტორია IV, 91). მიუხედავად ამისა დაცული ტრადიცია მინც ყურადსაღებია. ჩვენი საბუთების მიხედვით კი ამ ზევდგინიძეს თითქო თაყა უნდა ჰრქმეოდა.

ამით სრულდება პირველი საბუთი („№ 1“). იყო კიდევ სხვა საბუთი, თუ აწინდელი „№ 2“ არის № 1-ის უშუალო გავრძელება, — ძნელი სათქმელია, მაგრამ იმაში კი დარწმუნებული ვართ, რომ არა სებულთ შორის ჩვენ მიერ № 2-ით აღნიშნული საბუთი არის „№ 1“-ის უახლოესი მომდევნო.

ავთანდილ განაგრძობს (სამწუხაროდ, მოთხრობის ეს ნაწილი, რომელიც XIV საუკუნის დასასრულს და XV საუკუნის დასაწყისს ეხება, დაზიანებულია და ტექსტის ნაკლებეანების გამო მოთხრობის დასაწყისის მიმდინარეობა ირღვევა): ძმები ჯანიბეგ და ავთანდილ [და ა?] სავგარეულო მამულის სხვადასხვა ადგილას სხედან. ავთანდილ თითქო უშვილო შექმნილა და თავისი ძმისწული დაუსვამს „მკუიდრსა მამულზედა“. ეს „ძმის წული“ მომხსენების ავტორის მამაა (და მამ ჯანიბეგის შვილი ზევდგინ?); უკანასკნელს ბიძის წული ჰყოლია — თაყა. XIV საუკუნის 10-ან წლებში თაყა ჯერ კიდევ ყრმა ყოფილა. მას თურმე „ბარათა (ქაჩიბასძე) ზრდიდა“. მომხსენებლის მამა (ზევდგინ) თაყას უფროსი ყოფილა.

„გაუწყრა მეფე კოსტანტინი შვილსა, მეფესა. ალექსანდრეს და ალექსანდრე მეფე ათაბაგს ივანესთანა“ გარდახვეწილა. ამ „ღარიბობაში“ ალექსანდრე მეფეს თან ჰხლებია მომხსენებლის მამა. ათაბაგ ივანესთან ალექსანდრეს ხუთი წელი დაუყვია და, როგორც კი მამა მისი, მეფე კოსტანტინე ჩალაღანს მოუკლავთ, „მოვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტახტზედა დაჯდა“.

ალექსანდრესთან ერთად დაბრუნდა მისი მზღებელიც, ჩვენი ავტორის მამა (ზევდგინ) და „იმავე მკუიდრსა მამულზედა, სხუილოზედა დაჯდა“.

აქ მომთხრობელი იმოწმებს ვინმე ზაქარიას, რომელიც თურმე „მაშინდელია“ და ახსოვს, თუ „როგორა ჰყვა მეფესა ალექსანდრეს“ მამა მისი (ზევდგინ). ამით მომხსენებელი დარბაზის ყურადღებას ზიარებდა მისი გვარის ნამსახურობაზე და მეფე ალექსანდრეს მიმართ ერთგულობაზე.

შემდეგ თაყაყ მოწიფულა და „ორნივე (ე. ი. მოხსენების ავტორის მამა ზევდგინ და თაყა) „კამყოლაჲ ჰყვეს და მსახურებდეს ამაჲ ზუენითა მკუიდრითა მამულითა“.

ამით ათავებს მომხსენებელი ზევდგინიძიანთ ამბავს ალექსანდრე მეფის ხანაში და ვახტანგის ხანაზედ გადადის.

მოთხრობა აშკარად არასრულია. დღეს ჩვენ აუტენტური საბუთებიდან ვიცით, რომ ზევდგინიძიანთ კასპი და იგოეთი „ქალისა ნასისხლად“, ხოლო „გომნი და ნადარბაზევი“ „წყალობად“ მიიღეს მეფე ალექსანდრესაგან 1429 წელს (იხ. საქ. სიძ. III, 9—11), ხოლო ამაზედ უწინარეს, 1426 წელს, ამაჲ მეფისაგან „წყალობად“ მიიღეს ქარუმისძენი* (საქ. სიძ. III, 14—15) და ცოტა შემდეგ, ე. ი. 1430 წელს, ალექსანდრე მეფეს მათთვისვე მიუცია სიგელი გორის მოურაობის „სამკუიდროდ“ ბოძების შესახებ (საქ. სიძ. III, 12—13).

რით უნდა აიხსნას ეს გარემოება? ტექსტის ნაკლულევანებით ჩვენ ამის ახსნა გაგვიძნელდებოდა: ალექსანდრეს ხანის შემცველ ტექსტს აქ არა აკლია რა; ამიტომ უნდა დაგვეშვა მეტად ძნელად დასაშვებ: რომ მომხსენებელმა ამბები ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობის დარღვევით გადასვ-გადმოსვა და რომ მოხსენებულ „მამულებს“ შოენის შემცველი ფურცელი დაკარგულია.

ამის დადასტურებას მოხსენების სხვა ადგილები არ იძლევა. პირიქით, როგორც აღვნიშნეთ, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა თითქო ყველგან დაცულია.

ამიტომ უფრო სწორი იქნებოდა ეს მოვლენა სხვა ნიადაგზე აგვეხსნა.

ყველაზედ ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ჩვენი საბუთები დარბაზში წარდგენილ დედნის შავია და ჯერჯერობით არაა სრულად გამართული.

შეიძლება შემდეგი მოსაზრებაც იქმნეს წამოყენებული: რომ ფაქტების ნაკლულევანება სარჩელის ხასიათით აიხსნება, რომ სარჩელი ზევდგინიძიანთ „მამულების“ მხოლოდ ნაწილს შეეხებოდა.

* ეს ქარუმისძენი 1446—1453 წლებში გიორგი მეფეს ჩამოურთმევია მათთვის და 1453 წელს კვლავ უბრუნებს მათ.

დაბოლოს შეიძლება საკითხი ასეც დასმულიყო: სარჩელი სწარმოებს ზევდგინიძიანთ გვარის ისეთ ორ წარმომადგენელთ შორის, რომელთაგან ერთს ხელი არ მიუწვდება მეფე ალექსანდრეს დროს. ნაშოვნ მამულებზე; ასეთ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება მომხსენებლის უდავო გამოთქმანი, რომ თაყა ამილახორი მისი „ბიძა“, ხოლო მეორე ამილახორი (ამირინდო) მისი „ძმა“; ჩვენივე მომხსენებელი გვრის მოურავობაში მონაწილეობის პრეტენზიას აცხადებს და ეს „მამული“ ხომ ზევდგინიძიანთ მეფე ალექსანდრესაგან მიიღეს..

ამიტომ ჩვენ ყველაზედ მისაღებად ისევ პირველი მოსაზრება მიგვაჩნია: რომ ჩვენი საბუთები ავხელი დედანია და ნაკლულევენებაც ამ ნიადაგზე აიხსნება*.

ესლა თვით აქ მოთხრობილ ფაქტებზე. ცნობა კოსტანტინე მეფის უთანხმოებისა შვილთან, „ალექსანდრე მეფესთან“ და უკანასკნელის ხუთწლოვანი „ღარიბობა“ ივანე ათაბაგთან სხვა წყაროებიდან ჩვენ არ ვიცით. არც ვახუშტის, არც ქცის გაგრძელებათა ავტორებს ამის შესახებ არა სკოდნიათ. ჩანს, ზევდგინიძიანთ ეს საბუთები მათ არ უნახავთ. ცნობა უტყუარია და მრავალ მხრივ საინტერესო.

მეფე კოსტანტინეს ჩალაღანს ვალაშქრება და მისი იქ სიკვდილი დადასტურებულია სხვა ქრონიკულ ცნობებითაც. ქრონიკულ ცნობებით ამ მოვლენის თარიღი არეულია.

მამის სიკვდილის უმაღ „მოვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტახტზედა დაჯდა“. ესლა ზედმიწევნით არის გამოკვლეული მეფე ალექსანდრეს გამეფების თარიღი. ეს მომხდარა 1412 წლის 20/II — 21/III¹. მაშ კოსტანტინე მეფე ჩალაღანს მოუკლავთ 1411 წლის დამლევს.

„მეფე ალექსანდრე“ „ღარიბობას“ „ხუთსა წელიწადსა“ იყო. ჩანს, კოსტანტინე მეფე „მეფესა ალექსანდრეს“ გაუწყრა 1406/7 წელს.

შემდეგ, ზევდგინიძიანთ სამსახური ალექსანდრე მეფისადმი — „კამყოლად ჰყვეს და მსახურებდეს ჩუენითა მკუიდრითა მამულითა“, — როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, არა ერთ გზის არის დადასტურებული თვით ალექსანდრეს მიერ მიცემულ სიგელებში. ამის შემდეგ მომხსენებელი მოგვითხრობს, თუ როგორ „ველთა შეიპყრა ვახტანგ მეფემან“ თავისი „ტყუსლი“, მომხსენებლის „ბიძა“, თაყა ამილახორი და „ლესთიმერით ტყუედ ჰყვანდა“. თაყა ამილახორს რალაც „შეუცოდებია“ ვახტანგ მეფისათვის. ხოლო მომხსენებლის მამას „ისრევე აქონა მისი მკუიდრი მამული“ და „არცა ერთი კუამლი კაცი არა შეუტყვალა“, არამედ უთხრა: „შენ არა შეგიცოდებია რა, არას წა-

* რომ ეს მომხსენება შავია, ეს სხვა ნიშნებითაც მტკიცდება.

¹ პროფ. ივ. ჯ. ლი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 8—9.

გართომ“. დასასრულ, მომხსენებელი მიმართავს „დარბაისერთ“: „ას-
რე ძუელითგან ნამსახურნი ვართ მეფეთანი, რის თავზედა წავეკდით,
თქუენვე გაიგონეთ“.

მომხსენების ამ ნაწილიდან ჩვენ ვტყობილობთ: რომ მეფე ვახ-
ტანგ „ქუისლია“ თაყა ამილახორისა. ვახტანგის მეუღლე კი იყო
ფანასკერტელ-ციციშვილის ქალი სითიხათუნ. (ვახუშტი. საქ. ისტ. 301; ქრონიკები II, 223). მაშ თაყა ამილახორი სიძე ყოფილა ფანას-
კერტელ-ციციშვილისა.

ამილახორს „შეუცოდავს“ მეფისათვის და მეფეს დაუსჯია ის:
„საკელო“ ჩამოურთმევია და დაუტუსაღებია.

მეფე ვახტანგს ამილახორი „ლებთიმერით“ ჰყოლია ტყვედ. ცხა-
დია, ვახტანგი „ლებთიმერ“-საც ფლობს. ამით დასტურდება ის აზ-
რი, რომ საქართველო ამ დროს ჯერ კიდევ მთლიანი სახელმწიფოა.

აქ თავდება მომხსენების, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, „ისტორიუ-
ლი“ ნაწილი. დანარჩენ ფურცლებზე მომხსენებელი ისეთ ამბების
შესახებ მოგვითხრობს, რომელშიაც თვით მიუღია უშუალო მონაწი-
ლეობა. ან არა და მის დროს მომხდარა.

მოთხრობის მიზანი აქაც იგივეა: მომხსენებელს სურს დაამტკი-
ოს თავისი შრომა და ჭირნახულობა და ამით უზრუნველჰყოფს თავისი უღაო უფლება საგვარეულო ქონებაზე.

შემდეგი ფურცლის დასაწყისი ათი სტრიქონი მეტად დაზიანებუ-
ლია (ორი თუ სამი სტრიქონი მთლიანად აკლია). ამიტომ მომხსენე-
ბის ამ ნაწილის აღდგენა ძნელია მით უფრო, რომ ჩვენი ავტორის
ენა მეტად ლაკონურია. ზოგად ხაზებში ამბავი ასე წარმოგვიდგება:
გიორგი მეფესა და ბაგრატს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა სწარმო-
ეს. თითქო ისე ჩანს, რომ ბაგრატს ქუთაისი მიტაცებით დაუპყრია
გიორგის გამეფების ახლო ხანებში.

ჩვენი საბუთი იწყება იმით, რომ გიორგი მეფემ ბაგრატს „ქუთა-
ისის წაართო“. ამ ამბებში მომხსენებლის ბიძა თუ ძმა რაღაც მონა-
წილეობას იღებს (ვახტანგს რომ ჰყავდა ტყვედ „ლებთიმერის“ ის
ხომ არ „გამოიყვანეს ციხიდაღმა“?).

ხანი გამოსულა (ხანის გამოსვლას დაეკენით იმით, რომ ავტო-
რი ამ ეპიზოდის მოთხრობის შემდეგ ათავსებს ცნობას, რომელიც
უნდა შეეხებოდეს ზევდგინიძიანთ სამამულო მფლობელობას, ამ ამ-
ბების შემდეგ რომ დამყარებულა) და ბაგრატ „ქუთათისს გაილაშქრა“.
მწვავე ომში გიორგი მეფის მხრით „ჭრთობილნი დარბაისერნი“ და
აზნაურშვილები მონაწილეობენ. აქვე არიან ჩვენი მომხსენების ავტო-
რი და მისი ძმაც. უკანასკნელი „კელთა დარჩა“ ბაგრატს. გიორგი

მეფე დამარცხებულა. მოხსენების ავტორს დიდი სამსახური გაუწე-
ვია მეფისათვის. „ოცდაოთხი შუბი და ისარი და კრმალი მესო,
ისეთმან წამოვიყვანე“ გიორგი მეფე ამ ომიდანო, ამბობს ის და იმო-
წმებს „ერთობილ“ დარბაისერო.

ასეთი სამსახურისდა მიუხედავად გიორგი მეფეს ჯერ ამ ერთგული
ყმის ციხე დაუტკეცია, ხოლო შემდეგ ისა და მისი ძმა, რომელიც
ტყვეობიდან მოსულა, ორივე შეუპყრია და მოუთხოვია: „რაც აზნა-
ურშვილები დარჩა კელთა (იგულისხმება: ბაგრატს), თუ გამოაშუე-
ბინებთ კარგია, თუარემ არც ერთსა არ გაგიშუებ“. მომხსენებლის
ძმა შეპირებია აზნაურშვილების გამოშვებინებას.

ჩანს, გიორგი მეფე ზევდგინიძეებს იქვის თვალთ უყურებს და
მათი ერთგულებისა არა სწამს. განსაკუთრებით კი მას მოხსენების ავ-
ტორის ძმა ჰყავს ნიშანში ამოღებული და არც თუ უსაფუძვლოდ.
მეფის იქვის საფუძვლიანობას არ არღვევს ჩვენი ავტორიც. ის მხო-
ლოდ თავის საკუთარ ერთგულობაზედ მოგვითხრობს, რითაც თავი-
სი ძმის ორგულობას მეფისადმი ადასტურებს. ამასვე ადასტურებს,
როცა აღნიშნავს, რომ მას მეფემ მისი ძმის „თავზედა“ უყო უპატიო
და ამაში დარბაისელთ იმოწმებს. ჩანს, მაშინ დაფარული და საეჭ-
ვო არ ყოფილა და ყველას სცოდნია ჩვენი მომხსენებლის ძმის მე-
ფისადმი ორგულობა და არც მომხსენებელი მალავს ამას.

გიორგი მეფეს დატყვევებული ძმები — ზევდგინიძეები გაუშვია, მა-
გრამ მიველად დაუტოვებია ზაალ (მომხსენებლის ძმის წული) და მა-
მამისისთვის პირობად დაუდგია: „თუ აზნაურშვილებსა არ მამისხამ,
ზაალს ყურუმის მივცემო“.

ორგულ ყმას დანაპირები ვერ შეუსრულებია. მეფემ „დაალარიბ-
ნა“ ის (ე. ი. „საკელო“ და მამული ჩამოართვა), ხოლო მის ძმას
„ისივ მამული კიდევ აქონა“.

გიორგი მეფე ამის შემდეგ ალონს წასასვლელად შემზადებულა
და ჭობარტი ჩვენი მოხსენების ავტორისათვის ვინმე ზაქარია „ებო-
ბა“ (ე. ი. გაუგზავნია) და შეუთვლია: „ალონს წამამყევ და რაც შე-
ნი მკუილრი მამული არის, არას დაგაკლებ, ისრევ მოგცემო“.

ამავე ღროს „ზაალ თათარჩივა მიჰყვანდა“ გიორგი მეფეს.

ჩვენი მომხსენებელი მეფეს არ წაჰყოლია ალონს. და, როგორც
ამტკიცებს, ეს ზაალის „გულისათვის“ უქნია მას. მეფეს კიდევ „მკუ-
ილრი მამული“ არ მიუცია მისთვის.

აღნიშნა რა თავისი ერთგულება მეფისადმი, მაშინ როცა მისი
ძმა მეფის ორგული იყო, ჭირნახულობა მამულის დასაცავად და ზაალის
გულისათვის მეფის მიერ შემოძლეულ წყალობის უარყოფა, მოხსენების

ამ ნაწილის დასასრულს მომხსენებელი მიჰმართავს დარბაზს: „ესეც თქუენეე გაიგონეთ ბატონო დარბაზისერო“-ო.

აქ მოთხრობილ ამბებიდან სხვა წყაროებით თითქმის არც ერთი არაა ცნობილი. გიორგისა და ბაგრატს შორის ხანგრძლივი ბრძოლებიდან ჩვენ აქამდის მხოლოდ ჩიხორის ომის შესახებ გვქონდა ქრონიკული ცნობა.

ესლა კი ვიცით, რომ ჯერ ლიხთ იქითის გარშემო, ხოლო შემდეგ ქართლის გარშემო (ამის შესახებ აქვე საბ. № 1242 ძ. ს.) ხანგრძლივი და მწვავე ბრძოლა ყოფილა გამართული.

მით უფრო არაფერი ვიცოდით ფეოდალების კონკრეტულ მონაწილეობის შესახებ ამ ბრძოლებში. მოხსენების ამ ნაწილიდან ცხადია, რომ ქართლის ზოგიერთი ფეოდალი ორგულობს გიორგი მეფეს. როდის დაიწყო ეს ბრძოლა მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის, არა ჩანს, მაგრამ ამის ვარაუდი შემდეგნაირად შეიძლება:

მეფე გიორგიმ ორგულ ყმებს, ზეედგინიძეებს „მკუიდრი მამულე-ბი“ ჩამოართვა. ერთი სულ „დაალარიბნა“ (ის, რომელიც გვარის უფროსი იყო), ხოლო მეორეს მცირე რამ დაუტოვა. ცნობილია, რომ გორის მოურავობა ზეედგინიძიანთ „მკუიდრი მამული“ იყო აღექ-სანდრე მეფის მიერ ავთანდილისა, თაყასა და ზეედგინისათვის წყალობად ბოძებული 1430 წელს (საქ. სიძ., III, 12).

ვახტანგის დროს, საფიქრებელია, ეს „კელი“ ჩამორთმეული აქვთ ზეედგინიძეებს (ამილახორი და გორის მოურავი თაყა ზეედგინიძე შას ტყვედ ჰყავდა „ლეხთიმერთს“).

მაგრამ გიორგის მეფობის პირველ ხანებში, 1453 წელს მაგალითად, ზეედგინ ზეედგინიძე ეზოს ჩუხჩარები და გორის მოურავია (საქ. სიძ. III, 15).

1454 წელს კი გორის მოურავი არის გამრეკელ ჯავახიშვილი (საქ. სიძ. II, 38).

ვფიქრობთ, გვაქვს საფუძველი ზეედგინიძეთა მიერ გორის მოურავობის დაკარგვა, რასაც ადგილი ჰქონდა 1453/4 წელს, დაეუკავშიროთ გიორგი მეფის მიერ ბაგრატთან ომის წაგებას.

ამ შემთხვევაში საქმე შემდეგნაირად წარმოგვიდგება: ვახტანგ მეფის მიერ დასჯილი ზეედგინიძეები გიორგი მეფეს მათივე „მკუიდრითა მამულითა“ შეუწყალებია. 1453/4 წელს მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის ომი მომხდარა. ზეედგინიძის სახლის უფროსს გიორგი მეფისათვის უორგულნია და მეფესაც დაუსჯია ის: „მკუიდრი მამული“ ჩამოურთმევია.

მომხსენებას ერთი მეტად საინტერესო გამონათქვამი შემოუნახავს: გიორგი მეფემანო „ქუთათისი წაართო“ ბაგრატსაო. „წაართო“ იმას გულისხმობს, რომ ბაგრატს დაპყრობილი კი არ ჰქონია ქუთათისი, არამედ მიღებული ჰქონია მეფისაგან.

ხოლო, თუ მაინცდამაინც „დაპყრობას“ დაეუშვებდით, მომხსენებლის თვალში მაინც ეს დაპყრობა უკანონო მიტაცება ყოფილა; რასაც კანონიერ მფლობელის (სუზერენის) მიერ „წართმევა“ მოჰყალიბა. თუ ჩვენი მსჯელობა მართებულია, მაშინ ჩვენ ვღებულობთ თანამედროვის მიერ ძვირფას დაღასტურებას ვახუშტის ცნობისას, რომ ბაგრატ პირველად მეფე კი არა, მეფის მოხელე, ერისთავი იყო (ვახუშტი, ისტორია, 304).

მეფე გიორგისა და თათართა დამოკიდებულება ამ საბუთიდან მთლად ნათელი არაა.

ვინ არის ყურუმში ან რად მიდის მეფე ალონს, საომრად თუ „თათარჩივა“, როგორც ყმა?

ჩვენ უკანასკნელი გაგება უფრო მართებულად მიგვაჩნია. ასეთ გაგებას მხარს უჭერს ის „სათათრო მალი“, გიორგის მეფობის დასაწყისში რომ მოიხსენიება (ისტ. საბ. III, გვ. 28. 1448 წლის საბუთი).

მეოთხე ფურცელიც დასაწყისში (4 სტრიქონი) მეტად დაზიანებულია. ამას გარდა სამი თუ ოთხი სტრიქონი სავსებით აკლია. რამდენადაც გადარჩენილ ნაწყვეტებიდან ჩანს, მოჩივარი მოუთხრობს დარბაზს იმ საქმიანობაზე, რომელიც მას „მათისა“ (ე. ი. ძმისა და ძმისწულის) „გულისათვის“ და მათისა გაუყრელობისათვის“ უსაქმია. ეს საქმე თითქო იმაში მდგომარეობდა, რომ ჩვენი ავტორი „თათარჩივა“ წაიდა და „სამსა წელიწადსა“ იქ დაყო.

შემდეგ ავტორი იმ საქმიანობის მოთხრობაზე გადადის, რომელიც გიორგი მეფის დატყვევებასა და ბაგრატის მიერ ქართლის დაქვერასთან არის დაკავშირებული.

„შეიპყრა ათაბაგმან გიორგი მეფე და გარდმოვიდა მეფე ბაგრატ“. ჩვენი მომხსენებელი ურჩევს თავის ბატონს დაეითს, რათა ის ბაგრატის ყმა შეიქნეს. ეუბნება: „ოუ შენ ბაგრატ მეფისა ყმა არ შეიქნები, მე ჩემსა მამულსა არავინ მამცემს“. დაეითსაც ყურად უღია ყმის რჩევა: წაუვიდა მის ძმასა ჩემის მამულის გულისათვის და ბაგრატ მეფისა ყმა შეიქნა“ და ჩვენს მომხსენებელსაც მამული მიუღია. ეს ბატონი დაეითი ვხლაც ცოცხალია: ამ საქმეზე თვით მას იმოწმებს ჩვენი ავტორი.

ამ ხანებში, თურმე, სოფელი ახალციხე მამისა ზევდგინიძეს სქე-
რია, წიწამური მცხეთისადმი ყოფილა შეწირული, ხოლო ღურო ჯან-
დიერისშვილსა ჰქონია მითვისებული.

ყველა ესენი „წაურთმევია“ ჩვენს ავტორს და საგვარეულო ქო-
ნებისათვის დაუბრუნებია. გორის მოურავობაც ბაგრატ მეფისაგან
უშოვნია საკმაო ქრთამის გაღების გზით. ამასობაში „თათარნი (უზუ-
ნასან) მოვიდეს“. ბაგრატს ამილახორისთვის გორს შედგომა უბრძა-
ნებია. ზევდგინიძიანთ ამილახორის მაგივრად მისი ძმა სულმამა
შუყუნებიათ. შემდეგ ეს სულმამა დაუხსნიათ ძმებს. ჩანს, უზუნასანს
გორი აუღია და სულმამა ტყვედ ჩავარდნილა. უზუნასანს საქართვე-
ლო დაუხარკავს: უზუნასანის ხარკის ანგარიშში „დიდი მალი შემო-
გუაგდო ბაგრატ მეფემანო“, მოახსენებს დარბაზს ავტორი.

ბაგრატ მეფე ჩქარა გარდაცვლილა და უზუნასან „ამა ბატონსა
მეფესა დაუწყო თხოვნა“. მომხსენებელს მხედველობაში ჰყავს მეფე
კოსტანტინე, რომლის დროსაც, ჩანს, ეს მოხსენება იწერება. ზევ-
დგინიძიანთ მათ მამულზე შეწერილი მალი გადაუხდიათ. მომხსენე-
ბელს თავისი „კრმიითა ნაშოფნი“ 2100 თანგა გაუღია, რადგან „მა-
მული ამოწუხედილი იყო, ის ვერას გამოიღებდეს“-ო. ჩამოთვალა რა
მის მიერ საერთო მამულის ამოსაგებად და დასაცავად გაწეული შრო-
მა, სამსახური თუ ხარჯი, მომხსენებელი დასასრულ — და არა ერთ-
ხელ ამას წინათაც — ეკითხება დარბაზს: რატომ არც ერთხელ არ
გააფრთხილა ის მისმა ძმამ ამილახორმა და არ უთხრა, რომ ტყუ-
ილ-უბრალოდ ნუ ეწევა ასეთ შრომასა და ხარჯს, რადგან მამულში
მას წილი არ აქვს?

ამაზე სრულდება ეს ფურცელი.

მოთხრობილი, როგორც ვხედავთ, მეტად მდიდარ ისტორიულ
შინაარსისაა.

დასაწყისის ნაწყვეტი ცნობები ერთხელ კიდევ ადასტურებენ რომ
გიორგის მეფობის გარკვეულ დროს თათართა მფლობელობა საქარ-
თველოში უდავო ამბავია.

ამას მოსდევს ცნობა გიორგი მეფის დატყვევების შესახებ ათა-
ბაგის მიერ. ლაპარაკია ყვარყვარე ათაბაგის მიერ გიორგი მეფის
შეპყრობაზე ფარავნას, რაც მოხდა 1466 წელს (ქართვ. ერის ისტო-
რია IV, 92).

როგორც ვხედავთ, აქ გიორგი მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება-
ზე და ზევდგინიძის თავგანწირვაზე ცალი სიტყვაც არ არის ნათქვამი.

უეჭველია, ჩვენი ავტორი ამას არ დამალავდა, რომ ასეთს რამეს
ადგილი ჰქონოდა.

სრულიად ახალი ცნობა, რომ ბატონიშვილი დავით გორისა და მისი მიდამოების ბატონია, რომ ზევედგინიძეები მისი ყმებია. ეს „ბატონი დავით“ თითქო კოსტანტინეს ძმაა.

ყვარყვარე ათაბაგს რომ გიორგი მეფე დაუტყვევებია, ქართლში მეფობა ბატონიშვილ კოსტანტინეს დაუწყია. მასვე ჰქონია ქუთათისის ციხეც (იხ. საქ. სიძ. II, 20—21). ჩქარა ბაგრატ გადმოსულა და ქართლის ნაწილი დაუჭერია. ქართლის ზოგიერთი ფეოდალი მას მისვლია. მას მისვლია, თვით ბატონიშვილი დავითიც კი, რომელიც თურმე წაუვიდა „მის ძმასა“. კოსტანტინეც იძულებული გამხდარა ბაგრატს დამორჩილებოდა. ჩვენი საბუთი ადასტურებს ცნობას ბაგრატ მეფის საფინანსო ღონისძიების შესახებ, რომელიც თურმე იმაში გამოიხატებოდა, რომ მეფე სარგებლობდა წყალობის სიგელთა განახლების ფეოდალურ უფლებით და სიგელთა განახლებისათვის მომეტებულ „ქრთამს“ იღებდა.

აქვე მოიპოვება ცნობა უზუნასანის ქართლში შემოსევისა და მის მიერ გორის ალების შესახებ. აღნიშნულია, რომ უზუნასანმა დიდად დახარკა ქართლი. (შდრ. პროფ. ივ. ჯ—ლი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 126—127).

ჩვენი წყარო არ ეთანხმება ქ-ცის გაგრძელების ცნობებს და ამ ტყიციებს, რომ ბაგრატ მეფე უზუნასანზე უწინ გარდაიცვალა, ხოლო უზუნასანი კოსტანტინეს გამეფებასაც მოესწრო და ხარკიც მას გარდაახდევინა. ასე რომ ქ-ცის გაგრძელების ეს ცნობები უნდა შემოწმდეს (ქცა, 894—895).

თუ აქამდის მომხსენებელი თავის უფლებას საგვარეულო მამულებზე ასაბუთებდა წარმოშობილობა-ჭირნახულობით, შემდეგ ფურცელში ის ცდილობს გააბათილოს მოწინააღმდეგის არგუმენტი. მოწინააღმდეგე, როგორც ჩანს, თავის უფლებას საგვარეულო ქონების უდიდეს ნაწილზე იმით ასაბუთებს, რომ მამა მისი (მომხსენებლის ძმა) თაყას (მომხსენებლის „ბიძას“) უშვილებია.

ჩვენი მომხსენებელი აბათილებს ამ ნაშვილეობის კანონიერებას და გამოსთქვამს სამოქალაქო სამართლის საინტერესო ნორმას, თუ რა პირობების დაცვით უნდა იყოს შესრულებული ფეოდალის მიერ ნაშვილეობის აქტი, რათა ის კანონიერად იქმნეს ცნობილი.

საბუთის შედგენილობის ამ ფორმალურ მომენტებზე დაყრდნობით, მომხსენებელი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მოწინააღმდეგის არგუმენტი უსაფუძვლოა, რომ მისი საამისო საბუთი უკანონო და ნატყუარია.

აქვე იგი გაკვრით გვაწვდის ერთ მეტად საინტერესო ისტორიულ ცნობას.

კანონიერი ნაშვილეობის აქტით, ამბობს მომხსენებელი, „მეფეთა კელჩართული და მისთა მდივანთა კელწერილი და თავადთა მოწმობითა უნდოდა, თუ არა გაბელისძის მოწმობითა რომე გიორგი მეფის წახდენა უნდოდა და ჩუენს მამულზედა შვილობა უნდოდა, ვინ იყო ჩუენი მცილე, ესე თქუენ გასინჯეთ, პატრონ(ნ)ო“...

გამონათქვამი, ცოტა არ იყოს, ბუნდოვანია და მთლად ნათელი არაა, ვის უნდოდა „გიორგი მეფის წახდენა“, გაბელისძეს, თუ ჩუენი მომხსენებლის ძმას. წინა ფურცლებიდან ჩვენ ვიცით, რომ გიორგი მეფემ დასაჯა მომხსენებლის ძმა, ის მას თავის ერთგულად არ სთვლიდა. ამიტომ გვაქვს საბუთი ტექსტის ჩუენი გაგება დაფიცვით, ე. ი. რომ „გიორგი მეფის წახდენა“ მომხსენებლის ძმას უნდოდა.

მაგრამ ასე გაგებული ეს გამონათქვამი გაბელისძის მონაწილეობასაც ჰგულისხმობს გიორგი მეფის წასახდენად წარმოებულ საქმეში: „გაბელისძის მოწმობითა რომე გიორგი მეფის წახდენა უნდოდა“..

ასე რომ დარბაისერი გაბელისძეც ჩუენი მომხსენებლის ძმასთან ერთად გიორგი მეფის მოწინააღმდეგეთა შორის ყოფილა.

თავის საჩივრის უკანასკნელ ფურცელში მომხსენებელი აღნიშნავს, თუ ძმის სიკვდილის შემდეგ, როგორ „დაუბარა“ მან „ბატონობა“ (თავის ძმისწულს) ზაალს, რომელიც მას „შვილად გაუზრდია“; და რომ ზაალმა მისი სიკვდილი განიზრახა და, თუ არ გასცლოდა, მომხსენებელი „თავით და ცოლშვილით დახოცილი“ იქნებოდა.

დასასრულ, მომხსენებელი მიჰმართავს დარბაზს (მეფეს?) „გაიკითხოს“, თუ: „ამა ყუელა ვალდადებულობისათუის რად მამკლევდა“ „ჩემსა მკუიდრსა და ნასისხლს მამულზედან“ „ჩემის მკუიდრის და ნაშოგნის მამულისთუისა“?

* *

საბუთი №№ 1801 d. h. და 1570 d. h. ფეოდალის ოჯახურ ცხოვრების საინტერესო სურათს შეიცავს. მაგრამ მისი შინაარსი ამით არ ამოიწურება და ერთ ფრიად საყურადღებო ისტორიულ მომენტს აშუქებს.

გულსურაბს, გამრეკელ ჯავახიშვილის ცოლს, ჩანს ძლიერი ჭირისუფალი ჰყავს: „პატრონნი“ თაყა, ფანელ და ზაზა. გამრეკელიც ამათ „გულისათუის“ უთმობს ამ მეტად თავნება ქალს, რომელიც, გამრეკელის აზრით, მისგან მოკლვის ღირსი იყო.

გიორგი მეფესა და ბაგრატ მეფეს შორის დაუნდობელი ბრძოლაა. ბაგრატ მეფე ქართლში გადმოსვლას და გიორგის გაძევებას ცდილობს. მას აქ აშკარა თუ ფარული მომხრეები ჰყავს. გორის

ციხე გიორგო მეფის მიერ გამრეკელ ჯავახიშვილს აქვს ჩაბარებული. აზირეჯიბი მეფე ბაგრატის აშკარა მომხრეა, ხოლო ზევდგინისძენი ორგულობის გამო დასჯილი არიან მეფე გიორგის მიერ მათი „სამკვიდრო“ გორის მოურავობის ჩამორთმევით.

გულსურაბ ცდილობს გამოიყენოს თავის მიზნებისათვის მეფეთა შორის ბრძოლა და მოხერხებულ ინტრიგით გიორგი მეფის მოლატეობა სურს თავს დაატეხოს გამრეკელს და მის შვილებს. საფიქრებელია, გულსურაბ არც მთლად მარტო ქსელავდეს საშიშ პოლიტიკურ ინტრიგას. გორის ციხის მოურავობა ერთობ საპატიო და სასურველი „კელი“ იყო, რომ მის მიღებას არ ცდილიყვნენ ზემო ქართლის სხვა ფეოდალები და მათ შორის ციციშვილებიც. შესაძლებელია, ამიტომ, გულსურაბ თავის ჭირისუფალთან შეთანხმებით და მათ სასარგებლოდ საქმიანობდეს.

ყოველ შემთხვევაში ცხადია, გულსურაბ სრულიადც შორს არა დგას თავის დროის პოლიტიკურ ამბებისაგან.

შემდეგი საყურადღებო მომენტი ეს გახლავთ მოწმობა, რომლის მიხედვითაც უდავოდ მტკიცდება, რომ ბაგრატ დიმიტრისძე მეფის სახელს ატარებს 1463 წლამდისაც და, მაშასადამე, მისი გამეფება ჩიზორის ომთან არაა დაკავშირებული.

ეს საბუთი დაწერილია 1454—1463 წლებს შორის. წინა თარიღს გამრეკელის მიერ გორის მოურავობა არკვევს. გორი გამრეკელს 1454 წელს უკვე მიღებული აქვს (საქ. სიძ. II, 38), ხოლო 1453 წელს გორი ჯერ კიდევ ზევდგინიძიანთ „საკელოა“ (საქ. სიძ. III, დამატ., 14—15).

უკანა თარიღს 1463 წლის საბუთი არკვევს, საიდანაც ჩანს, რომ ჯავახიშვილთა სახლის უფროსი გამრეკელ კი აღარაა, არამედ მისი უფროსი ვაჟი ზაქარია. ასეა შემდეგაც (საქ. სიძ. II, 19, 20, 40). უნდა ვითქვათ, რომ 1463 წელს გამრეკელ უკვე ცოცხალი აღარ არის.

ჩვენს საჩივრის ავტორი კი სწორედ გამრეკელია. და როცა 1463 წელსად აღრე დაწერილ საბუთში მოყვანილია ციტატა კიდევ უფრო აღრე დაწერილ წერილიდან (გულსურაბის წერილი რუამს), სადაც ბაგრატ „მეფედ“ არის წოდებული, ჩვენ უფლება გვაქვს დავასკენათ, რომ ის გამეფებულა გიორგი მეფის წინააღმდეგ აჯანყების უმაღლეს 1453 წელს, როცა მან „ქუთათისს გაილაშქრა“ და მეფე დაამარცხა, თუმცა ქალაქი არ უნდა აეღოს (ჩანს, გიორგი მეფესაც ჰყავს ლიხთიმერეთს ძლიერი მომხრეები). ქუთათისის ამის შემდეგაც გიორგი მეფის ხელში უნდა ყოფილიყო. ბაგრატ მეფემ ის XV საუკუნის 70-ან

წლებში ჩაიგდო ხელთ, როცა ყვარყვარე ათაბაგის მიერ მეფე გიორგის დატყვევების შემდეგ გორისა და ქუთაისის ციხის პატრონი ახლად გამეფებული ბატონიშვილი კოსტანტინე დიმიტრისძე დაემორჩილა მას.

*
**

საბუთი № 1242 ს. დ. ფრიად მდიდარი შინაარსისაა. ეს არის ცოცხალი სურათი XV საუკუნის ფეოდალურ ზემო ქართლიდან.

მეფე და ბატონიშვილი, ურთიერთ შორის მოქიშპე მეფეები, მეფე და ფეოდალები, ფეოდალები ურთიერთშორის, — ყველა ამათი ურთიერთობა, ბრძოლა და თანადგომა დამაჯერებელ სინამდვილის იერით არის გადმოცემული.

განსაკუთრებით ცხოვლად მოჩანს XV საუკუნის ფეოდალის მსოფლმხედველობა: ქართლი და საქართველო ფეოდალის წარმოდგენაში, ფეოდალის დამოკიდებულება მეფისადმი და ამ დამოკიდებულების საფუძვლები, დამოკიდებულება სხვა ფეოდალებთან.

ცოცხლადაა გადმოცემული მეფის მიერ ფეოდალისადმი „საკელოს“ სანახევროდ ძალა-უნებური „წყალობის“ სურათი.

საინტერესოა სურათი ზნე-ჩვეულებიდან: მემთვარალოება. ასეთი ჩვეულება XV საუკუნის საქართველოში უცხო მოგზაურების მიერაც არის დადასტურებული.

პოლიტიკურ ისტორიისათვის ჩვენი საბუთი იძლევა რამდენიმე ახალს და უტყუარ ცნობას. ვახტანგ მეფე ლიხთიქითის მფლობელიცაა. ბატონიშვილი დიმიტრი ქართლის ერთი ნაწილის („წყაალს იქითის“) სჯუზენრენია.

ახალი და მეტად მნიშვნელოვანია ეპიზოდი გიორგი მეფისა და ბაგრატ მეფის ურთიერთობიდან.

მართალია, ბაგრატი აქ მეფედაა მოხსენიებული, მაგრამ, თუ არ სხვა აუტენტური მოწმობა, ჩვენ ამ ცნობას ვერ დავემყარებოდით, ვინაიდან საბუთი იწერება ერთობ გვიან, როცა ბაგრატ ერთადერთი მეფე იყო, ან შეიძლება გარდაცვლილიც იყო. ასეთ პირობებში შესაძლებელია ავტორმა აჯანყებული უფლისწული ბაგრატ, შემდეგ მის მიერ მოპოვებულ სახელწოდებით, „მეფობით“ მოიხსენია. მაგრამ სხვა საბუთით (აქვე № 1570 დ. ხ.) უდავოდ ჩანს, რომ 1453/4 წლიდან ბაგრატი „მეფედ“ იწოდებოდა. ასე რომ, ჩვენი ეს საბუთიეთანხმება ამ ცნობას.

სანამ გიორგი მეფობს, ბაგრატ მეფეს არც ქუთაისი უჭირავს, არც ტფილისი (ჩვენ ესეც სხვა წყაროებიდან ვიცით). ამათ ხელში

ჩასაგდებად იბრძვის ის ისევე, როგორც გიორგი მეფე ცდილობს მის სრულ დამორჩილებას.

ჩვენს ამ საბუთში მოცემულია სწორედ ამ „ორიანობის“ ერთი ეპიზოდი.

მეფე ბაგრატ ქართლში გადმოდის და ციციშვილს ლაშქარს გაუძახებს. ციციშვილი გიორგი მეფის ყმაა. პატრონი არ მიეშველება ყმას და მხოლოდ სიძე, გამრეკელ ჯავახიშვილი თავისი შვილებითა და ლაშქრით იხსნის ციციშვილს დარბევისაგან.

*
* *

გარე პოლიტიკურ თუ ქრონოლოგიურ ხასიათის იმ ფაქტებს გარდა, რომელთაც ჩვენ პირველად ამ საბუთებით ვეცნობით, ჩვენი მასალა მეტად ძვირფასია აგრეთვე ფეოდალურ ქვეყნის საშინაო ყოფა-ცხოვრების, საშინაო პოლიტიკურ ურთიერთობის დასახასიათებლად.

ფეოდალურ საზოგადოების ზნე-ჩვეულება, ფეოდალის შინაური ყოფა, ქალის მდგომარეობა მაღალფეოდალურ საზოგადოებაში, მეფის დამოკიდებულება ფეოდალებთან, ფეოდალების ურთიერთშორის დამოკიდებულება, ფეოდალის პოლიტიკური აზროვნება, უფლისწულის საკითხი ფეოდალურ საზოგადოებაში, ფეოდალურ საქართველოს „დაშლის“ საკითხი, — ყველა ესენი და მრავალი სხვა საკითხებიც მეტად საინტერესოდ დაისმიან ხოლმე ამ საბუთების შესწავლის შედეგად.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, ყველა ამ საკითხების შესახებ ამომწურავ საუბარს აქ ვერ გამოუდგებით. მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს და ისიც გაკვრით და ზოგადად შევეხებით.

მკაფიოდ და საინტერესოდაა მოცემული ფეოდალური აზროვნება: ის. თუ როგორ ესმის ფეოდალს ყმის უფლება-მოვალეობა პატრონის მიმართ, პატრონის მოვალეობა ერთგული ყმისა და უფლება ორგულის მიმართ.

ფეოდალის ყმობისა და „ერთგულად მსახურების“ საფუძველი „მამულია“, რომელიც იმის მიხედვით, თუ როგორი „სახლისა“ და „გვარისაა“ ყმა, და როგორი ერთგულება და სამსახური აჩვენა პატრონს ყმამ, ებოძება უკანასკნელს „სამკვიდრო-სამამულოდ“ ჩვეულებრივის წესით ან კიდევ „თარხნად და კელშეუვალად“.

ასეთი „მკუთრი მამულით“ „მსახურებს“ ყმა პატრონს. ერთგულებით სამსახური პირობაა „მამულის“ მიღება-ქონებისა. პატრონი მოვალეა ერთგული სამსახურის „სანუქფოდ“ წყალობა უყოს ყმას

წლებში ჩაიგდო ხელთ, როცა ყვარყვარე ათაბაგის მიერ მეფე გიორგის დატყვევების შემდეგ გორისა და ქუთაისის ციხის პატრონი ახლად გამეფებული ბატონიშვილი კოსტანტინე დიმიტრისძე დაემორჩილა მას.

* *

საბუთი № 1242 ს. ძ. ფრიად მდიდარი შინაარსისაა. ეს არის ცოცხალი სურათი XV საუკუნის ფეოდალურ ზემო ქართლიდან.

მეფე და ბატონიშვილი, ურთიერთ შორის მოქიშვე მეფეები, მეფე და ფეოდალები, ფეოდალები ურთიერთშორის, — ყველა ამათი ურთიერთობა, ბრძოლა და თანადგომა დამაჯერებელ სინამდვილის იერიით არის გადმოცემული.

განსაკუთრებით ცხოვლად მოჩანს XV საუკუნის ფეოდალის მსოფლმხედველობა: ქართლი და საქართველო ფეოდალის წარმოდგენაში, ფეოდალის დამოკიდებულება მეფისადმი და ამ დამოკიდებულების საფუძვლები, დამოკიდებულება სხვა ფეოდალებთან.

ცოცხლადაა გადმოცემული მეფის მიერ ფეოდალისადმი „საკელოს“ სანახევროდ ძალა-უნებური „წყალობის“ სურათი.

საინტერესოა სურათი ზნე-ჩვეულებიდან: მემთვრალეობა. ასეთი ჩვეულება XV საუკუნის საქართველოში უცხო მოგზაურების მიერაც არის დადასტურებული.

პოლიტიკურ ისტორიისათვის ჩვენი საბუთი იძლევა რამდენიმე ახალს და უტყუარ ცნობას. ვახტანგ მეფე ლიხთიქითის მფლობელიცაა. ბატონიშვილი დიმიტრი ქართლის ერთი ნაწილის („წყალს იქითის“) საუზრენია.

ახალი და მეტად მნიშვნელოვანია ეპიზოდი გიორგი მეფისა და ბაგრატ მეფის ურთიერთობიდან.

მართალია, ბაგრატი აქ მეფედაა მოხსენიებული, მაგრამ, თუ არ სხვა აუტენტური მოწმობა, ჩვენ ამ ცნობას ვერ დავეყარებოდით, ვინაიდან საბუთი იწერება ერთობ გვიან, როცა ბაგრატ ერთადერთი მეფე იყო, ან შეიძლება გარდაცვლილიც იყო. ასეთ პირობებში შესაძლებელია ავტორმა აჯანყებული უფლისწული ბაგრატ, შემდეგ მის მიერ მოპოვებულ სახელწოდებით, „მეფობით“ მოიხსენია. მაგრამ სხვა საბუთით (აქვე № 1570 ძ. ს.) უდავოდ ჩანს, რომ 1453/4 წლიდან ბაგრატი „მეფედ“ იწოდებოდა. ასე რომ, ჩვენი ეს საბუთი ეთანხმება ამ ცნობას.

სანამ გიორგი მეფობს, ბაგრატ მეფეს არც ქუთაისი უჭირავს, არც ტფილისი (ჩვენ ესეც სხვა წყაროებიდან ვიცით). ამათ ხელში

წასაგდებლად იბრძვის ის ისევე, როგორც გიორგი მეფე ცდილობს მის სრულ დამორჩილებას.

ჩვენს ამ საბუთში მოცემულია სწორედ ამ „ორიანობის“ ერთი ეპიზოდი.

მეფე ბაგრატ ქართლში გადმოდის და ციციშვილს ლაშქარს გაუძახებს. ციციშვილი გიორგი მეფის ყმაა. პატრონი არ მიეშველება ყმას და მხოლოდ სიძე, გამრეკელ ჯავახიშვილი თავისი შვილებითა და ლაშქრით იხსნის ციციშვილს დარბევისაგან.

*
* *

გარე პოლიტიკურ თუ ქრონოლოგიურ ხასიათის იმ ფაქტებს ვარდა, რომელთაც ჩვენ პირველად ამ საბუთებით ვეცნობით, ჩვენი მასალა მეტად ძვირფასია აგრეთვე ფეოდალურ ქვეყნის საშინაო ყოფა-ცხოვრების, საშინაო პოლიტიკურ ურთიერთობის დასახასიათებლად.

ფეოდალურ საზოგადოების ზნე-ჩვეულება, ფეოდალის შინაური ყოფა, ქალის მდგომარეობა მალაფეოდალურ საზოგადოებაში, მეფის დამოკიდებულება ფეოდალებთან, ფეოდალების ურთიერთშორის დამოკიდებულება, ფეოდალის პოლიტიკური აზროვნება, უფლისწულის საკითხი ფეოდალურ საზოგადოებაში, ფეოდალურ საქართველოს „დაშლის“ საკითხი, — ყველა ესენი და მრავალი სხვა საკითხებიც მეტად საინტერესოდ დაისმიან ხოლმე ამ საბუთების შესწავლის შედეგად.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, ყველა ამ საკითხების შესახებ ამომწურავ საუბარს აქ ვერ გამოუღებებით. მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს და ისიც ვაკვრით და ზოგადად შევცხებით.

მკაფიოდ და საინტერესოდაა მოცემული ფეოდალური აზროვნება: ის, თუ როგორ ესმის ფეოდალს ყმის უფლება-მოვალეობა პატრონის მიმართ, პატრონის მოვალეობა ერთგული ყმისა და უფლება ორგულის მიმართ.

ფეოდალის ყმობისა და „ერთგულად მსახურების“ საფუძველი „მამულია“, რომელიც იმის მიხედვით, თუ როგორი „სახლისა“ და „გვარისა“ ყმა, და როგორი ერთგულება და სამსახური აჩვენა პატრონს ყმამ, ებოძება უკანასკნელს „სამკვიდრო-სამამულოდ“ ჩვეულებრივის წესით ან კიდევ „თარხნად და კელაშეუვალად“.

ასეთი „მკვიდრი მამულით“ „მსახურებს“ ყმა პატრონს. ერთგულებით სამსახური პირობაა „მამულის“ მიღება-ქონებისა. პატრონი მოვალეა ერთგული სამსახურის „სანუქტოდ“ წყალობა უყოს ყმას

და ყმას უფლება აქვს საამისო აჯა-და-მოხსენებით მიჰმართოს პატრონს. ასეთ შემთხვევაში ყმა ხშირად თითონ ასახელებს ხოლმე „წყალობის“ საგანს.

ყმა მოვალეა მწყალობელი პატრონის მიმართ „ერთგულება-სამსახურსა შიგან“ დარჩეს.

შეცოდების შემთხვევაში პატრონს უფლება აქვს „წართვას“ ორგულ ყმას „სამკუიდროდ“ და „სამამულოდ“ ნაწყალობევი. „დალა-რიბოს“ ის, დასაჯოს, მაგრამ „დაუნაშავებლად წართმა.. აროდეს ყოფილიყო“.

ფეოდალური პრინციპი, რომ „ნაწყალობე მამულის“ „დაუნაშავებლად წართმა... აროდეს ყოფილიყო“ (საქ. სიძ. II, 202) ფეოდალურ სახელმწიფოს არსებობის პირობებში მეტნაკლებად ურყევია. ცენტრალურ ხელისუფლების იდეალი ის არის, რომ მას ჰქონდეს ნაწყალობე „კელისა“ და „მამულის“ „დაუნაშავებლად წართმის“ საშუალება და უფლება.

ფეოდალის იდეალი კი, პირუკუ, ის არის, რომ ასეთ „წართმას“ არც „დანაშაულობა-შეცოდების“ შემთხვევაში ექნეს ადგილი.

არც ერთი და არც მეორე „იდეალი“ ფეოდალურ სამეურნეო ურთიერთობის პირობებში სისავსით არ განხორციელდება. ეს არის ორი ერთი მეორის მოპირდაპირე უკიდურესი წერტილი, რომელთაც ფეოდალურ ურთიერთობის პოლიტიკური საქანელა ამა თუ იმ ქვეყანაში მისი განვითარების კონკრეტული სახეობისდა მიხედვით უახლოვდება.

საქართველოში VIV — XV საუკუნეებში პოლიტიკური საქანელა უფრო ფეოდალების იდეალისაკენ იყო გადახრილი.

უფლების განხორციელება ფეოდალურ ურთიერთობის ხანაში, როგორც პატრონის, ისე ყმის მიერ ყოველ კერძო შემთხვევაში უპირატესად ძალაზე არის დამოკიდებული.

ხშირად არის, რომ პატრონს ყმის დასჯა სურს, მაგრამ ვერ ახერხებს. ყმა-ფეოდალი ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ქვეშევრდომი არაა, ის „კელმწიფის“ ნებას აგრერიგად უსიტყვოდ როდი ემორჩილება. ასეთი ქვეშევრდომობა ფეოდალურ ურთიერთობის ხანაში პრინციპულად შეუძლებელია.

მაგალითად, მეფე ვახტანგს სურს თაყა ფანასკერტელის „წაკდენა“. „კელთ შეპყრობა“ სურს მისი, მაგრამ ვერ ახერხებს: ჰხედავს, რომ ასეთი რამ ადვილად არ ჩაუვლის მას.

ამ ნიადაგზეა, რომ პატრონისათვის ყმის ზედმეტი გაძლიერება მიუღებელია.

გაძლიერების პროპორციულად ყმას ერთგულობა - მორჩილების სტიმულები აკლდება, ხოლო პატრონს ყმის მიმართ თავისი უფლებების განხორციელების შესაძლებლობა უმცირდება.

განსხვავება აქაც ნათელია ფეოდალურ პატრონ-ყმასა და ბურჟუაზიულ ხელმწიფე (=მთავრობა) — ქვეშევრდომის ურთიერთობათა შორის.

XV საუკუნის ფეოდალის წარმოდგენით ქვეყანა საფეოდალოთა კრებულია. ქართლი, მაგალითად, ამ წარმოდგენით იქნებოდა ქაჩიბასძე-ბარათიანთა, ჯავახიშვილთა, ციციშვილ-ფანასკერტელთა, გაბელისძეთა, ჩიჯავასძეთა, ზევდგინიძეთა, ქსნის ერისთვისა, შაბურისძეთა, აბულეთისძე-აბაზასძეთა და სხვათა „მამულების“ ჯამი.

ერთი მეორის მიმართ ეს „დარბაისერნი“ დამოუკიდებელნი არიან. კეთილმეზობლობენ, ან კიდევ მტრობენ ურთიერთს და ხშირად „პატრონის“ სურვილის წინააღმდეგაც კი. მეფე ყველა ამათი „პატრონია“, მაგრამ ის ეხლა, XV საუკუნეში „ღმრთისა სწორი“ აღარ არის და ეს „დარბაზ-ბატონები“ მისი „ძმები“ და „შვილებია“.

ერთად ყველა ამათ მიმართ პატრონი უძლურია, მაგრამ ყმათა შორის საერთო შეთანხმების შეუძლებლობა პატრონის არსებობის პირობაა და მის საუზრუნულ უფლებათა რეალიზაციის საწინდარია.

ეხლა გასაგებია, თუ რატომ არის, რომ ფეოდალთა შეყრილობის თუ კეთილმეზობლობის აქტებს მეფის განსაკუთრებული ნებართვა სჭირდება და „მოდაწერილენი“ მოვალენი არიან საგანგებოდ აღნიშნონ, რომ ისინი კეთილმეზობელნი ან ერთსახლნი იქნებიან „პატრონის უხიანო საქმითა“.

ფრიად საყურადღებო მომენტს შეიცავს ჩვენი საბუთები ბატონიშვილობის საკითხიდან ფეოდალურ საზოგადოებაში.

მთავართა სისტემის ახალი სახე, მკაფიოდ წარმოჩენილი XIII საუკუნიდანვე, რასაც, საბატონყმო ურთიერთობის გამარჯვების ნიშნად ავგზე წარმოქმნილს, განვითარების მეტად თავისებური გეზი მისცა მონღოლთა ეპოქამ და ამის მომდევნო მსოფლიო მნიშვნელობის მოვლენებმა, XIV — XV საუკუნეთა სიგრძეზე მაღალ განვითარებას აღწევს და ნახევრად დამოუკიდებელ სამეფო-სამთავროებს წარმოშობს.

პრინციპულად განსხვავებული წინარე ეპოქასთან შედარებით აქვერ კიდევ არაფერია.

„საქართველოს“ არასოდეს არ მოუსპია „აფხაზეთი“, „ქართლი“ „რანი და კახეთი“ „სომხითი“, „სომხეთი“ და „შირვანი“. გაერთიანებულ საქართველოს მეფის ტიტული მხოლოდ ისტორიულ შინაარსის მოვლენად არასოდეს ქცეულა.

ასეთი გაერთიანება ფეოდალურ ურთიერთობის პირობებში შეუძლებელი რამ იყო, მაგრამ ამ „სამეფოთა“ გაერთიანების შედეგად მაინც წარმოიშვა „ყოველი ქართლი“, „საქართველო“ და „ყოველი საქართველო.“ საამისო იდეოლოგიით, კულტურით, ტრადიციებით.

ის კი, რასაც XV საუკუნის დასასრულს ჰქონდა ადგილი, ამავე მოვლენის მეორე უკიდურესი მხარე იყო.

და აი, ასეთ პირობებში, როცა მაღალი ფეოდალი (= მთავარი) „ხელმწიფობისაკენ“ მიისწრაფის და რამდენიმედ კიდევ აღწევს (ას, ბუნებრივია, ბატონიშვილობის საკითხი განსაკუთრებულ მნიშვნელობისად იქცეს.

პრინციპულად ახალი არც აქ არის რამე, მაგრამ ინსტიტუტის ევოლუცია თვალსაჩინოა და მეტად საყურადღებო.

ბატონიშვილობის საკითხი, თან სდევს, როგორც წესი, ფეოდალურ ურთიერთობის მთელს ხანას, მაგრამ მისი ასეთი თუ ისეთი გამოვლინება დამოკიდებულია ხსენებულ ურთიერთობის კონკრეტულ სახეობისგან.

„სეფეწულნი“, ტაოლარჯეთის „კელმწიფენი“, აფხაზთ მეფეთა უფლისწულები (ქართლის ერისთავნი), XI—XII საუკუნეთა ტახტის მემკვიდრნი, ორმეფობა XIII საუკუნეში, პროვინციის „მეფენი“ XIV—XV საუკუნეებში, „დამოუკიდებელი“ სამეფონი XVI—XVIII საუკუნეებში და „ბატონიშვილები“ XVIII საუკუნისა, ყველა ეს ერთი კატეგორიის მოვლენებია ფეოდალურ სინამდვილის სხვადასხვა გარემოებაში.

ხსენებული საკითხის მთელს ისტორიულ სიგრძეზე მიმოიხილვას აქ ვერ შევუძლებით. ეს ფეოდალური ინსტიტუტი უნდა ცალკე მონოგრაფიულ შესწავლის საგანი გახდეს.

ჩვენ აქ რამდენიმე მომენტის აღნიშვნით დავკმაყოფილდებით.

საქართველოს გაერთიანების ხანაში ტახტის მემკვიდრე ბატონიშვილები რომელიმე კუთხის მეფობას არ ისახევენ მიზნად. ბრძოლა წარმოებს ცენტრალურ სამეფო ხელისუფლებისათვის. უფლისწული ან უწყინარი „ალასტანელია“ ან აჯანყებული პრეტენდენტი.

ასეთია უფლისწულ დემეტრეს ბრძოლა ბაგრატ IV წინააღმდეგ, დავით II გამეფების საკითხი, დავით II ყალბი ანდერძი ვახტანგის გამეფების შესახებ, დავით დემეტრესძის ბრძოლა მამისა და ძმის წინააღმდეგ, დავით დემეტრესძის ყალბი ანდერძი და უფლისწულ დემნას აჯანყება გიორგი III წინააღმდეგ*.

* რომ უფლისწულთა ასეთი ბრძოლა ფეოდალთა ამა თუ იმ წრეებით საზრდოობდა და ამ წრეების წოდებრივ ინტერესებს ემსახურებოდა, რომ. მამასა-

XIV — XV საუკუნეში, როცა „გაკელმწიფდეს დიდებულნი“ და „მეფეთა ადგილთა მჯდომ“ მოსაკარგავემ „ქინლა მეფობა იკადრა“, ალასტანელი უფლისწული, სრულიად ბუნებრივია, „ბატონიშვილობას“ აღარ სჯერდება და „მეფობას“ მიიტაცებს.

ცენტრს ესლა ის მიმზიდველობა აღარა აქვს და „კელმწიფობა“ მხოლოდ იქ აღარ არის. ცენტრი „საკელმწიფოებად“ დაშლის ტენდენციებს იჩენს და მთავარი აღარც მეფის სიძობით ასაბუთებენ მათ მიერ სამთავროთა დაუფლების კანონიერებას...

ასეთ პირობებში უფლისწულები არ დააყოვნებენ „გაკელმწიფებას“ და განსხვავებით სხვა ფეოდალ-მთავართაგან თავიანთ თავს „მეფედ“ უწოდებენ.

მეფე ანდრონიკე, მეფე მელქისედეკ (საისტორიო მოამბე I, 138 — 143), მეფე ალექსანდრე (მე-14 საუკუნის მიწურულს), და გიორგი მეფე, აღბუღას თანამედროვე, (საბუთი 1789 d. h.), მეფე ვახტანგ ალექსანდრესძე 1433 წ. (ისტ. საბ. III, 15), მეფე დიმიტრი ალექსანდრესძე 1445 წ. (ქრ. II, 257), მეფე ბაგრატ დიმიტრისძე (ჩვენი საბუთი № 1570 d. h.), — ყველა ესენი უმჯობელი მოწმობებით არიან დადასტურებული და ამ მოვლენის ახსნა საქართველოს პოლიტიკურ მთლიანობის არსებობის პირობებში შესაძლებელია, ვფიქრობთ, მხოლოდ ჩვენ მიერ წამოყენებულ დებულების საფუძველზე.

„(ოდეს) ვახტანგ მეფობა დაიჭირა, წყალს იქით მისსა ძმასა, პატრონსა დემეტრეს მიანება თაყას გარეთ და თაყა ამისთუის არ მიანება, რომე მისი მამული და ციხე ჩიჟავას ძისათუის უნდოდა“.

ვახტანგი მეფეა. დემეტრე მისი ძმაა, — ბატონიშვილი. მეფემ ბატონიშვილს წყალს იქით „მიანება“ ე. ი. გაღმა მხრის პატრონობა მისცა. ამიერიდან მტკვრის გაღმართი ფეოდალები დემეტრეს ყმები არიან. მოტივი, თუ რატომ არ „მიანება“ თაყა, მეფე ვახტანგმა დემეტრეს, გვიჩვენებს, თუ როგორი ხასიათის იყო ეს „მიანებება“.

უფლისწულ დემეტრესადმი მინებებული თაყა მეფე ვახტანგისათვის ხელმიუწვდომელი გახდება, მეფეს ამ ორგული ყმის დასჯა აღარ შეეძლება. აკი სწორედ ასეც მოხდა. გამრეკელ ჯავახიშვილის

დამე, „ბატონიშვილობის“ საკითხს ნამდვილად ფეოდალურ წრეების შინაკლასობრივი ბრძოლა განსაზღვრავდა, — საკითხის ამ მხრით გაშლა-გაღრმავებას ჩვენ ამხელად შეგნებულად ვუვლით გვერდს.

თავგამოდებით თაყა ციციშვილი დემეტრე ბატონიშვილის ყმა შვი-
ქნა და ამით მეფის მიერ „წაყდენას“ გადარჩა. დემეტრე შვილია
მეფის და ყმათა (ფეოდალთა) სუვერენული მფლობელი. რაღა დაუ-
შლის მას „მეფე“ უწოდოს თავის თავსა. და აკი მოხსენებულებაცა
მეფედ.

მართალია ეს ტიტული ვერ შეინარჩუნა მან, მაგრამ ეს სხვა სა-
კითხია.

ასევე ვახტანგიც. ის ჯერ კიდევ მეფე ალექსანდრეს სიცოცხლე-
შივე 1433 წელს მოიხსენიება „მეფედ“, შემდეგ კი — არა. შეიძლება
აქაც მეფის მიერ უფლისწულისადმი ქვეყნის რომელიმე ნაწილის
ისეთივე „მინებება“ (და შეიძლება არც მთლად ნებაყოფლობითი)
ვიგულისხმოთ, როგორც ზემორე მოვიყვანეთ.

ან კიდევ მაგალითი. XV საუკუნის დასასრულს და XVI საუკუ-
ნის დასაწყისს (ქცით 1512 წელს) მუხრანი უფლისწულს ბაგრატს
„მიანებეს“. ბაგრატმა „დაიჭირა ბატონობა“, „ძველი ტახტი განა-
ახლა“ და თავის თავს მეფედ რაცხს*, ყოველ შემთხვევაში ასე უწო-
დებს მას პოეტი (სერაპიონ საბაშვილი) და ეს მაშინ, როცა მისი მამა
(თუ მამა არა, ძმა მაინც) ქართლის მეფეა. არც მუხრანელ უფლის-
წულებს შერჩათ მეფის სახელი, მაგრამ „კახ-ბატონის“ მსგავსად
მათაც ჩვეულებრივ ფეოდალისაგან განსხვავებული ახალი სახელი მი-
ითვისეს: „მუხრან ბატონი“.

პრინციპულად ამავე კატეგორიისაა ლიხთიქითის „მეფეთა“ საკი-
თხიც.

სრულიად შემთხვევით შექმნილს (მონღოლთა პოლიტიკა: ორი „კა-
ნონიერი“ მემკვიდრე) ლიხთიქითის ტახტს არსებობის საფუძველს
იგივე მოვლენები უქმნიან, რომელთა ნიადაგზედაც სხვა სამეფო-სა-
მთავროები ჩამოყალიბდნენ. ორი ტახტი სრულიადაც იმთავითვე ორ
სამეფოს არ ნიშნავდა და ნარინ დავითი მხოლოდ ლიხთიქითის მეფე
არ ყოფილა, ისე როგორც ულუ დავითი არ ყოფილა მხოლოდ ლიხთ-
ამერეთის მეფე.

ფეოდალთა დაჯგუფებანი ტახტის ამ მემკვიდრეთა გარშემო XIII
საუკუნის 40-ან წლებში, პრინციპი, რომლის მიხედვითაც XIII საუ-
კუნის 60-იან წლებში ამ ორმა მეფემ ქვეყანა გაინაწილეს, ფეოდალ-
თა დაჯგუფებანი ამ დაყოფის დროს და შემდეგაც XIII საუკუნის

* „მეფედ“ უწოდებს ბაგრატს მისი ძალი დედის იმედიც. იხ. ვალეს ვკლესი-
ის წარწერა ИКОИМАО вып. II, 74—75 და 'ჯვრის ბუდის წარწერა Г. Пере-
тели, арх. экск. по Квир. ушелью, გვ. 5.

90-ან წლებში ამ მეფეთა მემკვიდრეების მომხრე — მოწინააღმდეგე-ებად, ყველა ესენი უეჭველად მოწმობენ, რომ არც მეფეებს და არც ფეოდალებს XIII საუკუნეში საქართველო ორ ცალკე სამეფოდ არ ჰქონდათ წარმოდგენილი, არამედ ერთ მთლიან სახელმწიფოდ ორის ტახტით.

მხოლოდ ასეთ შეგნების ნიადაგზე შეიძლებოდა „ორისავე ტახტის გამაერთიანებელი“ სწოდებოდა იმას, ვინც შესძლო და ამ ორ ნაწილად დაშლის გზაზედ შემდგარი ქვეყანა პოლიტიკურად გააერთა.

მაგრამ ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ისე, როგორც XIII საუკუნის სამოციან წლებში, XIV საუკუნის დასაწყისშიაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა ლიხთ-იმერეთის ჩამოშორების ტენდენციები. ისინი, რა თქმა უნდა, უკვე არსებობდნენ და რაც დრო ვადიოდა, ქვეყნის ეკონომიურ უკან დახევასთან ერთად, თანდათან ძლიერდებოდნენ. მაგრამ ჯერ კიდევ ეს ძალები სუსტნი იყვნენ გამაერთიანებელ ძალებთან შედარებით.

ცენტრი ებრძვის დამოუკიდებლობის გზაზედ შემდგარ სამეფო-სამთავროებს და სანამ მათი ხელქვეითი ფეოდალები ამ თავიანთ პატრონთა „ერთგულებასა ზედა“ მტკიცედ არა დგანან, ამარცხებს მათ და ახლად შობილ ტახტებს აუქმებს. XIII—XV საუკუნეთა მთელს სივრცეზე ერთი მეორის გვერდით თანდათან ყალიბდებიან ქართული სამეფო სამთავროები და იმ მომენტში, როდესაც ცენტრის პრეტენზიები ლიხთ-იმერეთის ტახტის მიმართ საბოლოოდ შარცხდება, „ქკს. რნ. მეფეთ ყმობისაგან განთავისუფლდნენ მთავარნი: დადიანი, ათაბაგი, გურიელი და შარვაშიძე“ (ქრ. II, 281); ე. ი. ცენტრის გამაერთიანებელ პოლიტიკის დამარცხების გვერდით შარცხდება ქუთაისის ტახტის პრეტენზიებიც ლიხთიქითის მთავრების მიმართ.

და მხოლოდ ასეთი დათმობის საფასურით მოიპოვა ქუთაისის ტახტმა მთლიან საქართველოს ცენტრისაგან დამოუკიდებლობა. ეს იყო არა ლიხთიქითის ტახტის, არამედ ლიხთიქითის მთავართა გამარჯვება. სწორედ ამიტომაც იდგნენ ეს ფეოდალები „ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა“... მთელი სამი საუკუნის სივრცეზე წარმოებს ბრძოლა ქვეყნის გამაერთიანებელ და მის დამშლელ ძალთა შორის. მთელს ამ მანძილზე ეს ბრძოლა ერთნაირი ხასიათისა არ არის. დასაწყისში ეს ჩვეულებრივი ბრძოლაა ფეოდალურ სახელმწიფოს შიგნით. მართალია, მონღოლთა კარის პოლიტიკა ძლიერ უწყობს ხელს ადგილობრივ ცენტრისაგან ფეოდალთა მაქსიმალურ განთავისუფლებას, მაგრამ ქვეყნის გამაერთიანებელი ძალები მატერია-

ლურის თუ იდეური ხასიათისა ჯერ კიდევ იმდენად ძლიერია, რომ ფეოდალთ ზრახვებში ცენტრისაგან პოლიტიკურ-ტერიტორიული ჩამოშორება ვერ შედის. შემდეგ თანდათან ქვეყნის ეკონომიურ და-ცემასთან და ამასთან დაკავშირებულ სოციალურ ხასიათის ცვლილებებთან ერთად ბრძოლა ცენტრსა და სამთავროებს შორის ახალ ხასიათს იღებს. სამთავროები ცენტრისაგან დამოუკიდებლობის ტენდენციებს იჩენენ და ქვეყნის გამაერთიანებელ ძალთა შესუსტებისდაკვალად სულ უფრო და უფრო მეტს წარმატებას აღწევენ ამ თავიანთ მისწრაფებაში. სწორედ ასეთივეა „ქუთაისის ტახტის“ საკითხიც.

დასაწყისში ეს ჩვეულებრივი უფლისწულის საკითხია, რამდენიმედ გართულებული მონღოლთა პირობებში.

სანამ გამაერთიანებელი ძალები განსაზღვრავდნენ პოლიტიკურ გეზს, „იმერთა მეფეც“ არ იოცნებებდა „აფხაზეთით“ შემოფარგვლას, არამედ „ნიკოფსით დარუბანდამდის“ პოლიტიკა იყო მისი სარბიელი.

„ორისავე ტახტის გამაერთიანებლობა“ სრულიადაც ბაგრატიონთა აღმოსავლურ შტოს განსაკუთრებული საქმიანობა არ ყოფილა. ამ ეპოქაში ის ასეთივე საქმიანობა უნდა ყოფილიყო დინასტიის დასავლურ შტოსთვისაც და სხვაგვარი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის წარმოება ამ დროს არც ამ უკანასკნელთ შეეძლოთ. და ეს არა მარტო XIII საუკუნეში, თვით XV საუკუნის მეორე ნახევარშიაც კი „იმერთა მეფე“ ბაგრატ „ორისავე ტახტის გამაერთიანებლად“ გვევლინება და მისი პოლიტიკური პრეტენზიები ჯერ კიდევ შეეფერება იმ ტიტულატურას, რომელსაც, როგორც ირკვევა, არც მთლად უშინაარსოდ, ან უკეთ, არც თუ მხოლოდ ისტორიულ შინაარსის სამკაულად სთვლიან და ატარებენ, როგორც ლიხთ-ამერეთის, ისე ლიხთ-იმერეთის ეს მეფეები.

არა თუ დავით ლაშასძის და დავით რუსუდანიძის შომხრე ფეოდალური დაჯგუფებანი არ იყოფებოდნენ ამერელ-იმერლებად, ასეთ რასმე ჩვენ XV საუკუნის მეორე ნახევარშიაც კი ვერ ვხედავთ.

ესა თუ ის დიდგვარიანი ან ასეთების ჯგუფი ემხრობა „ამერელს“ თუ „იმერელს“ მეფეს არა ამ მეფეთა სადაურობის მიხედვით, არამედ იმის მიხედვით, თუ რას უკარნახებს მას საკუთარი ფეოდალური ინტერესები, ხოლო თვით მეფის პოლიტიკა არ შეიძლება დაყოფილიყო სხვა რამ, თუ არა ამ ფეოდალურ ინტერესთა თანასწორ-მოქმედი. მეფეთა პოლიტიკა კი არ განსაზღვრავდა ფეოდალების პოლიტიკას, პირუკუ, უკანასკნელთა ინტერესები განსაზღვრავდნენ, სა-

ბოლო ანგარიშით, პირველს. ამის შემდეგ ბუნებრივად გასაგებობდა, თუ როგორ იყო, რომ ლიხთაქეთის მეფეები „ეზრახებოდნენ“ ხოლმე ლიხთიქეთის ფეოდალებს „საკუთარ მეფის“ წინააღმდეგ, ისე როგორც იმერელი „გამაერთიანებლები“ პოულობდნენ მხარის დამკვერთ ამერელ ფეოდალებში. და მხოლოდ თანდათან, ქვეყნის ეკონომიურ დაცემასთან დაკავშირებით, როცა სამთავრო-საფეოდალოების ინტერესები აღარ გადასცდებიან იმ საზღვრებს, რომელიც მათ დაცემულმა ეკონომიკამ და ამ ნიადაგზე ფრთაგაშლილმა თემობრივობამ შემოუფარგლეს, „ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა“ დადგნენ ფეოდალები და ლიხთ-იმერეთის მეფის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკა ისევე შემოიფარგლა ლიხთ-იქითით, როგორც ქართლის მეფეთა ან კიდევ კახთ ბატონთა პოლიტიკა სათანადო კუთხეებით.

ეს იყო ნელი, თანდათან და ხანგრძლივი პროცესი. XV საუკუნის დასასრული ამ პროცესის ქრონოლოგიური ტენილია, როცა უდავო შეიქმნა დამრღვევ ძალთა უპირატესობა გამაერთიანებელ ძალებთან შედარებით. არსებითად აქ არის ამ პროცესის დასასრული.

შემდეგდროინდელი (XVI საუკუნე) ამავე ხასიათის მოვლენები მხოლოდ იმის ნიშნობად გამოდგებიან, თუ რა ძნელად გაიმარჯვა ქვეყნის ამ დაშლის ტენდენციამ და რომ გამაერთიანებელი მომენტები ჯერ კიდევ ცოცხლობენ, რომელთა გაძლიერებას, სამწუხაროდ, ხელს არ უწყობდა ეხლა არა მარტო ქვეყნის სამეურნეო განვითარების პირობები, არამედ საგარეო პოლიტიკური გარემოც.

აღწერილ მოვლენისათვის წინამდებარე მასალა შემდეგ სურათს იძლევა: შიდა ქართლში ჯავახიშვილები უთანხმოებაში არიან ციციშვილებთან. ჩიუვასძეც მტრობს მათ და თავს ესხმის საციციანოს. სამხრეთ დასავლეთიდან მესხებიც გადმოდიან ხოლმე. მეფე ვახტანგს წასახდენლად სურს თავისი ცოლის ძმა თაყა ციციშვილი. აქ გამრეკელ ჯავახიშვილი ცდილობს და დიმიტრი ბატონიშვილის შემწეობით თაყას წახდენისაგან გადაარჩენს. ვახტანგ მეფე არც თაყა ამილახორთან არის კარგს განწყობილებაში. ის დაიჭერს მას და „ლესთიმერით“ ჰყავს ტყვედ. სამაგიეროდ, ვახტანგის ერთგულნი ჩანან ჩიუვასძე და ჯავახიშვილი. ვახტანგ მეფეს უპყრია როგორც ქართლი, ისე იმერეთიც. უფლისწული დიმიტრი „გაღმა მხარის“ პატრონია.

ვახტანგის შემდეგ გიორგი მეფემ „ქუთათისი წაართო“ [ბგრატს]. ბაგრატ იმ თავითვე მეფე არ ყოფილა. ის უნდა ერისთავი-ბატონიშვილი ყოფილიყო. შემდეგ 1453/4 წელს აჯანყებულ ბატონიშვილმა ბაგრატმა „ქუთათის გაილაშქრა“. მწვავე ბრძოლა

მეფე გიორგის დამარცხებით დამთავრებულა, თუმცა ქუთათისი ისევ გიორგის ხელთ დარჩენილა: 1466 წელს ქუთათისი კოსტანტინე დიმიტრისძის ხელთ არის და ეს მაშინ, როცა კოსტანტინე ჯერ კიდევ ბაგრატს არ დამორჩილებია და ათაბაგ ყვარყვარეს მიერ დატყვევებული გიორგი მეფის მემკვიდრეობას ცდილობს (საქ. სიძ. II, 19).

აჯანყებული ბაგრატ „მეფედ“ კურთხეულა. ყოველ შემთხვევაში, 1463 წლის აღრე ის უკვე „მეფედ“ იწოდება (იხ. აქვე გამრეკელ ჯავახიშვილის საჩივრის წიგნი).

ბაგრატსა და გიორგის შორის ამ ომის დროს უკანასკნელის წინააღმდეგ აღმოჩენილა მისივე ამილახორი, რომელსაც ამის შედეგად დაუქარგავს „მამული“. მეფე გიორგის „დაუღარიბებია“ ის,

იმერეთში გამარჯვების შემდეგ ბაგრატს ბრძოლა ქართლში გადმოუტანია. აქ მას ჰყავს აშკარა თუ ფარული მომხრეები. გაბელისძე ბაგრატ მეფის აშკარა მომხრეა. მეფე გიორგი არც ციციშვილებთან ჩანს სასურველ განწყობილებაში: ერთხელ, როცა ბაგრატ მეფე გადმოდის და ციციშვილს ლაშქარს გაუძახებს, მეფე გიორგი არ იძვრის ყმის მისაშველებლად და გამრეკელ ჯავახიშვილი მეფის უნებურად მიდის თავისი ლაშქრით და ბაგრატ მეფის მარბიელთ განდევნის.

XV საუკუნის სამოციან წლებისათვის ურთიერთ შორის მოქიშვე მეფეთ გარდა ბატონიშვილებიც ერევიან პოლიტიკურ ცხოვრებაში: კოსტანტინე და დავით დიმიტრისძენი. კოსტანტინე, როგორც უფროსი, საფიქრებელია, გალმა მხარის ბატონი ყოფილიყო: დიმიტრის ვახტანგ მეფემ გალმა მხარი „მიანება“; დავითი გამოლმა მხრის მე-ბატონე ყოფილა.

ორივე გიორგი მეფის მორჩილებაში ყოფილან. თვით მეფეს ჰყავს ვაჟი ალექსანდრე, რომელიც მას ჯერ კიდევ 1463 წელს „მეფედ“ ჰყავს მოხსენიებული (საქ. სიძ. II, 19). ტახტის მემკვიდრის ნაადრევად მეფედ გამოცხადება ასეთ პირობებში სრულიად გასაგებია.

არა თუ ბაგრატ მეფე, კონსტანტინე და დავითიც კი ტახტის მეძიებელნი იყვნენ. მათი მორჩილება და ერთგულება ერთობ პირობითი და სათუო უნდა ყოფილიყო.

გიორგი მეფეს ყვარყვარე ათაბაგი ატყვევებს 1466 წელს. უმაღლესი სურათი: კოსტანტინე გამეფებას ლამობს და დროებით კიდევ აღწევს ამას. მის ხელშია გორი და ქუთათისი. დავით ბატონიშვილი წაუჟა ძმას და მეფე ბაგრატს ეყმობა. ტახტის კანონიერი მემკვიდრე ალექსანდრე არც ერთს ახსოვს.

ბაგრატ მეფე სწრაფად გადმოდის და ქართლის დაპყრობას ცდილობს. მის ძველ მომხრეებს ეხლა ბატონიშვილი დავით და მისი ყმა

ზევედგინიძეც ემატება. უკანასკნელი ასეთ სამსახურისათვის დიდი ხნის წინად ჩამორთმეულს სახელოს, თავის „მკვიდრ მამულს“, გორის მოურავობას დაიბრუნებს. კოსტანტინე მეფე, როგორც ჩანს, ამის შემდეგ ბაგრატ მეფესთან ბრძოლას უიმედოდ უყურებს და ისევ შორჩილებას არჩევს.

ამის შემდეგ ბაგრატ მეფეს მეტოქე აღარა ჰყავს და ისიც „ყოვლისა საქართველოსა“ მეფე ხდება. ქართლში გადმოსული ბაგრატ სრულიადაც არ იქცევა როგორც დამპყრობელი ვინმე და არამკვიდრი მეფე. მას ქართლი სრულიადაც არ წარმოუდგენია დაპყრობილ ქვეყნად, არამედ თავი ქართლის მემკვიდრე მეფედ მიაჩნია. ის ისეთივე „ორდსავე ტახტის გამაერთიანებელია“, როგორც სხვა რომელიმე მეფე ლიხთ-ამერიდან თუ ლიხთ-იმერიდან.

დიდგვარიანთ ორიენტაციებს უპირველეს ყოვლისა მათი ფეოდალური-სამამულო ინტერესები განსაზღვრავენ და ყველა სხვა მომენტი მეორადი ხასიათისაა.

ბაგრატ მეფე არც ფეოდალებს მიაჩნიათ უცხოელად და ყოველივე ყოყმანის გარეშე დგებიან მის მხარეს, როცა კი ამ თავიანთ ინტერესების დაცვაყოფილებას მისგან ელიან და ასე იქცევიან არა მარტო ჩვეულებრივი ფეოდალები, ასე იქცევა „ამერელი“ უფლისწულიც.

II. საბუთების საერთო აღწერა

სრულიად ბუნებრივია, რომ საისტორიო წყაროთა ფეოდალურ ეპოქიდან ჩვენს დრომდე მოღწეულობის მხრით ჩვენ მეტად მძიმე მდგომარეობაში ვართ. „უამთა სიავეს“ ისტორიულ ქარტეხილებს, თან გადააქონდათ ადამიანთ ნამოქმედარის კვალიც, საბუთებისა და სხვა მსგავსი დოკუმენტალურ მასალის სახით.

შედგად — წყაროთა დიდი უსწორმასწორობა, ზოგჯერ სიუხვე, ზოგჯერ „უდაბნო“, ზოგჯერ ნაკლები და კანტიკუნტი. წყაროთა ასეთ ნაკლებობით განსაკუთრებით ცნობილია ჩვენი ისტორიის XIV—XV საუკუნეები.

მაგრამ, რაც კიდევ უფრო სამწუხაროა, ის მცირედიც კი, ამ საუკუნეთა შესახებ რომ მოიპოვება, აქამდის მთლიანად შეგროვებულ დამუშავებული და გამოქვეყნებული არაა.

თავი რომ დავანებოთ უცხოეთის არქივებს, სადაც, მოსალოდნელია, არა ერთი ძვირფასი ცნობა იქნება შემონახული, — ჩვენში დატული ეპიგრაფიკული წარწერანი, მინაწერები ძველს ხელთნაწერებზე, მატრიანე — მოსახსენებელნი, სიგელ გუჯრები თუ სხვა, სამართლი-

ანად ელიან შეკრება-დამუშავებას და გამოქვეყნებას. ამ გზით უეკველია მრავალი ახალი ცნობა შეგვეძინება, რის შემდეგ შესაძლებელი გახდება აღნიშნულ ეპოქის ჩვენი საზოგადოებრივ ცხოვრების რამდენადმე ნათელ სურათის გადაშლა.

უნდა აღინიშნოს, ასეთი შრომა „უმაღურია“: ეფექტი ოდნავადაც არ შეეფარდება გაწეულ შრომის რაოდენობას.

მიუხედავად ამისა ეს შრომა უნდა აუცილებლად გაწეულ იქმნას: წარსულის ნანგრევებიდან უნდა ამოიკრიბოს და გაიწმინდოს ისტორიის ის საშენი მასალა, რომლის მიხედვით ჩვენი წარსულის ნამდვილი, მეცნიერული შენობა უნდა აგებულ იქმნას.

XIV—XV საუკუნეებს შეეხება წინამდებარე საბუთები*. პირველი ოთხი მათგანი უეკველად ერთი პირის მიერაა შესრულებული. ქალაღი, მელანი, ხელი, ენა — ყველა ერთია.

შინაარსის მიხედვით ეს ოთხი კი არა, ერთი საბუთია, ოთხ ფურცელ ქალაღზე დაწერილი. ის ერთ-ერთ ზევდგინიძის მიერ დარბაზისადმი მირთმეული საჩივრის შავია.

საბუთი უთარიღოა, მაგრამ მისი დათარიღება დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. მოჩივარი თავის არზას სწერს ბაგრატ მეფის გარდაცვალების შემდეგ (†1478) და კოსტანტინეს მეფობაში, ე. ი. XV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, არა უგვიანეს 1504 წლისა. (ქალაღის ჰვირნიშანიც XV საუკუნის მეორე ნახევრისაა: ხარის თავი მოხრილი რქებით; თავის თხემიდან ატლებულია გრძელი სწორი ღერო რვა ყურა ყვავილით).

ოთხივე ფურცელი, როგორც აღვნიშნეთ, ერთი საბუთია. შინაარსის მთლიანობა ამას ამტკიცებს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თითოეული ცალკე ფურცელი ტექნიკურად მეორესთან დაკავშირებული არაა. არც ერთი ფურცელი ბოლომდის ისე დაწერილი არ არის, რომ ცარიელი ქალაღი დატოვებული არ იყოს. მკითხველს ისეთი შთაბეჭდილება რჩება თითქო. ესენი ერთი მთლიანი მოთხრობის ცალკ-ცალკე ნაწყვეტებია...

ეს გარემოება, ვფიქრობთ, აიხსნება ტექსტის არა მარტო მექანიკური დაზიანებით (სიტყვების, სტრიქონებისა და, შესაძლებელია,

* ამ საბუთების გამოცემა ჩვენ 1929 წელს განვიზრახეთ. მუშაობის დროს აღმოჩნდა, რომ ამ ჩვენი მასალის ნაწილი გამოსაცემად დაეშავებოდა (მაგრამ არა დედნების, არამედ პირების მიხედვით) ს. კაკაბაძეს.

რვა წლის უშედეგო ლოდინის შემდეგ ჩვენ მორალურ უფლებას ვაძლევთ თავს დედნების მიხედვით დამზადებული ჩვენი მასალა გამოვაქვეყნოთ.

მთელი ფურცლების დაკარგულობა...), არამედ იმიტაც, რომ ეს საბუთი შავია და საბოლოოდ გამართული არაა.

ამას გარდა ჩვენი საბუთი დასრულებული არაა. ტექსტი ისე წყდება, რომ არა ჩანს, თუ სახელდობრ რა „წაეკიდა“ მოჩივარს და ვის მიერ, ან რა არის ამ საჩივრის უშუალო მიზეზი.

ამ ნაკლს თითქო ავსებს ზევდგინიძიანთ ორი სხვა საბუთი (ფურც. V—VI).

ისინი ორივე ერთის ხელითაა დაწერილი. დამწერლობა, ქალაქ-დი XV საუკუნისაა. ენა ისეთივე, რაც წინა საბუთებისა. შინაარსით ესეც საჩივრის წიგნებია. შიგ მოხსენებული პირები (თაყა, მოჩივარის ძმა, ზაალ) იგივე წინა საბუთების პერსონაჟებია.

დრო დაწერისა (გიორგი მეფის შემდეგ) აგრეთვე უდგება წინა საბუთის დაწერის დროს. ამიტომ, ვფიქრობთ, შესაძლებელია ეს ორი ფურცელიც წინა საბუთის გაგრძელებად და დასასრულად ჩავთვალოთ.

მაშინვე ჩვენთვის ცხადი შეიქმნება, თუ რა ნიადაგზეა უთანხმოება მოჩივარსა და მოადს შორის, რა საბუთიანობა აქვს თითოეულ მხარეს და რა კონკრეტულ მოვლენებთან დაკავშირებით ატყდა ეს სარჩელი.

თურმე ძმისწული ზაალ (ფურც. III) მოსაკლავად თავს დაესხა ბიძას (ფურც. VI) და ეს ხდება „მკუიდრსა და ნასისხლს მამულზედა“ (ფურც. VI). ზაალ საგვარეულო ქონების უდიდეს ნაწილს იჩემებს. აქ ის ნაშვილეობის წიგნს ემყარება. ამ წიგნით მამა მისი, მოჩივარის ძმა, ამილახორი (ფურც. IV) თურმე უშვილებია (ფურც. V) მოჩივარის ბიძას ამილახორს (ფურც. II) თავსა (ფურც. V). მოჩივარი არ სცნობს ამ წიგნის კანონიერებას, ნატყუარად აცხადებს მას (ფურც. V) და თავის უფლებას საერთო მამულზე ამ მოხსენებით ამტკიცებს (ფურც. I—VI).

ამიტომ ჩვენ, მიუხედავად იმისა, რომ V და VI ფურცლები დამწერლობით და ზოგიერთ გამონათქვამებითაც (მიმართვა „პატრონო“ „პატრონო“-ს ნაცვლად) განსხვავდებიან პირველი ოთხი ფურცლისაგან, ისინი მაინც ერთ მთლიან მოხსენების ნაწილებად მიგვაჩნია, რომლის პირველი ოთხი ფურცელი ერთ მწიგნობას დაუწერია, ხოლო დანარჩენი მეორეს.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი საბუთის ტექსტი მეტად დაზიანებულია; აკლია მთელი სტრიქონები, სიტყვები, ასოები. ასეთ პირობებში ტექსტის აღდგენა, ბუნებრივია, ზოგან სადაო აღმოჩნდეს.

ენა საბუთებისა თავისებურია. ის ლაკონურია და სპეციფიკურად მოხსენების ენაა. ამიტომ განკვეთის ნიშნების დასმაც არაა

ადგილი და ზოგჯერ სადაო და საპასუხისმგებლოცაა. (მაგალითად, V ფურცლის მე-14-ე სტრიქონში თუ მიიმეს დავსვამთ „რომე“-ს წინ, მაშინ მივიღებთ, რომ გაბელისძეს უნდოდა „გიორგი მეფის წახდენა“, ხოლო თუ ისე მოვიქცევით, როგორც ჩვენ დავსვით აქ ნიშანი, მაშინ გამოვა, რომ მოჩივარის ძმას უნდოდა „გიორგი მეფის წახდენა“).

არც წანაკითხის გაგებაა ყოველთვის უდაო. მაგალითად, II ფურცელში ვკითხულობთ: „გაუწყრა მე[ფე] კოსტანტინი შვილსა, მეფესა ალექსანდრეს [და ალექსანდრე მეფე ათაბაგსა ივანესთანა წავიდა და მამა ჩემი თან წაჰყვა ლარიბობასა. ხუთსა წელიწადსა ლარიბობას იახლა. კოსტანტინე მეფემან ჩალაღანს გაილაშქრა და იქი მოკლეს. მოვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტახტზედა დაჯდა“ (სტრ. 6—12). სიტყვა „კოსტანტინი“-ში აქ შეეჭვება არ შეიძლება. ასევე ყოველ ეჭვს გარეშე იკითხება მე-10-ე სტრიქონში სიტყვა „კოსტანტინე“. ამიტომ სრულიად ბუნებრივი იყო აქ მეფე ალექსანდრეს მამიშვილობით აღნიშვნა წაგვეკითხა. მაშინ წინადადების ქვემდებარედ უნდა მიგველო „მეფე“ და მის შემდეგ უნდა აღვედგინა „გიორგი“. ან შეიძლება სახელი „გიორგი“ ზემოდ ნაკულუევან ნაწილში იყო მოხსენებული და აქ „მეფე“-სთან ის იგულისხმებოდა (ამის ანალოგია აქ სხვაგანაც მოიპოვება).

მაგრამ ამით სიძნელე სრულიადაც არ დაძლეულა. გიორგი მეფე გაუწყრა „კოსტანტინიშვილსა მეფესა ალექსანდრეს“ და ალექსანდრე მეფე ამიტომ იყო ხუთ წელს ლარიბობაში. ხოლო მისი დაბრუნება გარკვევითაა დაკავშირებული კოსტანტინეს და არა გიორგის სიკვდილთან. გამოდის, რომ ალექსანდრე მეფე ბიძას გაექცა და მამის სიკვდილს კი ელოდა, რომ დაბრუნებულიყო.

ამას გარდა ასეთ გაგებისას გამოვა, რომ საქართველოში ერთსადა იმავე დროს მეფობენ გიორგიცა და კოსტანტინეც და გიორგი ცოცხალია კოსტანტინეს მოკვლის დროსაც. სხვა სიძნელებებს რომ თავი დაეანებოთ, მართო ესენიც კმარა, რომ ასეთი გაგება უარვყოთ და „კოსტანტინი“ სახელობით ბრუნვად მივიღოთ და არა შევეცილ ნათესაობით ბრუნვად: კოსტანტინი(ს). „კოსტანტინი“-ს ანალოგიას ჩვენ ვპოულობთ VI ფურცლის მე-12-ე სტრიქონში: „ჩემი სიძე დეკანოზიძი გამოეგზავნა“. მართალია, წინადადების წყობა უხეიროა: გაუწყრა მეფე კოსტანტინი შვილსა, მეფესა ალექსანდრეს“ და აშკარად ეწინააღმდეგება იქვე შემდეგ სტრიქონის „კოსტანტინე“-ს, მაგრამ ჯერჯერობით, ვფიქრობთ, ასეთი გაგება მაინც უფრო მართებულია, სანამ ჩვენ არ მოგვიპოვებია ისეთი საბუთები, რომელნიც

პასუხს გასცემდნენ მეორე ნაირ ვაგების ნიადაგზე წამოჭრილ კითხვებს.

ახლა თვით მოჩივარის ვინაობის შესახებ. ის თვით ამილახორი არაა. ამილახორი იყო მისი „ძმა“ და „ბიძა“. მოჩივარს არც მამა ჰყოლია ამილახორი. მას ერთი სხვა „ბიძაც“ ჰყავს — მამისა ზევდგინისძე. უკანასკნელი მოჩივარის შორეული „ბიძა“ უნდა იყოს: მოჩივარი ართმევს მას სოფელ ახალციხეს და სავაგარეულო ქონებაში შემოაქვს.

ჩვენამდის მოღწეულ ამ დროის საბუთების მიხედვით ეს პირი უნდა იყოს ან ავთანდილ ზევდგინისძე, ან კიდევ „პატრონი გუარამ“ ზევდგინისძე. უჩივის ის თავის „ძმის“ წულს, ამირინდო ამილახორის შვილს ზაალს. ზაალ ემყარება თაყა ამილახორის მიერ დადებულ ნაშვილეობის წიგნს, რომლითაც მას უშვილებია მოჩივარის „ძმა“ და ზაალის მამა ამირინდო ამილახორი. ჩვენი მოჩივარის მამა უნდა ზევდგინ ზევდგინისძე იყოს, ხოლო თაყა ამილახორი „ბიძა“ მისი. (რა თქმა უნდა, „ძმა“ და „ბიძა“ შესაძლებელია ყოველთვის ღვიძლ ძმისა და ბიძას არ გულისხმობდნენ). გადაწყვეტით თქმა იმისა, თუ რომელი ამ ორთაგანი არის მოჩივარი, გუარამ თუ ავთანდილ, ძნელია. თუმცა წიწამურის შესახებ საბუთში გუარამის დასახელება ამირინდოს გვერდით (ქრ. II, 205), ხოლო ჩვენს საბუთში (იხ. ფ. 4) მოჩივარის მტკიცება, რომ მან ამოიგო წიწამური, საკითხს თითქო გუარამის სასარგებლოდ სწყვეტს.

ჯავახიშვილთა ორ საბუთიდან ერთი თითქმის უნაკლულაა. ის დარბაზისადმი მიერთებული მოხსენებაა. მისი ავტორი გამრეკელ-ჯავახიშვილის ერთ-ერთი შვილია, ან კახა ან ზაზა. საბუთი იწერება გამრეკელის სიკვდილის შემდეგ, XV საუკუნის მესამე მეოთხედში.

მეორე საბუთი ორ სხვადასხვა ფურცელზეა დაწერილი. მათი ქალღიბი სხვადასხვაა, ხელი—ერთი. შინაარსიდან უდავოა, რომ ორივე ფურცელი ერთი საბუთია. ესაა გამრეკელ ჯავახიშვილის მიერ დარბაზისადმი მიერთებულ მოხსენების შავი. მაშასადამე, შესრულებულია ის 1463 წლამდის. საბუთის ერთი ფურცელი მეტად დაზიანებულია, მეორე შედარებით კარგადაა შენახული. ამ საბუთის ორივე ფურცლის ზურგზედ სპარსული ტექსტია მოთავსებული, რაც თავის თავად საინტერესო ფაქტია. XVI—XVII საუკუნეებში ასეთი რამ ჩვეულებრივი მოვლენაა ქართულ დიპლომატიკაში. ამ მოვლენას უნდა ფეხი მოეკიდა ჯერ კიდევ XIV საუკუნიდან. ყოველ შემთხვევაში XIV საუკუნის ერთ ქართულ საბუთზე სპარსული წარწერა უკვე გვხვდება.

პალეოგრაფიულად ყველა ეს საბუთები საინტერესონი არიან. ისინი მხედრულ დამწერლობის განვითარების გარკვეულ საფეხურს მკაფიოდ წარმოგვიჩვენენ.

საინტერესოა ჩვენი საბუთები, როგორც ქართულ დიპლომატიკის განსაკუთრებულ დარგის—დარბაზისადმი სასარჩელო მოხსენებების უძველესი ნიმუშები.

მაგრამ განსაკუთრებით თავისებური და საინტერესოა ყველა ამ საჩივრის წიგნების ენა: ლაკონური, მოქნილი, მკაფიო.

ს ა ბ უ თ ე ბ ი

საბ. № 1796 d. h. საქ. მუხ. ხელნ. განყ., ზომით: 42×11. სანტ, დაწე-
რილია შავი მელნით უჭვირნიშნო ქაღალდზე. ხელი: მე-15-ე საუკუ-
ნის მხედრული; საბუთი მეტად დაზიანებულია განსაკუთრებით მარცხე-
ნა მხრიდან. განკვეთის ნიშნები: ყოველ სიტყვის შემდეგ ორწერტილი.
წერტილებით აღენიშნავთ დაკლებულ ასოთა დაახლოებით რაოდენ-
ობას, ხოლო კუთხოვან ფრჩხილებში ვათავსებთ აღნადგენ სიტყვებს.

[ბატონო დარბაისერნო] გაიგონეთ ჩუენი საქმე]:
[ოდეს გიორგი მეფე] ოვსეთით მოვიდა სხ -*
[უილოსი ამო]წყუედილნი დახუდეს. ორნი ქა-
[ლნი დახუ]დეს სხუილოსელთა¹, ერთი კოჭლი
.....[გიორგი მეფე]მან² ასრე უბრ[ძანა]: 5
[კოჭლსა ქალსა ვინ]ც შეირთავთ, ამა სხუილოსუ-
[რსა მამულსა მო]გცემ³. ის კოჭლი შეირთო
[ზევდგინიძემან] და უბოძა სხუილოსური მამული.
[გამოკდა დიდი ხანი და გაილაშქრა გიორგი² მე-
[ფემან თათარ]თა. აქ ჩემი გუარის კაცი ოცდა ცხრა- 10
[ნი დაკოცნეს] და ერთი კელთა დაირჩუნეს. დ-
[ა-ათაბაგსა ა]ლბუღას³ თათარნი მოუკდეს. ერთი
.....თავადი თათარი დარჩა კელთა და ის
[ჩემი გუარის] კაცი იმითა დაიხსნა დიდმა აღბ-
[ულა. გაუშ]უა და იმავე მკუიდრსა მამულზედა 15
[მოვიდა. და ქართ]ველნი ერთობ დალონებულნი
[იყუნეს. წავიდა გიორგი] მეფე და აღბუღას შეეხუეწა.
.....გამოარჩივეს ერთი უშვილო კა-
[ცი. უთხრეს: „მე]ფე კელთა შევიპურათ და ქართლი
[ჩუენ დაგურ]ჩებისო“. ჭუკას გუარის კაცმან ჩემსა 20
[გუარის კაცსა გა]ხანდო. იმან მეფესა არ დაუმალა.
[უთხრა მეფეს]ა: დასტურად გუილალატებენო.
[ლამეს, რ]ომელსა ულალატებდეს, მეფის საგებ-
[ელში ის ჩუე]ნი გუარის კაცი დაწვა და მეფე წ-
[ავიდა. მივიდეს და ჩემი გუ]არის კაცი** დაირჩუნეს და მწოვედ დაკო- 25
[დეს და სიკუდილ]სა ულაამოდეს და, როგორაც ეს
[იციენს, რომე ზ]ევდგინიძე არისო, აღარ მოკლეს.

* საბუთებში მართლწერას ტექსტისას ვიცავთ, განკვეთის ნიშნებს კი არა. არც გადატანის აწინდელ დამარცვლის წესს აღვადგენთ და ტექსტს უცვლელად ვტოვებთ; მხოლოდ გადატანის ნიშნებს ვსხამთ.

** „არის კაცი“ სტრიქონს ზემოდან სწვრობა ტექსტის ხელით და მელნით,

.....მოვიდა ამავე ჩუენსა დიდსა მამ-
[ულზედა და უბოძა] მეფემა ნასისხლად მლუიემ ⁴ მი-
[სითა შესავლი]თა სასაფლაოდ. — ახალციხე ⁵, სამოცი კ-
[უამლი კაცი] ესახლა. და ხუთი დახატული ჩარდა-
[ხი].....ი მოწყობილი უბოძა სისხლად.
.....ნის* მამისა და თაყა მამისას შვილი, თა-
.....ყას შვილნი აეთანდილ და ჯანიბ[ეგ] **.

30

ნაბ. № 1799 ძ. ი. საქ. მუხ. ხელ. გან., ზომით: ქალაღი 40 × 15 1/2, სანტ.
ტექსტი 36 × 15 1/2 ს, დაწერილია შავი მელნით ჳვირნიშნიან ქალაღ-
ზე: ხარის თავი მოხრილი რქებით. ხელი: მე-15-ე საუკუნის მხედრუ-
ლი. საბუთი დაზიანებულია. განკვეთის ნიშნები: ყოველ სიტყვის შემ-
დეგ ორწერტილი.

წერტილებით აღნიშნავთ დაკლებულ ასოთა დაახლოებით რა-
ოდენობას. ხოლო კუთხოვან ფრჩხილებში ვათავსებთ აღნადგენ სი-
ტყვებს.

.....სა მამულზედა წავიდა და აეთან-
[დილ სხუილოსურსა] მამულზედა დადგა. აეთანდილს ¹.
.....[ცხ***]ენი წაეკა და დედაკაცსა ველარა და-
.....მოიყვანა მისი ტანი ძმისწული-
[მამა] ჩემი და ამა მკუიდრსა მამულზედა დასუა და ბ-
[იძა] ჩემსა თაყას ² ბარათა ³ ჳრდიდა. გაუწყრა ჳე-
[ფე კოსტანტინი ⁴ შვილსა, მეფესა აღექსანდრეს ⁵ [და]
[ალექსანდრე მეფე ათაბაგსა ივანესთანა ⁶ წავიდა
[და მამა] ჩემი თან წაჳყვა ლარიბობასა. ხუთსა წე-
[ლი]წადსა ლარიბობას იახლა. კოსტანტინე მეფ-
[ემან] ჩალადანს ⁷ გაილაშქრა და იქი მოკლეს. მო-
ვიდა მეფე აღექსანდრე და მის ტახტზედა დაჯდა.

5

10

* ამ „ნის“ წინ რაღაც ასოს ნაშთი მოჩანს. ის შეიძლება იყოს „ა“-ნი რა-
ღაც ფეხიან ასოზე გადაბმული. ყოველ შემთხვევაში, ანი თუ არა, ის ენი ან
იწნი არ შეიძლება იყოს.

** უკანასკნელი სტრიქონი ტექსტისავე ხელით (?) მის მეორე მხარეზე სწე-
რია. ტექსტი შეწყვეტილია სიტყვაზე „ჯანიბ“ და მეტი აღარა არის რა.

*** ამ „ენი“-ს წინ რაღაც ასოს ნაწილია გადაჩენილი. ის ასო ხანინ შეიძ-
ლება იყოს. ამიტომ აღდგენა [ცხენი შესაძლებელია.

[მო]ვიდა მამა ჩემი იმავე მკუიდრსა მამულზედა, სხუ-
 ილოზენა დაჯდა. მაშინდელი აღარავინ ცოცხალა
 [ზაქ]არის მეტი და ზაქარისა ⁸ ჰკითხეთ, როგორა ჰ- 15
 [ყ]ვა მეფესა ალექსანდრეს მამაჩემი. მერმე თაყ-
 [ა]ც მოიწიფა და ორნივე კამყოლად ⁹ ჰყვეს
 და მსახურებდეს ამავე ჩუენითა მკუიდრითა მამ-
 ულითა. მერმე დაჯდა ვახტანგ ¹⁰ ბატონად და ბი- 20
 ძა ჩემი ამილახორი მისი ქუისლი იყო და კელ-
 თა შეიპყრა ვახტანგ მეფემან და არც ერთი გ-
 ლეხი შეუცვალა მამა ჩემსა. ასრე უბძანა: „შენ
 არა შეგიცოდებია რა, არას წაგართომ“ და ისრე-
 ვე აქონა მისი მკუიდრი მამული. ბიძაჩემი ლეხ- 25
 თიმერით ტყუედ ჰყვანდა და მამაჩემი გორს ციხ-
 ეს უდგა და არა დააკლო რა მისის მკუიდრის
 მამულისაგან. ასრე მკუიდრი არის. არც ერთი კუა-
 მლი კაცი არა შეუცვალა მეფემ ვახტანგ მამა ჩ-
 ემსა, ბატონო დარბაისერნო. ასრე ძუელ- 30
 ითგან ნამსახურნი ვართ მეფეთანი. რის თავზე-
 და წავეკედით, თქუენვე გაიგონეთ *.

საბუთი № 1800 ძ. ი. ს. აქ. მუხ., ხელნ. განყ., დაწერილია შავი მელნით
 ჭვირნიშნიან ქაღალდზე: რვა ყურა ყვაილი გრძელ და სწორ ღე-
 როზე. ხელი: მე-15-ე საუკუნის მხედრული. საბუთი მეტად დაზი-
 ანებულია ზემო და მარცხენა აწიების მხრით. ზომა: 37×14,5 სანტ.
 წერტილებით დაკლებულ ასოთა დაახლ. რაოდენობას აღვნიშ-
 ნავ, კუთხოვან ფორჩხილებში აღვგენილ სიტყვებს ვათავსებ.

(აკლია ორი სტრიქონი).

.....[გიორ]გი მე- ¹
 [ფე].....[ქუთა]თისი წაართო. ჩემი
[ვა]მოიყვანეს ციხიდალ[მა]
[და არც] ერთი კუამ[ლი]
 [კაცი].....იმა ჩემთუის მოცემულზედა იყო. 5
ბავრატ * ** ქუ[თათი]სს *** გაილ[აშ]-

* ტექსტი სრულდება და აშია ცარიელია.
 ** ჩანს ბანის ბუნი თავით, განის თავი და ტარის მუცელი.
 *** ჩანს: „ქუ“ და ბოლო „სს“. მათ შორის „თათი“-სათვის საკმაო ადგილი
 სრულიად ამოვლევჯილია.

[ქრა..... გიორგი] მეფე. შვიბენით, მოგ-
..... ჩემი ძმა კელთა დარჩა|
.....ის ვიყავ ლთმან იპრიანა, გიო-
[რგი მეფე მე] წამოვიყვანე და ოცდა ოთხი 10
[შუბი] და ისარი და კრმალი მესო ისეთმან წამო-
[ვიყ]ვანე. ერთობილნი მოწამენი არიან დარბაი-
სერნი. ასრე ნამსახურსა და მას ქუეშე მკუდარსა
მას წამსავე ციხე დამიქცივეს. რის თავზედა
მიყო, ყუელა იცით, ბატონო დარბაზისერნო. 15
მოვიდა ჩემი ძმაც¹ და დაგუიპყრნა გიორგი
[მე]ფემან კიდევ კელთა და ასრე გუიბძანა: „რაც
[აზნაურიშვილ]ები დარჩა კელთა, გამოაშუები-
[ნებთ], კარგია, თუარემ არც ერთსა არ გაგი-
შუებ“². დაჰპირდა ჩემი ძმა გამოშუებასა და ზა- 20
ალ³ ტყუედ დაიჭირეს აქა და ასრე უბძანა მეფე-
მან: „თუ აზნაურიშვილებსა არ მამისხამ, ზაალს
ყურუმშის⁴ მივსცემო“⁵. ამისნი მოწამენი მ-
რავალნი არიან. ის კიდევ დალაობნა და მე
დამიჭირა და ისივ მამული კიდევ მაქონა. ჭო- 25
პარტს⁶ ზაქარია ებოძა მეფესა ჩემთუის: ალონს⁷
წამამყევ და, რაც შენი მკუიდრი მამული არი-
ს, არას დაგაკლებ, ისრევ მოგცემო“⁸. ამისი მო-
წამე ზაქარია⁹ არის. აწ ამაშივა ზაალ თათარჩივა
მიჰყვანდა. ასრე ვთქუი: ჩემი გუარის კაცი მისდ- 30
ღეჩივა თათარჩივა არ დატყუებულა, ამას
რასათუის ვიქ, რომე ისი ტყუედ წაიყვანონ?
თუმც იმ დღესა, ზაალის გულისათუის არ მე-
ქნა, არც ერთსა კუამლსა კაცსა არ დამაკ-
ლებდა გიორგი მეფე. ესეც თქუენვე 35
გაიგონეთ, ბატონო დარბაზისერნო.

საბ. № 14631 ძ.ხ. საქ. მუხ. ხელნ. განყ., ზომით 36 X 15,5 სანტ, დაწერილია შავი მელნით ჭვირნიშნიან ქაღალდზე; ხარის თავი მოხრილი რქებით. ხელი: მე-15 საუკუნის მხედრული. საბუთი დაზიანებულია განსაკუთრებით ზემო აშის მხრით. თავში სამი სტრიქონი სრულიად აკლია: № 1799 საბუთს თავსა და ბოლოში სტრიქონი არ აკლია; ამ საბუთის ქაღალდი სრულიად ისეთივეა — ჭვირნიშანი, განი, — ხოლო მისი სიგრძე 40 სანტიმეტრია; 4 სანტიმეტრზე კი ჩვენი მწიგნობარი 4 სტრიქონსა სწერს. განკვეთის ნიშნები: ყოველ სიტყვის შემდეგ ორწერტილი.

წერტილებით აღვნიშნავ დაკლებულ ასოთა დაახლოებით რაოდენობას, ხოლო კუთხოვან ფრჩხილებში ვათავებ აღნადგენ სიტყვებს.

(აკლია სამი სტრიქონი).

[გულისათვის და მათისა გაუყრელობისათვის თათა]-
რჩიგა წავე სამსა წელიწადსა].....

..მათის გულისათვის ცხენის.....[შეიპ-

* ყრა ათაბაგმან¹ გიორგი მეფე[ე] და გარდმოვიდა მე-

ფე ბაგრატი². მე ბატონსა დავითს³ ასრე [მოვა]-

[ხ]სენე: „თუ შენ ბაგრატ მეფისა ყმა არ შეიქნ-

ები, მე ჩემსა მამულსა არავინ მამცემს“⁴. წაუვიდა მი]-

[ს] ძმასა ჩემის მამულის გულისათვის და ბაგრატ მეფე-

სა ყმა შეიქნა. თუმცა ყმა არ შექნილიყო, ჩე-

მსა მამულსა არავინ მოგუცემდა. ამისი მოწამე ბა-

ტონი დავით არის. ახალციხე⁵ მამისა⁶ ბიძაჩემსა ჰქო-

ნდა, წიწამური⁷ მცხეთისათვის შეწირული იყო,¹⁸

ლურო⁸ ჯანდიერიშვილსა⁹ ჰქონდა. ასრე წამირ-

თმევია, არას ბატონისათვის ჩოქი¹⁰ არ მიქნია.

თუ ამას იტყუიან, თუ: ბაგრატ მეფემან მოგუცა

მამულიო, საღამდისი იმავე ჩემგან ნაშობის

მამულიდალმა—წიწამურიდალმა ასი კოკა ლუი-

ნო არ მივეციო, მანამდის გორის მოურაო-

ბა არ გუიბოძა. ასრე არა გუაქუს რა ბაგრატ მეფის-

გან. აწ ამაშიგა მოვიდეს თათარნი¹¹ და მეფესა

ბაგრატს ასრე ებძანა ჩემის ძმისა ამილახორისათვის:¹²

* აქ „რა“ კარგად ჩანს. ისიც ჩანს, რომ რაე ასოს წინ რაღაც ასო ყოფილა, რომელზედაც ეს რაე ყოფილა გადაბმული. ის შეიძლება ყოფილიყო ან ანი ან რომელიმე ხანს ქვედა ასო: კ, უ, ე, ჰ, ყ, ვ. კონტექსტით თითქო ყარი უფრო მოსალოდნელია.

„გორს შემიდევო“. გორს ისი აღარ შევაცენეთ და ჩემი ძმა სულმამა ¹³ შევაცენეთ. თუ ჩუენი [არ] იყო მამული, მაშინ რასათუის არ გუიბძანა ამილ-ახორმან, თუ: „თქუენი არ არის მამული, რასათუის მოჰკულებიო“. მე ჩემის მამულის გულისათუის მო-
 ვკუე* თუ ამას იტყუიან, თუ: „სულმამა ჩუენ დავიკსენითო“, მათ დია ცოტა გამოილეს. ჩემის კრმლით ნაშოებითა დამიკსნია. თუით სულმამა არის მოწა[მე], მერმე თუით ეს ბატონი კელმწიფე ¹⁴ შეფეე არის მოწამე. დიდი მალი ¹⁶ შემოგუაგლო ბა-
 გრატ მეფემან. ბაგრატ მეფე მოკუდა და უზუნ ასან ¹⁵ ამა ბატონსა მეფესა დაუწყო თხოვნა. მიმი-
 ცემია ჩემის მამულის გულისათუის. ჩემი მამული ამოწყუედილი იყო, ის ვერას გამოილებდეს და ჩე-
 მითა კრმლითა ნაშოენი მე გამოვიღე ხუთას-
 ი თანგა ¹⁷ ერთხელ, რვაასი ერთხელ და ცხრაასი ე-
 რთხელ. ამისი მოწამე თუით ბატონი მეფე ა-
 რის. თუ ჩემი მკუიღრი მამული არ იყო, ჩემა ძმამ.
 ეს რასათუის არ მითხრა: „შენი მამული არ არის, შენ
 რისათუის გამოილებ საქონელსა“? ესე ყუელა ჩემ-
 ის რძლის შერთვაზხელა წაგუეკიდა.

საბუთი № 14632 d. h. დაწერილია ქალაღზე მე-15-ე საუკუნის მხედრულით. თავნაკლულია. მარცხენა აშის მხრითაც მეტად დაზიანებულია. დღეს ის საფენ ქალაღზეა გადაწებებული იმ საბუთის გვერდით, რომელიც ხელისა და ქალაღის მხრით ამ საბუთისაგან არ განსხვავდება — № 2. საბუთი უთარიღოა. ზომა ქალაღის 27 × 15 სანტ, ტექსტის — 23 × 15 სანტ. საბუთი უნდა ეკუთვნოდეს ზევდგინიძიანთ გვარს. მე-19-ე საუკუნეში ამ საბუთზე ვიდაცას „უმუშავნია“. ამოკითხული სიტყვები სტრიქონებს შუა ჩაუწერია.

.....ანუ თუმანისი უნდოდა ანუ მე-
 რადისი, ანუ) ზაქარიასი, ანუ ჯანისი და რატისი, მ-
 [ურადისი შვილისა ¹. თუ თაყამან ² ჩემი ძმა იშვილა,
 [თავადთა] მოწმობითა უნდოდა, თუ არა გაბე-
 ლისძის ³ დიენის დაწერილია და გაბელის-
 [ძის კელ]ჩართულითა ჯაკლობითა შვილობა იქნა

* აქ წაშლილია. სიტყვა: მერმე.

და გაბელისძის ნიშნითა მეუბნების. მამუ-
 [ლი] ჩუენი მკუიდრი იყო და ჩუენ ძმანი ერთ-
 [სახლნი] ვართ. ჩუენსა მამულსა ვინ წაგუიღებდა მაგ-
 [რა]....ყოველა გაბელისძემან თავის გამოღმა. 10

.....თუ არა მეფეთა კელჩართული და მ-
 ისთა მდივანთა კელწერილი და თავადთა მო-
 [წმო]ბითა უნდოდა, თუ არა, გაბელისძი-
 [ს მოწ]მობითა რომე გიორგი მეფის ³ წახდენა უნ-
 [დოდა და] ჩუენს მამულზედა შვილობა უნდო- 15
 [და], ვინ იყო ჩუენი მცილე, ესე თქუენ გასინ-
 [ჯეთ], პატრონ(ნ)ო. თუ თაყამან ჩემი ძმა იშუი-
 [ლა].....ღია ადვილი იყო, რომე მეფეთა
 ერთი ნიშანიც აელო და მოეცა ანუ მე-
 [ფე ალე]ქსნადრეს ⁴ კელი ყოფილიყო და ანუ გიორგის 20
 [მეფის] ⁶ კელი, მაგრა აგრე ტყუილი არის, რომე
 [მეფეთა] კელჩართუის მაგიერი გაბელისძის
 [კელ]ჩართული და ნიშანი აქუს. ესეც თქუენ
 [გას]ინჯეთ, პატრონ(ნ)ო, გაბელისძის მდივნის დაწ-
 [ერილია] 25

საბუთი № 14632 ძ. ხ. დაწერილია ქალაღზე. ის მეტად დაზიანე-
 ბულია: თავი აკლია, გვერდებიც. ქალაღი გაცრეცილია და ტექსტი
 გადასული. დღეს ის საფენ ქალაღზეა დაწებებული. ზომა ქალაღ-
 დის 31×15 სანტ, ტექსტის—27×15 სანტ. ქალაღი უჭვირნიშნა.
 საბუთი უთარილო. პალეოგრაფიულად: მე-15-ე საუკუნის მხედრუ-
 ლი. რამდენი სტრიქონი აკლია თავში, გადაჭრით არ ითქმის. შინა-
 არსის მიხედვით თითქო ბევრი არ უნდა აკლდეს.
 საბუთი ზევდგინიძიანთ გვარისა უნდა იყოს

...(თავი აკლია).

ლთი არის თქუენი მოწამე თუ.....
 ..მოწამე ჩინაშვილი არის და ისი გაიკი[თხეთ და]
 [პას]უხსა იგი მოგაცხენებს. ასრე ამა....[ვალ]-
 დადებულის სანაცულოდ იპირიანა.....
 მოკუდა ჩემი ძმა. ესე ყუელა ვალი დამედვა.. 5
 ...ეთქუი, ვითა: „შვილად გამიზრდია ზალ“ და
 ბატონობაც მას დაუბარე. ასეთს კაცს უბ[რა]-
 ლოდ მიღალატა ჩემის ნასისხლის მამულისათუ[ის]

[და] ჩემს ნასისხლს მამულშივა მოვიდა [და აღჭურვი- ლიყო ზალ და ჩემად სასიკუდილოდ წამოს- [უ]ლიყო. შეეტყო ჩემსა რძალსა და * ჩემი ს(ი)ძე დეკანოს(ი)ძი (sic) გამოეგზავნა და ასრე ებრ- ძანა, ვითა: „[გაე]ცალე შენდა ღთსა, თუ [არა]... ...ონი [არ] მორჩებით“. ასრე უბრალო(დ) მკუ- [დარი] ვართ მისგან. [თუმცა] მისულვიყავ, თავით	10
[და] ცოლშვილითა დახოცილი ვიქნებოდი მისგან. ჩემსა მკუიდრსა და ნასისხლს მამულზედან რაის- [თუის] მამკლევდა, ესე თქუნენ გაიკითხეთ, პატრონ(ნ)ო. სოლალას პირითა ასრე შემოეთუალა, ვითა: ჩუენი აზნაურისშვილები ამას გუეუბნებთან: ჩუენ მამუ- ლი მოგუეცო და მოგუიმატეო და მას უქან	15
ის ჩუენი და ავთანდილისი ადვილი არისო. აწ ამას მემართლების? თუ მისგან არ არის, ვინც- და მოაკსენა, ისი მომაგოს და მომცეს კე- ლთა, თუ მართალია. თუ არა, ჩემი სიკუდილი მა[ს სდებია გულშივა. თუ არა თქუნენვე გასინჯეთ, პატრონ(ნ)ო. ამა ყუელა ვალდადებულობისათუი- [ს] რად მამკლევდა თქუნენვე გაიკითხეთ ჩემის მკუიდრის და ნაშოვნის მამულისთუისა.	20
	25

* აქ რაღაც სიტყვა წაშლილია ტექსტისავე ხელით.

საბუთი № 1801 d. h. (31.5 × 14,5 სანტი) დაწერილია იმავე საუკუნის ხელით, რაც საბუთი № 1570 d. h. (ჩვენი აზრით ორივე ესენი ერთი პირის ნაწერია). როგორც ტექსტიდან ჩანს, ის მთლიანი არაა. წინა ნაწილი (გამოურკვეველი რამდენი) აკლია. ქალაქი სრულიად ისეთივეა, როგორც № 1242 d. s., განიც ისეთივე აქვს. ჰვირნიშანი არ აქვს. დაწერილია ეს საბუთი 1454 — 1463 წლებს შორის: გამორეკელ ჯავახიშვილმა გორის მოურაობა მიიღო 1454 წელს, ხოლო, როგორც გიორგი მეფის 1463 წლის წყალობის წიგნიდან ჩანს, გამორეკელ ამ დროს გარდაცვლილდაა საგულვებელი (იხ. საქ. სიძ. II, 38 და 39).

.....გუიჩინეთ დ-
[გან]ალამც დავიჯ-
 [ერე].....ასრე იყო ჩე-
 მი და გულსურაბის საქმე: პირველსა ცოლთანა შვიდ-
 ნი შვილნი შედგეს, ოთხნი ვაჟნი და სამნი ქაღნი. 5
 [დ]ა მათ სიკუდილობა გამოეცლო და გულსურაბ უშ-
 ვილო იყო და მისთვის შევირთე. ასრე ვთქუე, ვითა: ჩემნი
 შვილნი ასრე უყუარდებიან, ვითამც მისნი შვილნი ა-
 რიან და, თუ შვილთა მშობელსა დედაკაცსა შევირ-
 თავ, ჩემნი პირველნი შვილნი და უკანანი ველარა შე- 10
 წყობიან და მისთვის შევირთე გულსურაბ. ოთხს წელიწა
 დსა დია კარგა მამეპყრა, როგორაც ცოლ-ქმრო-
 ბისა წესი არის. მას უკანით მომიძულეა მე და დედა
 [მა]მ(ა)ნი და ჩემნი შვილნი და აღარა მამა რა. ციხეს
 [ქ]მუშაობდი და ნამუშაევები სადგომს ჩამოვე. მარ- 15
 [ხ]ეა დღე იყო და ცოტაოდენი შემწუარი კალმახა მო-
 [მი]ვიდა. დავსხედით ჭამად და ორი კალმახა გულ-
 სურაბს მივართვი და ორი კალმახა ჩემთა შვილთა.
 გულსურაბ ამაზედა ესე თქუა, ვითა: ესე ორი კალ-
 მახა ვის ეკადრებისო? ადგა ჭამიდალმა გამომწყრა[ლი] 20
 და დამავდო. ტყეშიგან ქოხნი აიგნა და ოცსა დღ-
 ესა მუნ იყო. მივიდა დედა ჩემი და შეეხუეწა, ვითა: *
 ნუც ჩემსა შვილსა უხამ და ნუც შენსა
 თავსა. არც მას დაუჯერა. მივე მე და ჩემნი შ[ვი]-
 ლნი და კიდევ შევებუეწენით და არც რა ჩუენ 25
 დაგუიჯერა მალე. მეოცესა
 დღესა მივიყვანეთ. პირველი დაგდება ესე. თუმ-
 ც ჩემი თავი ნდომოდა, ასრე ცოტას მიზეზისა[თვი]-
 ს ამას არ მიზემდა, მაგრა არა უნდოდი. **

* ეს სიტყვა გამეორებულია.
 ** ამის შემდეგ მისდევს რეასტრიქონიანი სპარსული წარწერა. ის ქართულ-
 ზედ უწინდელია. შინაარსით მას ქართულ საბუთთან საერთო არაფერი აქვს.

საბ. № 1570 d. h. საქ. მუხ. ხელნ. განყ., დაწერილია ქალაღდზე—
ზომით 38×14 სანტ—შავი მელნით. ხელი: მე-15-ე საუკუნისა. გან-
კვეთის ნიშნებად ნახმარია ყოველ სიტყვის შემდეგ სამწერტილი.
საბუთი დასაწყისში დაზიანებულია ქალაღდის გაცრეცის გამო. ქა-
ლაღლი უჭკირნიშნა. ტექსტის პირველი სტრიქონი აღარ იკითხება.
საბუთის მეორე გვერდზე მოთავსებულია 14 სტრიქონიანი სპარსუ-
ლი წარწერა. სპარსული ტექსტი უფრო ძველია ქართულზე: ქარ-
თული ტექსტის დამწერი სპარსულის არსებობას ითვალისწინებს.
შინაარსის მიხედვით საბუთი საჩივრის წიგნია, რომელსაც გამრეკელ
ჯავახიშვილი მიაართმევს დარბაზს. საკითხი, როგორც ჩანს, ეხება
გამრეკელის მიერ ცოლის დაღდებას. ამავე საკითხს ეხება საბუთი
1801 d. h. (იხ. აქვე). საბუთი თარიღდება 1453—1463 წ.: ამ ხა-
ნებში იყო გორის მოურავად გამრეკელ ჯავახიშვილი.

..ც კიდევ ... ვ[იორ]გი

დაჯერა ამა ყუელასა სიკუდილსა ამირეჯიბი ¹.

[რ]უამ გულსურაბის მეყვისი არის და გულსურაბ

ესე წიგნი მიუწერა რუამს ², ვითა: „ამირეჯიბის მაგი-

ერად ესე წიგნი დაწერე შენა, ვითა: „გამრეკელ, ³

... ძუღან შენ განა ასრე დამპირდი, ვითა: გო-

რის ციხესა მოგცემო ⁴. აწ უამი და დრო ესეა. რა-

უამც კაცნი გამოვგზავნე, ციხე ფიცხლა უმი-

ზეზოდ მათ დაბარე და რასაც მე შენ დაგპირ-

ებივარ, ბაგრატს ⁵ მეფესა შენთვის გავათაებინე-

ბ“. შენ ამის * შენ ამირეჯიბის შინაყმა

ხარ და შენსა კელსა მეფე და ყუელავინმე იცნ-

ობს. დაწერე და ესე წიგნი მე გამომიგზავნე,

რომე გამრეკელი და მისნი შვილნი ამა წიგნი-

თა მეფესა შევაბეზლნე და დავკოცნეო“. ამისი მო-

წამე პატრონი ამირეჯიბი და მისი ყმა ** შ-

ალიკა და თურმანისძე საგია არიან. თუმც რ-

უამს გულსურაბისთვის დაეჯერა, არ უთუოდ

მისისა კელისაგან დაკოცილნი და მოწყუედილნი

ვიყვენით? მაგრა ღთმნ შეზლოს რუამს, რომე

*** ჩუენსა სიკუდილსა არად დამოწმდა. მერმე

რუამს საგიასა პირითა ასრე შემოეთუალა

* ორ უკლი სიტყვა წაშლილია, ტექსტისავე მელნით.

** აქ დაუწყია „საგ“ და წაუშლია.

*** აქაც რაღაც სიტყვა წაუშლია.

ჩემთვის, ვითა: „გულსურაბ ასრე თქუნენსა სამესისხ-
 ლეოსა საქმესა მბატიჟებდა და მე ვერა შევმართ-
 ეო. როგორაც იგი ჩემი მოსამართლე არის, აგრე 25
 თქუნენ ხართ ჩემნი მოსამართლენიო; უბრალოდ
 ოთხნი ჯავახიშვილნი როგორა დავეკოცნეო“.
 ასრე უბრალოდ დაგუკოცნა და მოინდომა ჩუ-
 ენი სიკუდილი და გაღარიბება. რომელსა ცოლსა ქ-
 მრისათვის ესე უყოფია, რაც გულსურაბ მე მიყო და 30
 დაგუკოცნა მეც და ჩემნი შვილნიცა?
 აწ პატრონო, ლ-თისაგან პატივეცემულნო*
 |კქუიანო და ბრძენო, როგორც ამა ყუელასა
 მოუწყენლად ჩემსა და ჩემთა შვილთა სიკუ-
 დილსა გაიგონებთ და გააჩენთ, თქუნენ იცით და 35
 თქუნენმან ლ-თის მოყუარობამან. რაც გულსურაბი-
 სგან მე საქმე მჭირს, სხუასა ქმარსა ცოლისა-
 *თვის ესე არა დაუთმია; ჩემგან მოსაკლავი იყო, მაგრა პატრონისა
 თაყას⁸ ფავნელისა და ზაზას გუ[ლისათუი]ს*** და[უთმე] და ცო[ლადა]-
 ც მინდოდა და მან არა ოდეს მინდომა არც მე და არც 40
 ჩემნი შვილნი და ამასც რო[გო]რაც [გან]ბრჭ[ობთ],
 პატრონნი ხართ.

* აქ იმავე დროის ხელით მაგრამ განსხვავებული მეღნით სწერია: იუსუფ მირ-
 ხასი, ჯანზას შვილისა. ეს სპარსულ ტექსტს შეეხება.

** აქედან დაწყებული ბოლომდის ტექსტი მარჯვენა აშიაზეა ორ სტრიქონად
 დედნისავე ხელით და მეღნით დაწერილი. აქვე მოთავსებულია თითხმეტ სტრი-
 ქონიანი სპარსული წარწერა, რომელიც, როგორც ჩანს, ქართულ ტექსტზედ უწინ
 ყოფილა აქ მოთავსებული. შინაარსით მას არაფერი აქვს საერთო ქართულ საბუთთან

*** აქ შეიძლება: [გუ]არს, გულ[ისთუი]ს, გუ[არამ]ს ან კიდევ სხვა სახელი „გუ“
 წინამარცვალით. ადგილის მიხედვით „გუ[არ]ს“ მეტად მოკლეა, გუ[ლისთუი]ს ოდ-
 ნავ გრძელია, გუ[არამ]ს⁸ ზომით კარგად უდგება, [ასეთი სახელი ამ დროს თუმ-
 ცა იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება იხ. ქრონ. II, 205], მაგრამ, თუ აქ ადამიანის
 სახელს ვიგულისხმებდით, მაშინ „პატრონისა“ და „ფავნელისა“ წაკითხვა შეუძლე-
 ბელია. უნდა წაგვეკითხა „პატრონსა“, „ფავნელსა“; მოსალოდნელი იყო აგრეთვე
 „გუ[არამ]ს“ წინ კავშირი „და“. ამიტომ, ვფიქრობთ, ყველაზედ მისაღებია
 „გუ[ლისათუი]ს“.

საბუთი № 1242 d. s. საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში „თუმანიშვილების საბუთების კოლექციიდან“ არის. ის ქალაქის გრაგნილია (აწ გაშლილად დაცული) 42,5 × 14,5 სანტ. ზომისა. ქალაქის მე-11-ე — მე-13-ე სტრიქონებს შუა ჭერინიშანის ნაშთი შერჩენია, რომელიც გადაჩენილი ნაწილის მიხედვით ისეთივეა, როგორც ზედგინიშანის არხის ქალაქისა (საბ. № 1799). ხელი ჩვენი საბუთისა მხედრულია XV საუკუნისა (დამახასიათებელია ჩ'ინი, უ'ნი, ო'ნი, პ'არი, ჰ'ე, ე'ანი, ბ'ანი და ძველი სახის სხვა და სხვა ლიგატურები). დაწერილია შავი მელნით. ხელი ერთია, გასწორებანიც (სტრიქონს ზემოდან ჩანაწერები) იმე ხელით და მელნითა შესრულებული. პირველ გვერდზე 36 სტრიქონია, მეორეზე — 29. აქ დანარჩენი 7 სტრიქონის ადგილი ცარიელია, რაღაც წარწერათა ნაკვალევი ჩანს აქ, მაგრამ, სამწუხაროდ, ის აღარ იკითხება. ეს ადგილი გრაგნილის გარე მხარე ყოფილა და ნაწერიც, ამიტომ, განსაკუთრებით დაზიანებულა. საერთოდ საბუთი მთელია. ოდნავ არის თავში დაზიანებული. თუმანიშვილების საბუთთა კოლექციასი ის შემთხვევითი სტუმარია. შეიძლება ვინმე თუმანიშვილი, მდივანშვილი ან სხვა XV ს-ში, იყოს მისი დაწერი და საბუთის შავიც ამ მდივნის სახლში დაცულიყოს.

ვიკდრებთ, პატრონსა თაყას და მისსა შვილსა ზაზ[ას] ¹
ჩუენგან ვალი სძეს. პირველ და თაობით[გან, ოდეს]
ვახტანგ ² მეფობა დაიკირა, წყალს იქით ³ მისსა ძმასა პატ[რო]-
ნსა დემეტრეს ⁴ მიანება თაყას გარეთ და თაყა ამისთვის არ-
ა მიანება, რომე მისი მამული და ციხე ჩიყავასძისათვის ⁵ უ[ნ]-
დოდა და ამაზედა თაყა დიდად შეწყინდა და ესე მოაკსენა
პატრონსა დემეტრეს, ვითა: „წასაკდენლად უნდივარ და ჩემი
თავი და მამული მისთვის არა მოგანებაო. ამაზედან გამრე-
კელმან ⁶ აზღომიართი საქმე მოაკდუნვა, რომე მისი თავი და მ[ა]-
მული ვახტანგისად შექნა და თაყა პატრონსა დემეტრეს-
ად დაარჩუნვა და მოარჩინა წაკდენსა. თუმცა გამრეკ-
ელი არა, ციხესა და მამულსა ყუელასა გაუცემდეს და თა-
ყას წაკდენდეს და მისისა გულისათვის * მისი თავი და მამული დადვა და გაამაგრა მისითა საქმითა. ამისნ მონაწილნი მიწობელი ⁸ და თურმანისძე საგია ⁹ და წყლის იქითელნი და-
რბაზისერნი არიან.**
ამაზედა ჩიყავასძე ¹⁰ სამწევრის ¹¹ დაესხა.

* ამ კომპლექსში — „თვის“ „ვი“ სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებულად სწერია.

** ამ ადგილებზე ასწერივი ხაზია ჩამოშვებული.

პატრონი დემეტრე ატენის წყალზედა იღვა. თაყაცა
 გუერცა იახლა. გამრეკელი და ჩუენცა გუერცა ვიახ-
 ლენით. მთრვალთა ესე ამბავი მოგუივიდა; ვითა: ჩიჟავასძემა- 20
 ნ სამწვერისი დაარბიაო. თაყას ეთრო და ვერა შეი-
 ტყო. ადგა გამრეკელი, სამნივე შვილნი თანა წავგიტანნა
 და რომე მივედით, გაგუსწრებოდა და ველარა მივესწრენი-
 თ და, თუმცა მივესწრებოდით, ანუ შევეკოცებოდით
 და ანუ ღავკოცდით. თაყასა და მისისა შვილისა გულის- 25
 ათვის * დავიკოცებოდით და თუ არა, ჩუენ და ჩიჟავასძესა
 ერთმანერთისათვის * მოყურობის მეტი არა გუეწყინა რა.**
 მესამე ვალი ესე: პატრონი ბაგრატ¹² მეფე ქართლს ჩა-
 მოვიდა და ციციშვილსა ლაშქარი გაუძახა. გიორგი ***¹³ მეფესა
 დავებოვნით და არა გაგუიშუნა და მისად უნდომად 30
 მამა ჩუენი*** და სამნივე ძმანი წავედით და ჩუენითა ლაშქრითა უშუელ-
 ეთ. ერთსა დღესა შუიღჯერ შევიბენით და დავაყრევი-
 ნეთ მისისა მამულისა ალაფი და კენელარა ჩუენითა
 ლაშქრითა გამრეკელი¹ და სამნივე ძმანი შევეკოცენით თაყას გული-
 სათვის * და თუ არა, ჩემსა მამულსა შორს იახლ- 35
 ნეს **.

მეოთხე ვალი ესე: მესხთა დაარბიეს ციციშვი-
 ლისა მამული და წაიღეს. ამაზედა ზაზა შეიყარა და ს-
 ამძივის კეეს¹⁴ მიუკდა. ჩუენი ძმა ზაქარია ჩუენითა ლაშ-
 ქრითა თანა წაჰყვა და როგორი ვალი დასდვა და მო- 40
 ეკმარა, მანვე იცის და მისთა ყმათა. მათისა გულისათვის *
 დავიკოცებოდით და თუ არა, მესხთა ჩუენთვის * არა
 ეწყინა რა **.

მეხუთე ვალი ესე: გიორგი მეფემან ატენისა 45
 მოურაობა მისცა გამრეკელსა და თაყამან ატენი
 სთხოვა მეფესა და მეფემან გამრეკელისა საკითხავ[ა]დ
 დაუდგა. ჰკითხა გამრეკელსა, ვითა: ,,თაყა ატენსა მთხო-
 ვს, მოურავი შენ ხარ და რას მივაზირებ, მივსცე

* ამ კომპლექსში „თვის“, „ვი“ სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებულად სწერია.

** ყველა ამ ადგილებზე ასწვრივი ხაზია ჩამოშვებული.

*** დედანში: გვი.

**** სიტყვები: „მამა ჩუენი“ და „გამრეკელი“ ტექსტისავე ხელით და მელნით სტრიქონს ზემოდან სწერია.

და თუ არაო, სიმაგრე სხუაცა აქუს და ამასცა
 კიდევ ითხოვსო“. გამრეკელმან ფიცხლა მიცემა გაუ- 50
 პირა და ესე მოაქსენა, ვითა: „ატენსა მის უკეთესსა რას
 აქნევ, რომე მისთანა კაცი მოიმალო“. თაყას გუ-
 ლისათვის * მოურაობაცა დასთმო და მიცემასაცა გა-
 უბირდა, თუმცა გამრეკელი არა, მეფე ატენსა თაყას
 არა მისცემდა, მაგრა მან აქნევიანა და მეფე დია დალო- 55
 ნდა ატენისა მიცემასა **.

მეექუსე ვალი ესე: ვახტანგ მეფე თ-
 აყას *** კელთა შეპყრობასა აპირობდა. ბადაბეთს ¹⁶ იღვეს. თა-
 ყა და ჩუენ მუდამად ერთ მესადგომენი ¹⁷ ვიყვენით. თუით მეფ-
 ესა ვახტანგს აბჯარი შეეცო და ზედ დასხმასა და კელთ შეპყ- 60
 რობასა აპირობდა. ზედა წითელაშვილი ივანე შემოესწ-
 რა და ასრე მოაქსენა, ვითა: „რა საქნელია, რასაც*** აპირო-
 ბთ: ჯავახიშვილი და იგი ერთად დგანან და, თუ არ მათცა
 კიდე დაჰკოც, თაყას კელთ შესაპყრობლად არ დაგა-
 ნებებსო. გამრეკელისა ბედითა დაშალეს და ვერა გაბე- 65
 დეს კელთა შეპყრობა და თუ არა, შეიპყრობდეს კელთა
 და, რაცა უარესი იყო, მას უზემდეს. წითელაშვილმა ივანემ
 გუიამბო და დიდად ვალადცა გუდებდა: „მე დაეშალე და თ-
 უ არა, თქუენცა დაკორცილნი იყენით“ *****.

* ამ კომპლექსში „თვის“, „ვი“ სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებულად სწერია.
 ** ყველა ამ ადგილებზე ასწერივი ხაზია ჩამოშვებული.
 *** ეს სიტყვა ჯერ შეცთომით დაუწერია: „თ“ (წინასტრიქონში) და „ას“ შემ-
 დგომ სტრიქონში. შემდეგ სტრიქონს ზემოდან „აყ“-ის მაგივრად „ყა“ დაუწერია.
 **** აქ დაუწერია — „რასათვისც“ შემდეგ „თვის“ წაუშლია.
 ***** ამას ქვევით ქალაღდი—7 სტრიქონის ადგილი—ცარიელია. რალაც სით-
 ხით ის ოდესღაც ძლიერ გაჟღენთილა და წარწერანი, რომელთა ნაკვალევი ოდ-
 ნავ ემჩნევა, დრეს აღარ იკითხებიან.

ИЗ ИСТОРИИ ФЕОДАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГРУЗИИ XV в.

(документы с критическим письмом)

РЕЗЮМЕ

В отношении первоисточников по истории Грузии XV века грузинская историография находится в весьма тяжелом положении. Современные нарративные грузинские источники совершенно отсутствуют, а источники документального характера в большей своей части однотипны (пожалования церквям). Проблема не восполняют и сведения, к тому же скудные, иностранных источников.

В этих условиях предлагаемые документы, издаваемые впервые, приобретают большое значение. Как по характеру, так и по содержанию, наши документы выгодно отличаются от выше-названных жалованных грамот. Это—доклады—жалобы феодалов «Дарбази», высшему феодальному судилищу (в данном случае).

По истории XV века они дают обильный материал. Из этих документов впервые предстают перед исследователем совершенно неизвестные до сих пор политические факты, яркие картины отношений феодалов между собою или царей с феодалами, группировки феодалов в борьбе между собою, политическое мышление феодала XV века, любопытные явления бытового характера и т. д.

Добытые из этих документов факты с успехом могут служить опорным материалом для освещения важнейших внутриполитических явлений в истории Грузии XV века.

*

**

XV век в истории феодальной Грузии знаменует совершенно определенный перелом.

На протяжении этого века окончательно оформляются те политические образования, которые в последующие века известны под названием «царств» и владетельных княжеств («*ბაგრატიონი*»).

Вполне понятно, что это явление обращало на себя внимание историков Грузии. Ни в установлении факта, ни в его оценке историки не согласны друг с другом. Причину назван-

ного явления одни из них видели в прихоти одного царя, который раздал отдельные части Грузии в уделы своим трем сыновьям; другие (Вахушти) отрицают это. Одни видели в этом факте причину всех дальнейших бедствий, как социальных так и внешне-политических...

Находятся и такие историки, которые расценивают это явление, как последствие имевшего будто бы в это время место социально-экономического прогресса...

И в самом деле, явление весьма важное и интересное. Чтобы страна после четырехсотлетнего единства (конечно феодального), экономического, политического и культурного, раздробилась бы на составные части, и это на целые века, — необходимы такие же глубокие причины, как те, благодаря которым страна, состоящая из совершенно отдельных политических образований объединилась под одну центральную феодальную власть.

Мы, конечно, не поддерживаем мнения, что распад, это следствие лишь воздействия приземных, «внешних» сил. Они действовали и влияли, но никак не определяли этого явления. Ведь в таких силах недостатка не было и тогда, когда Грузия объединилась в одно феодальное государство. Во-вторых, в XV веке именно таких сил менее всего видно. Правда, с 1554 года Турция и Иран определенно мешали объединению феодальной Грузии, но факт распада никак нельзя отнести к этому сравнительно позднему явлению.

Не поддерживаем и того мнения, что распад феодальной Грузии — прихоть одного злосчастного царя, раздавшего отдельные части Грузии в уделы своим сыновьям. Если бы даже такой видимости факт и с таким последствием и имел место, — (бесспорного подтверждения чему мы до сих пор не находим), все равно, нам бы пришлось это явление считать скорее за следствие, но никак не за причину сил, вызвавших распад страны.

Не приходится доказывать, что факт политического распада феодальной Грузии не есть причина установления крепостнических отношений. Такие отношения установились в Грузии задолго до этого.

Конечно, нам не приходится также серьезно оспаривать положения, будто политическое раздробление феодальной Грузии есть выражение социального прогресса на базе экономического

преуспеяния страны. Такое положение не находит ни дальнейшей поддержки в фактах.

Не имея возможности подробно развить здесь свою мысль, мы все же решаемся выставить по данному вопросу поддерживаемое нами положение.

Политический распад феодальной Грузии произошел в условиях окончательно победившего крепостничества и развившегося феодальной иммунитета вследствие экономического регресса и хозяйственной деградации (а не при наличии экономического преуспеяния феодального хозяйства Грузии), что в свою очередь явилось результатом весьма сложного переплетения сословно-классовых и внешнеполитических отношений.

* * *

В политическом представлении грузинского феодала XV века Грузия—это сумма отдельных феодальных «домов» (сеньорий). Для Карталинии, например, слагаемыми этой суммы были бы вотчины (ძებულო, «мамული») Качибасдзе-Бараташвили, Панаскертели-Цицишвили, Джавахишвили, Габелисдзе, Чижавасдзе, Зевдгинисдзе, Газнели, Бибилури-Эристави, Шабуридзе-Эристави, Абулетисдзе-Абазасдзе и др.

По отношению друг к другу эти сеньории (სახლგობი) совершенно независимы. Они мирно сожительствуют или же враждуют друг с другом, и это часто вопреки желаниям «патрона» (сюзерена, царя). Характерен, и лишь в этих условиях понятен, развившийся к этому времени институт добрососедства (კვთობეზობლობა) или объединения (შეერთობა) двух феодальных «домов» (сеньорий). Такой институт был бы непонятен и ненужен при наличии сильной центральной власти, например, при Давиде (XII в.). С некоторых же пор подобный институт становится необходимым. Юридические акты этого института сохранились еще с XIII в.

К этому времени приблизительно (конец XIII и начало XIV в.), можно предполагать, и оформился окончательно этот институт.

Царь есть «патрон» (сюзерен) по отношению ко всем феодалам, но он теперь, в XV веке, уже не «богуравный» (ღმერთის სწობი). Возвысившись социально и политически, феодалы тем самым давно уже низвели «царя царей» с высоты, держаться на

которой оказывалось дальше не под силу власти, опирающейся лишь на тех же феодалов. «Богуравный» становится *primus inter pares* и «Дарбаз-Батони» (баярин-царедворец, боярин думный) становится «братом» и «сыном» «патрона».

В сравнении со всеми феодалами, вместе взятыми, «патрон» неизмеримо слаб, но невозможность полной согласованности вассалов между собой есть условие реализации сюзеренных прав царя. В таких условиях понятно, на чем основан тот порядок, что юридические акты добрососедства или объединения двух феодальных «домов» в каждом отдельном случае нуждаются в согласии и утверждении патрона. В каждом таком акте специально оговаривается, что участники его (*მოდგეროლები*), вассалы, этим не помышляют чего-нибудь, могущего принести вред патрону (*ვატრობის უზიანს სჯობთა*).

Документы XV века ставят одну интересную проблему феодального политического строя. Это—проблема «батонишвили» (царевич).

Воскресшая в новом виде на почве торжества крепостничества, *система мтавар'ов*, (букв. князь, владетель) поддержанная всеми дальнейшими политическими явлениями, внешними или внутренними, в XIV—XV веках, с приобретением мтаварами иммунитетных прав, достигает вершины своего развития: каждое такое «Самтавро» (букв. княжество, владение) начинает перерастать в полунезависимое политическое образование.

Принципиально нового тут еще ничего нет:

Феодальная «Сакартвело» (Грузия) никогда не поглощала окончательно понятий «Абхазии», «Картлии», «Кахетии», «Сомхитии» и т. д. и титулатура царя объединенной феодальной Грузии никогда не превращалась в формулу лишь с историческим содержанием. Такое глубокое объединение (=возсоединение) в условиях феодальных отношений было бы невозможно.

Входящие в Грузию «царства»-провинции и за время объединения достаточно сохраняли свое политическое лицо, не претворяясь в органическую часть целого ценой полной потери собственных политических органов. Но тем не менее, на почве и вследствие объединения этих «царств» создались понятия, выражающие это сложное содержание: «*ყოველი ქართლი*» (букв. вся Картлия), «*საქართველო*» (букв. Грузия) и «*ყოველი საქართველო*» (букв.

вся Грузия). Такое единство обосновывалось и утверждалось соответствующей экономикой, идеологией, культурой...

А то, что имело место к концу XV века, была вторая крайняя сторона того же явления.

И вот, в условиях, когда рядовой феодал с успехом силится достичь полноты политической власти и превращается в мтавари, проблема «батонишвили» (царевич), естественно, приобретает особенное значение.

Трактуемое явление сопутствует всей эпохе феодальных отношений, но то или иное его выражение зависит от конкретного вида названных отношений.

«Сепецули» VII—VIII веков, Тао-Кларджские «государи» (ბგლ-ბფოვზბო) IX—X веков, «уплис-цули» (букв. господские дети-царевичи) Абхазских царей X века, претенденты престола в XI—XII веках, провинциальные «цари» в XIV—XV веках, «независимые» царства в XVI—XVIII веках и «батонишвили» XVIII—XIX веков (в Картлино-Кахетии, в Имеретии, в Мегрелии и Гурии),—все это явления принципиально одной категории, но в различных конкретных условиях феодальной действительности.

Тут неуместно заняться изучением этой проблемы во всем ее объеме и на всем историческом протяжении. Мы ограничимся лишь некоторыми моментами.

В эпоху объединения феодальной Грузии, в XI—XII веках претенденту на престол (уплис-цули) и в голову не приходит стать «царем» какой-либо части страны. Между царевичами тут борьба может идти лишь за центральную власть и постольку же «уплискули» или безвредный Аластанец (Аластани — пункт в Джавахетии, предоставляемой в удел царевичам) или восставший претендент престола... Такого порядка все этого рода явления XI—XII веков, как-то: борьба Димитрия царевича против Баграта IV, завещание (подложное?) Давида сыну, царю Димитрию, относительно воцарения после себя второго сына Давида—Вактанга, борьба царевича Давида, сына царя Димитрия против отца и брата, завещание (подложное?) царя Давида брату Георгию относительно воцарения племянника Димитрия, восстание Димитрия против Георгия...

В XIV-XV веках, когда, выражаясь языком автора того времени, «გაბელაშვიდებს დიდებულნი» — это значит: суверенами стали феодалы из высшей служилой знати, — в такое время, совершенно естественно, царевичи не довольствуются скромной участью «батонишвили» и становятся на местах «царями».

Центр теперь обнаруживает тенденцию дробления на ряд полусуверенных политических единиц...

Цари Аластанцы — Андроник, Мелхиседек (XIV в.), царь Георгий, современник Агбуги (XIV в.), царь Александр при жизни царя царей Константина, (XV в.), царь Вахтанг при жизни царя царей Александра (XV в.), царь Димитрий при жизни царя царей Вахтанга (XV в.), царь Баграг при жизни царя царей Давида (XVI в.), — все это факты документированные и объяснить это явление при условии политического единства Грузии возможно, думаю, лишь на основании представленных тут соображений.

«Когда Вахтанг царем стал, (область) на той (правой) стороне Куры отдал в полное распоряжение (ფაფბბბ) брату, патрону Димитрию за исключением (феодала) Така, а его потому не отдал, что хотел вотчину и крепость его пожаловать Чижавасдзе».

Вахтанг — царь, Димитрий, его брат-царевич. Царь передал во владение (ფაფბბბ) царевичу правобережную Картлию.

С этих пор феодалы этой области — вассалы Димитрия. О характере передачи указывает мотив, по которому царь Вахтанг не передал Димитрию одного из феодалов названной области — Така. Последнего Вахтанг хотел наказать. Переданный же Димитрию Така тем самым стал бы недоступен царю Вахтангу. Последний был бы не в силах наказать Така, ставшего вассалом Димитрия. Так и случилось: усилиями феодала Гамрекела Така был уступлен царем патрону Димитрию и тем самым избег ожидающего его наказания от царя Вахтанга; лишения вотчины и крепости.

Итак, Димитрий есть царевич и суверенный владетель высших феодалов. Совершенно естественно, что его станут именовать «царем», хотя формально он может быть и не принимал этого титула. Не мешает этому, конечно, и то обстоятельство, что такой «царь» может в большей или меньшей степени быть зависим от «царя царей»...

Еще один пример. В начале XVI века область Мухрани царь Давид передал брату своему Баграту. Этим Мухрани политически не отделялся от Картлии. Тем не менее Баграт в ряде документов именуется «царем». Документы сохранили тут одну характерную особенность: они твердо отличают титулы: «царь царей» и «царь», чем ясно указывают на политическую структуру феодальной Грузии этого времени.

Принципиально этой же категории вопрос об Имеритинском царстве.

Дальнейшее существование возникшего при монголах имеритинского престола поддерживают те же явления, на основании которых народились современем и другие «царства»—владения.

В начале (середина XIII в.) два престола вовсе не обозначали существования двух отдельных друг от друга «царств»; то было два царя в одном царстве, причем один из них считался старшим. Так понимало это феодальное общество Грузии XIII века. И только на основании такого понимания возможно было назвать «объединителем двух престолов» царя Георгия (XIV в.), усилиям которого, главным образом, приписывали политическое объединение („ორისავე ტახტის გამგებთიანებელი“).

Это, конечно, еще не означает, что в XIII—XIV веках, после монгольского завоевания, не существовало тенденции дробления страны на самостоятельные политические образования. Эти тенденции без сомнения налицо и в связи с экономическим регрессом они все усиливаются, но пока что они слабее сил, действующих в противоположном направлении.

Центр ведет борьбу со ставшими на путь обособления «царями»—владельцами и имеет успех в этой борьбе, пока находит поддержку в ариервассалах.

На всем протяжении XIV—XV веков, один за другим оформляются эти «царства» и «владения» и в тот момент (60-ые годы XV века), когда политика центра, направленная против имеритинского «престола», терпит окончательную неудачу, по словам хроник, «от вассальной зависимости от царей освободились владельцы Дадиани, Атабаги, Гуриели и Шарвашидзе». Историк Вахушт совершенно прав, когда замечает, что лишь на основании таких уступок своим вассалам, имеритинский «царь» обеспечил себе их поддержку в борьбе против «царя царей».

На протяжении целых двух с половиной веков идет постоянная борьба между этими двумя противоположными тенденциями. На всем означенном протяжении борьба эта не однородна.

Вначале эта обыкновенная борьба феодала, имеющая целью достичь максимума социально-политических прав и преимуществ внутри страны. Тут политика монголов идет в пользу феодала и последний во многом успевает означенным путем, но объединительные мотивы материального, а также идейного порядка пока еще настолько сильны, что совершенное обособление от центра не входит в политическую программу феодала. Только позднее и постепенно, по мере экономического регресса страны и связанных с этим социальных сдвигов, эта борьба между центром и отдельными феодальными владениями принимает другую окраску. Отдельные владения начинают проявлять тенденцию политического обособления и, по мере прогрессирующего ослабления объединительных начал, имеют в своем стремлении все больший и больший успех.

Такого порядка и вопрос «имеретинского престола». Вначале это обыкновенный вопрос «царевича», правда, несколько осложненный в условиях монгольской политики. Пока объединительные силы доминировали «имеретинский царь» не стремился к тому, чтобы окончательно ограничиться территорией за Лихскими горами: он тоже вел политику «от Никопси до Дербента».

«Объединение двух престолов» одинаково должно было входить в программу царей западно-грузинского и восточно-грузинского.

И это не только в XIII веке, даже во второй половине XV в. «имеретинский царь» Баграт представляется более или менее «объединителем» и постольку же его политические претензии соответствуют той титулатуре, которую, как оказывается, не лишь как исторического характера украшение носят «лихт-имерские» или «лихт-амерские» «цари».

Весьма любопытно, что не только в XIII веке, но и во второй половине XV века феодал или группа феодалов в борьбе между «царями» ориентируются на того или иного «царя» не по территориально-политическому признаку «Имеретии» или «Амеретии», а лишь по принципу наибольших собственных феодальных выгод. Политика же каждого из царей не могла быть чем-

либо иной как не равнодействующей интересов этих феодалов...

Не политика царей определяла политику феодалов, а наоборот, интересы последних в конечном счете определяли политику царей. Теперь понятней секрет того, как «лихт-амерским» царям удавалось «уговорить» (გზავბბ) феодалов Имеретии против «собственного» царя и наоборот, как эти «объединители престолов» из Имеретии находили себе сторонников среди карталинских феодалов.

И только постепенно, по мере хозяйственного упадка, когда политические интересы феодальной сеньории все меньше выходят за пределы, очерченные постоянно падающей экономикой и все возрастающим провинциализмом,—только в таких условиях, *ceteris paribus*, местные феодалы могли проявить предпочтительную «верность к собственным царям» и с этих пор государственная политика имеритинских царей так же ограничилась территорией Имеретии, как политика и других политических образований феодальной Грузии соответствующими провинциями.

Как мы уже отметили, это был постепенный, медленный и долгий процесс. Конец XV века—это дата определенного перелома, когда торжество раз'единяющих сил стало бесспорно. В сущности тут и закончился описанный процесс. Дальнейшие же явления этого порядка указывают лишь на то, с каким трудом победили раз'единяющие силы и, что объединительные тенденции, хотя все слабее, но еще продолжали действовать, усилению которых, к сожалению, теперь мешали не только условия социально-экономического состояния страны, но и условия внешне-политические.

ზ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

საბ. № 1798 ძ. წ.

- 1) სხვილასი — საამილახვრონი. „სამთავისის ჩრდილოთ ჭალას შენობა დიდი სასახლეთა. ჭალის აღმოსავლით არს ციხე ცხვილოსისა მთის ძირსა ზედა“ (ვახუშტი, გეოგრაფია, 105).
- 2) მოხსენებულ ორ გიორგი მეფეთაგან ჩვენ ერთი გიორგი ბრწყინვალე გეგონია, ხოლო მეორე XIV საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე, თანამედროვე აღბულა ათაბაგისა.
- 3) აღბულა ათაბაგი — XIV ს-ის მეორე ნახევრის მოღვაწე, სჯულმდებელი, ბეჟა მანდატურთ უხუცესის შვილისშვილი და მამა ივანე ათაბაგისა. (იხ. ს. კაკაბაძე „სჯულმდებელთა ბეჟას და აღბულას ეინაობა“. პრ. ოფ. ი. ჯ-ლი „ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი I, 107—108).
- 4) მღუიჲე — შიომღვიმის მონასტერი.
- 5) ახალციხე — სოფელი არაგვის ხეობაში.

საბ. № 1799 ძ. წ.

- 1) ავთანდილ ზევედგინიძე, ეზოს ჩუსჩარეხი და გაროს მოურავი (საქ. სიძ. III, 8; 10, 12).
- 2) თაჯა ზევედგინიძე, მოლარეთ ხუცესი (ქრ. II, 236, 240; ისტ. საბ. II, 4), შემდეგ ამილახვორი.
- 3) ბარათა ქაჩიასძე, საღაროს მოლარე (ქრ. II, 232), გობირაზისძე ბარათა — მცხეთიშვილი (ისტ. საბ. III, 24).
- 4) კოსტანტინე ბაგრატიძე, მეფე 1407—1411.
- 5) ალექსანდრე კოსტანტინესძე, მეფე 1412—1442.
- 6) ათაბაგი ივანე 1391—1444.
- 7) ჩალალანი (ადგილი აღმ. ა.—კ.—ში, საქართველოს გარეთ).
- 8) ზაქარია — თუმანიშვილი (?).
- 9) კამეოლი — მეფის მსლებელი დარბაისელი (იხ. დიდმოურავიანი გვ. 13, 15 და დას. საქ. საეკლესიო საბუთები, I, 33—25).
- 10) ვახტანგ მეფე — 1442—1446.

საბ. № 1800 ძ. წ.

- 1) მეფე გიორგი IX 1446—1476.
- 2) ბაგრატ დიმიტრისძე, ერისთავი, შემდეგ მეფე † 1478
- 3) ამირინდო ზევედგინიძე (?).
- 4) ზაალ ამირინდოსძე ზევედგინიძე.

- 5) ყურუმში, თათართა ლაშქრის სარდალი (?).
- 6) ჭობარტი სოფელი არაგვის ხეობაში — ძაგნაკორას. მცხეთის სოფელი (ქრ.— ნიკ. II, 197, საქ. სიძ. I, 10.).
- 7) ალონი, ძველ ბარდავის მხარეს, განძის აღმოსავლეთით მტკვრის პირას (მრმ დ'ფლსი ქ'ცა, 305).
- 8) ზაქარია თუმანიშვილი (იხ. საქ. სიძ. II, 21) თუ ზაქარია ზეცდგინიძე (საქ. სიძ. III, 16—17).

საბ. № 14631 d. h.

- 1) ათაბაგი ყვარყვარე ძე ივანე ათაბაგისა † 1498.
- 2) მეფე გიორგი ალექსანდრესძე 1446—1476.
- 3) ბაგრატი დიმიტრისძე, ჯვრ ერისთავი, შემდეგ მეფე † 1478.
- 4) ბატონიშვილი დავით დიმიტრისძე, ძმა კოსტანტინესი.
- 5) ახალციხე, სოფელი არაგვის ხეობაში.
- 6) მამისა ზეცდგინიძე (იხ. საქ. სიძ. III, 16—17) — მცხეთიშვილი.
- 7) წიწამური; სოფელი არაგვის პირზე.
- 8) ღურო (?).
- 9) ჯანდიერიშვილი (?).
- 10) ჩოქი, პატრონისაგან წყალობის მიღებისას (ან კიდევ მისაღებად) არსებული ეთიკეტი. აქედან ჩოქი თვით იმ საბუთსაც ერქვა, სადაც ასეთი წყალობა იყო აღნიშნული.
- 11) თათარნი, იგულისხმება უზუნასან, რომელიც „თათარი“ კი არა თურქმენთა ერთ-ერთ ტომის მეთაური იყო, ამ დროს უკვე ერანის მფლობელი.
- 12) ამირინდო ამილახორი.
- 13) სულამა — ძმა ამირინდოსი.
- 14) მეფე კოსტანტინე.
- 15) უზუნასან ერანის მფლობელი † 1478.
- 16) მალი — საქონელი, აქ: სათათრო ხარკი.
- 17) თანგა — ვერცხლის ფული.
- 18) სწორედ წიწამურის ამოსაგებად ამ დროს წარმოებულ სარჩელს უნდა შეეხებოდეს ის საბუთი, რომელიც თ. ყორდანისა 1401—1413 წ. დაუთარიღებია. როგორც ამილახორი ამირინდო, ისე მეფე ბაგრატიც სწორედ ამას გვაფიქრებინებს (იხ. ქრ. II, 205). ამასვე მოწმობს ჩვენი ეს საბუთიც.

საბ. № 14632 d. h.

- 1) ჩამოთვლილი პირები უნდა იყვნენ ისინი, ვისაც კანონიერ ნაშვილეობის წიგნის შედგენაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ.

სახელებზე დაკვირვებით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩამოთვლილი პირები მეფეთა კარის მდივნებია XV საუკუნის შუა წლებში. მაინც და მაინც მ უ რ ა დ და ზ ა ქ ა რ ი ა თუმანიშვილები — მეფის კარის მდივნები XV ს. მეორე ნახევარში ცნობილი არიან (იხ. საქ. სიძ. II, 38 და 13). თუმანიშვილობასვე გვაფიქრებინებს სახელი თ უ მ ა ნ. ეს სახელი ყველაზედ მოსალოდნელი სწორედ ამ გვარშია, სადაც ერთი თუმან ამ გვარის სახელის მიმცემი ყოფილა, საფიქრებელია, XIII—XIV ს-ში: XIV ს-ის დამლევს ეს გვარი უკვე თუმანიშვილად იწოდება და ქართლში ბინადრობს, სადაც ახალდაბა „ძუელითგან მათი ყოფილიყო“ (ქრ., II, 211).

სახელი რ ა ტ ი ც ადილ მოსალოდნელია თუმანიშვილთა გვარშივე, სადაც ბ ი რ თ ე ვ ლ და ლ ი პ ა რ ი ტ ავრე ხშირად გვხვდება მე-18-ე საუკუნის შემდეგაც კი.

ონომასტიკონის მიხედვით თითქო შესაძლებელია თუმანიშვილების გვარი ორბელთაგან ჩამომავლად ვიგულისხმეთ. ასეთ ვარაუდისას ერთგვარ ინტერესს წარმოადგენს, როგორც ჩანს, ნაგვიანვეად შეთხზული თუმანიანთ გენეოლოგია მათი მამიკონიანთაგან ჩამომავლობის შესახებ...

- 2) თაყა — ზედდგინიძე მოღარეთხუცესი (ქრ. II, 236, 240; ისტ. საბ. II, 4), შემდეგ ამილანორი.
- 3) გაბელისძე. XV ს-ში ცნობილია გაბელისძე ამირაჯიბი და მცხეთისა ამილანორი რამინ და მისი ძმა საჰამ (ისტ. საბ. II, 7—8, ქრ. II, 261).

საინტერესოა, რომ XIV ს-ის ამირაჯიბნი გაბელისძენი არ უნდა იყვნენ კელმწიფის კარის გარიგება იცნობს ქვაბლიძე ამირეჯიბს. ეს ქვაბლიძე — ამირაჯიბი თითქო შემდეგ დროინდელ საჩიყავაძოდან უნდა ყოფილიყო. დაბა ვანში — საჩიყავაძოს ცენტრში დღემდის ცოცხალია გადმოცემა იმის შესახებ, რომ „ამ ადგილებს-უწინ თურმე ქვაბულიძე — ნუფე ხლია“ (ონისიმე შარაშენიძის ცნობა). ქვაბლიძე — ამირეჯიბზედ წინ, XIII—XIV საუკუნეთა მიჯნაზე მოიხსენიებიან აგრეთვე არა გაბელისძე — ამირეჯიბნი: აბაზასძენი ჭილა და ნაეროხ (საისტორიო მოამბე I, 143 და ქკა 760).

თუმცა XIV—XV საუკუნეებისათვის უკვე სახიფათოა ფიქრი, რომ ერთსა და იმავე დროს ამ ხანებში მხოლოდ ერთი ამირაჯიბი შეიძლებოდა ყოფილიყო: თითოეულ მეფეს საკუთარი „კელმწიფის კარი“ გააჩნდა...

ამავე საუკუნისანი ჩანან ქსნის ეწვის შვილი ეწვი და ამირაჯიბი იესე (ქრ. II, 19) და ჩიყავასძე კახაბერ (ქრ. II, 213).

ქუცნა ამირაჯიბის ცნობილ სიგლიდან თითქო ჩანს კიდევ, რომ ამირაჯიბობა ამ გვარში სწორედ ქუცნას დროდან იწყება XV საუკუნის პირველ ათეულიდან: არც ერთ წინაპართაგანს ქუცნა ამირაჯიბობით არ იხსენიებს. საერთოდ დაწინაურებას და ქალაქ ალის წყალობად მიღებას თავისი გვარის მიერ ქუცნა XIV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედით ათარღიებს (ქრ. II, 209). საფიქრებელია, რომ გაბელისძეთა გაამირაჯიბება სწორედ კოსტანტინე მეფის დროს ყოფილიყო. ყოველ შემთხვევაში XIV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში ამირაჯიბი არის კახაბერ ჩიყავაძე.

განსვ. თ. ჟორდანია სამართლიანად შეეჭვებულა გაბელისძეთა და ჩიყავასძეთა ერთი გვარის შვილობაში და კითხვის ნიშანს სვამს: ეს ჩიყავასძენი იმერეთის ამირაჯიბნი ხომ არ არიანო (ქრ. II, 215). უკანასკნელი ვარაუდი ჩვენ მცთარად მიგვაჩნია. თვით განსვენებულ მკვლევარის მიერ დაბეჭდილი საბუთი ამტკიცებს, რომ ჩიყავაძე ამირაჯიბი ქართლში ზის (ქრ. II, 213); ამასვე ადასტურებს ჩვენი საბუთიც (№ 1242 d. s.). მაგრამ თ. ჟორდანიათა გჭირ მის პირველ ნაწილში ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია, თუმცა თვით მკვლევარმა უარყო ეს თავისი ეჭვი და ჩიყავაძე გაბელისძეთა გვარისად აღიარა (იქვე 214—215). ამავე დროს თითქო ცხადი უნდა იყოს ამ ორ გვარის სხვადასხვაობა.

ბაგრატ მეფის ასულის ულუმპიას და მისი შვილის საზვერელის დაწერილიდან ჩანს, რომ ამირაჯიბი კახაბერ ჩიყავაძე სიძე ბაგრატ მეფის, რომ გიორგი და კოსტანტინე მეფენი მისი ცოლის ძმები არიან (ქრ. II, 213).

ქუცნა ამირაჯიბის სიგლიდან კი ირკვევა, რომ მეფე კოსტანტინეს ცოლი, დედოფალი ნათია არის ქუცნას ქალი. ასეთი რამ შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ჩიკავასძენი ქუცნა ამირაჯიბის ახლო ნათესავნი ყოფილიყვნენ. ამასვე უნდა მოწმობდეს ის გარემოებაც, რომ ქუცნა ამირაჯიბი მის მიერ დადებულ ალაპებში არ იხსენიებს კახაბერ ამირაჯიბს (იხ. ქრ. II, 200).

ქუცნა ამირაჯიბის სიგელში იხსენიება ვინმე ჩიკან. ეს საყურადღებოა „ჩიკავასძესთან“ დაკავშირებით. ჩიკან აღის მოურავია და ქუცნას გვარისა არა ჩანს ¹.

ქუცნა ამირაჯიბის სიგლიდან ირკვევა, რომ ზემო ქართლის მარჯვენა მხარე: ჭერეთხევის, ლოფინის წყლის და არგვეთში ძირულას შუა წყლის ბასენიები ამ ფეოდალთ უჭირავთ. სადღა არიან ამ დროს ჩიკავასძენი?

დედაბერ ულუმბაის და მისი ძის საზუერელის დაწერილიდან ჩანს, რომ ჩიკავასძეთ XV ს-ის დასაწყისს ხვედურეთზე ხელი მიუწვდებათ. გამოანათქვამი „სახუნო საქმე“, რომლისგანაც ისინი აქ მათ მიერვე შეწირულ ბუკისძისეულ მამულს ათავისუფლებენ, გვაფიქრებინებს, რომ ისინი აქ, ხვედურეთს კელისმქონებელი ყოფილან. ხვედურეთი კი აწინდელ საციციშვილოშია.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ჩვენი ერთ ერთი სიგლის ცნობა „ჩიკავასძისა“ და თაყა ფანასკერტელის მტრობის შესახებ XV საუკუნის პირველ ნახევარში და ისიც, რომ ვახტანგ მეფეს ამ საუკუნის ორმოცდახუთიან წლებში თაყა ფანასკერტელის „მამული“ ჩიკავასძისათვის სურდა მიეტა.

თითქო საფიქრებელი ხდება, რომ XIV ს-ში მოსულ ციციშვილებს არა მარტო ჯავახიშვილით შეუვიწროებიათ (XIV ს-ის დასაწყისს გამრეკელ კახასძე თორელი ვერ კიდევ ფლობს ძამის ციხეს. ქვა I, 441—442, მშ დფლსი, 776 შენ.).

ამავე დროს ჩვენი საბუთიდან (იხ. № 1242 d. s). საფიქრებელია. თითქო, რომ ჩიკავასძე ამ დროს უკვე ე. ი. XV ს-ის შუახედ გაღმა მხარში აღარა ზის. საინტერესოა ჩიკავასძეთა გვარში სახელი ს ა ზ უ ე რ ე ლ. თითქოს ეს სახელიც იქით მიუთითებს, რომ ჩიკავასძეთა გვარი დიდხანს „საზუერესთან“ იყო დაკავშირებული. სად იყო გეოგრაფიული ადგილი ასეთი სახელით ჩვენ არ ვიცით (საზოგადოდ კი საზუერე იყო იქ, სადაც ზუერს იღებდნენ). მაგრამ ს ა ზ უ ე რ ი ს ლ ო ს მ შ ო ბ ე ლ ი ჩვენ საციციანოში გვგონია (იხ. ქრ. II, 386). ეს კი საკმაო საბუთი იქნებოდა იმისათვის, რომ ერთ-ერთი „საზუერე“, როგორც გეოგრაფიული ტერმინი, აქვე გვევლისხმბა. აქ გავიმეორებთ ერთხელ ჩვენ მიერ უკვე გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ გეოგრაფიული ტერმინი ზოგრეთი საზუერესთან უნდა იყოს დაკავშირებული (იხ. ჩემი: „სამღებროთა შესახებ მე-18 ს-ის საქ-ში“).

¹ სამწუხაროდ, ეს მეტად საინტერესო სიგელი ვერ არის სათანადოდ გამოცემული. არეული ჩანს ტექსტი. მოხსენებულ მოვლენათა კომენტარიები არაა სრული და მცთარია. ჩიკავასძეთა და გაბელისძეთა ერთ სახლობა, ალექსანდრე მეფის მიერ გაბელისძეთა დასჯა, რალაც ომი, სადაც 61 გაბელისძე დაიხრცა, რუსუდან მეფის ვინაობა, — ყველა ამავბის და სხვათა შესახებ გამომცემლის მსჯელობანი ან მცთარია, ან არასაკმაო.

ამრიგად, ჩვენი ეს მოსაზრებანი შემდეგ პირობით ხასიათის სურათად წარმოგიდგება: ჩიქავასძენი „აზნაურნი სახუერელნი“ არიან („აზნაურნი სახუერელნი“ შესახებ სწორი მოსაზრება წამოაყენა პროფ. ს. ჯანაშიამ, სადაც „სახუერელნი“ მან გეოგრაფიულ სახელიდან ნაწარმოებად გაიგო). ეს „სახუერე“ შემდეგ დროინდელ საციციანოშია.

ჩიქავასძენი XV ს-დის გაღმა მხარშიაც მფლობელობენ. ფანასკერტელთა გადმოსახლება ჩიქავასძეთ ავიწროვებს და მათ შორის ბრძოლა ამ ნიადაგზე.

ამავე დროს ჩვენი საბუთიდან (იხ. № 1224 d. s.) საფიქრებელია თითქო, რომ ჩიქავასძე ამ დროს უკვე ე. ი. XV ს-ნის შუახედ გაღმა მხარის მფლობელად აღარ ითვლება. დასასრულ, ყველა აქ მოყვანილ საბუთთა ნიადაგზე თითქო შეიძლება გამოითქვას მოსაზრება, რომ ჩიქავასძე ბაგრატიისა და გიორგი მეფეთა ამირაჯიბი იყო, გაბელისძეს კი კოსტანტინე მეფემ მისცა ამირაჯიბობა. საყურადღებოა, რომ არც სახუერელ და არც ჩვენი საბუთის ჩიქავასძე ამირაჯიბად არ იხსენიება.

- 4) გიორგი მეფე, ძე ალექსანდრე მეფისა — 1446—1476. თავის ძმის, ამილახორის და გიორგი მეფის უთანხმოების შესახებ ჩვენი მომხსენებელი სხვაგანაც აღნიშნავს (იხ. საბ. № 1800 d. h.).
- 5) ალექსანდრე მეფე 1412—1442.

საბ. № 1570 d. h.

- 1) 1451 წელს ამირეჯიბია რამენ გაბელისძე, რომელიც ამავე დროს მცხეთის ამილახორიცაა. (იხ. ქრ. ისტ. საბ. 7—8; ქრ. II, 261).
- 2) გამრეკელ ჯავახიშვილი მისი შვილებით: ზაქარია, კახა და ზაზა (საქ. სიძ. II, 38 და სხვ.).
- 3) რუამ — ამირეჯიბის შინაყმა.
- 4) გამრეკელ ჯავახიშვილი გორის მოურავია 1454 წელს (იხ. საქ. სიძ. II, 38). გორის მოურავობა მას უნდა სწორედ ამ წელს მიეღო, რათგან 1453 წელს გორის მოურავად ზევდგინ ზევდგინიძეა (იხ. საქ. სიძ. III, 14—15).
- 5) ბაგრატი მეფე, დიმიტრისძე, იმერთა მეფე, გიორგი ალექსანდრესძის მოქიშპე.
- 6) მეფე გიორგი ალექსანდრესძე.
- 7) თურმანისძე სავია. დარბაისელი; ატენის მოურავი 1465 წელს (საბ. № 1301 d. h.).
- 8) თაყა, ფაენელი და ზაზა — ესენი თითქო ციციშვილები არიან. ფაენელი ამ შემთხვევაში უნდა სახელად მივიღოთ, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, შეტანილია ციციანთ ონომასტიკონში ფაენელთა გვარიდან დედის გზით. გულსურაბ უნდა ციციანთ ქალი იყოს. ეს ქალი ავთანდილ ზევდგინიძის ქვრივი ხომ არ არის? ავთანდილ უმკვიდრო იყო და მის მუუღლეს სახელად გ'ლბრ (გ'ლრბ?) ერქვა (იხ. ჯ-ის მონ: აღაპები XXVIII—~~55~~); გულსურაბიც ხომ ქვრივი იყო და უშვილო..

საბ. № 1242 d. s.

- 1) თაყა და მისი ძე ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილები.
თაყა ფანასკერტელი ალექსანდრე მეფის, თანამედროვეა და თითქო ატენის მოურავიც (იხ. ქრ. II, 222—223), ის ვახტანგ მეფის ცოლის ძმა (ჯული, ქართ. ერის ისტორია, IV, 36) ზაზა XV საუკ. მეორე ნახევრის მო-

- ღვაწეა. ზაზას მემკვიდრეა მისი შვილი მერაბ (იხ. ისტ. საბ. II, 29). მერაბ დავით მეფის დარბაისელია (ქრ. II, 349).
- 2) ვახტანგ ალექსანდრესძე გამეფდა 1442 წელს (ი. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 36—38).
- 3) „წყალს იქით“ ეს შემდეგი ხანის „გალმა მხარი“ =სათარხნო, საჯავახიანო, საციციანო.
- 4) დემეტრე ალექსანდრესძე. საინტერესოა, რომ აქ დემეტრე მხოლოდ „პატრონად“ არის მოხსენებული. ამავე დროს არსებობს საბუთები, სადაც დემეტრე მეფედ იწოდება (ქრ. II, 257 და სხვ.).
- 5) ჩიჯავასძე. XIV საუკუნის მეორე ნახევარში ცნობილია ამირეჯიბი კახაბერ ჩიჯავასძე, რომლის მეუღლე არის გიორგი მეფის და ულუშპია. კახაბერის შვილია სახვერდელ (იხ. ქრ. II, 213). უკანასკნელი XV საუკუნის მოღვაწეა.
- 6) გამრეკელ ჯავახიშვილი, ამ საბუთის ავტორთა მამა. გამრეკელ ალექსანდრე მეფის კბილაა, მასთან „შეზრდილ-გაზრდილია“ (საქ. სიძ. II, 15).
- 1440 წელს გამრეკელს ჰყავს შვილები: ზაქარია, კახა, ზაზა და სოლა (იქვე). უკანასკნელი ამის შემდეგ აღარა გვხვდება.
- 1454 წელს გამრეკელ (შეტომით სწერია გაბრიელ) გორის მოურავი (საქ. სიძ. II, 38).
- დაახლოებით ამავე ხანებში ის ატენის მოურავიც ყოფილა, როგორც ეს წინამდებარე საბუთიდან ჩანს.
- 1463 წელს გამრეკელ ცოცხალი აღარაა და სახლის უფროსი ამის შემდეგ ზაქარია არის (საქ. სიძ. II, 19, 20, 40).
- 7) აზღომიართი —ამდენი ერთი.
- 8) მიწობი სოფელია საციციანოში. აქედან მიწობელი. მიწობელ და ბარათა გობორახის ძენი, მცხეთიშვილები (ისტ. საბ. III, 24).
- 9) თურმანიძე საგია (იხ. აქვე საბ. №1570 დ.ი.) ატენის მოურავი 1465 წელს (იხ. №1301 დ. h); თურმანიძე როსტომ, დავით მეფის დარბაისელი (1523 წ. ქრ. II, 349). მიწობელი და თურმანიძე საგია „წყლის იქითელ“ დარბაისელთა რიცხვში შედიან.
- 10) ჩანს ჩიჯავასძე ციციშვილს საციციშვილს ეცილება და ვახტანგსაც უნდა საციციანო ჩიჯავასძეს მისცეს. ჩიჯავასძეს თითქო ამის საბუთიც აქვს: საფიქრებელია, რომ XIV საუკუნის მეორე ნახევარში ხვედურეთი კახაბერ ჩიჯავასძის ხელში ყოფილა (ქრ. II, 213).
- 11) სამწევრისი საციციანოშია.
- 12) ბაგრატ დიმიტრისძე, იმერთა მეფე, 1466 წლიდან ქართლისა და იმერეთის მეფე.
- 13) გიორგი მეფე ალექსანდრესძე 1446—1466—1476 წ.
- 14) სამძივის კეი მესხეთში. აქედან ცნობილი გვარი სამძივარი.
- 15) ატენი — სახასო ქალაქი, ბაგრატ IV დროს აგებული. როგორც საეპროპო ბუნქტი, ატენი გაქრა მე-19 საუკუნეში.
- 16) ბადაბეთი ქართლში, მტკვრის მარცხენა მხარეს.
- 17) მესადგომენი — თანამოკარვე.

საბუთებში გონსმნებულნი საკუთარი სახელები

1. პირთა სახელები

აეთანდილ, 40_{1, 2}; 46₂₂.
„ თაყას შვილი, 40₃₄.
ალექსანდრე მეფე, 40_{8, 12}; 41₁₆; 45₂₀.
[ამირინდო] ამილახორი, 43₂₁.
ალბულა, 39₁₇.
ალბულა [ათაბაგი], 39₁₂.
ალბულა დიდი, 39₁₄.
ბაგრატ მეფე, 41₆; 43_{8, 8}; 43_{15, 19}; 2₁; 44₃₁; 48₁₀.
ბარათა, 40₆.
გაბელისძე, 44_{8, 7}; 10₁; 45_{13, 22}; 2₁;
გამრეკელ, 48_{5, 14}; 50_{9, 11}; 51_{18, 21}; 51₃₃;
4₂; 4₃; 4₄; 52₄₇; 50₁; 61₁.
[გიორგი მეფე], 39₂; 39₅.
გიორგი მეფე, 39₈; 39₁₇.
[გიორგი მეფე (ალექსანდრესძე)], 41₁;
42₁; 42₁₀; 42₁₀; 3₅; 43₄; 45₁₄; 45₂₁;
48₁; 51₄₁; 38₁.
გულსურაბ, 47_{4, 6}; 11₁; 18₁; 1₁; 48₃; 48₁₈;
2₃; 48₃₀; 3₅.
დავით, ბატონი, 43_{5, 11}.
დევანოს(იძი), 46₁₂.
დემეტრე, პატრონი, 51₁₇.
ვახტანგ მეფე, 41₁₉; 21₁; 28₁; 50_{3, 10};
52₆₃; 56₁.
ხალ, 42₂₀; 22₁; 29₁; 33₁.
ხალ, 45₆; 46₁₀.
ხაზა, 49₃₀; 50₁; 51₃₆.
ხაქარია, 41₁₅; 42₂₈; 29₁; 44₂.
ხაქარია (ჯავახიშვილი), 51₃₇.
ზევდგინძე, 39₈; 39₂₀.
თაყა, 40₆; 41₁₇; 44₃; 45₁₇; 49₃₀;
50_{1, 5}; 10₁; 12₁;
51₁₇; 20₁; 24₁; 33₁; 42₁; 44₁;
52₁₀; 51₁; 54₁; 55₁; 60₁.
[თაყა] ამილახორი, 41₂₀.
თაყა, მამისას შვილი, 40₃₈.
თაყა [ციციშვილი], 51₁₇.
თუმან, 44₁.
თურმანისძე საგია, 48₁₇; 50₁₅.
ივანე, ათაბაგი, 40₈.
კონსტანტინი, მეფე, 40₇.
კონსტანტინე მეფე, 40₁₀.
მამისა, 40₃₃; 43₁₁.
მიწობელი, 50₁₅.
მურად, 44₁.
რატო, მურადის შვილი, 44₂.
რუამ, 48_{3, 3}; 17₁; 20₁; 22₁.
საგია, 48₂₂.

საგია თურმანისძე, 50₁₅.
სოლოლა, 46₁₉.
სულმაზა, 44₂₃; 27₁; 28₁.
უხუნასან, 44₃₂.
ფაენელ, 49₃₈.
ყვარყვარე, ათაბაგი, 43₁.
ყურუშში, 42₂₃.
შალიკა (ამირეჯიბის ყმა), 48₁₅.
ჩაჩაშვილი, 45₂.
ჩივაყასძე, 50_{5, 16}; 17₁; 51₁₉.
ციციშვილი, 51₃₈.
წითელაშვილი ივანე, 52₅₇; 54₁.
ქუქა, 39₂₀.
ჯავახიშვილი, 52₅₀; ოთხნი ჯავახი-
შვილი, 49₂₇.
ჯანდიერიშვილი, 43₁₃.
ჯანი, 44₂.
ჯანიბეგ, თაყას შვილი 40₃₄.

2. ადგილთა სახელები

ალონი, 42₂₀.
ატენი, 51_{41, 42, 43}; 52₃₈; 51, 53.
ატენის წყალი, 51₁₇.
ბადაბეთი, 52₆₄.
ახალციხე, 40₃₀; 43₁₁.
გორი, 41₂₅; 44₂₂.
გორის ციხე, 48₇.
ლიხთიმერი, 41₂₅.
მლუიშე, 40₃₈.
მცხეთა, 43₁₂.
ოვსეთი, 39₂.
სამძივის პევი 51₃₇.
სამწვერისი, 50₁₅; 16₁; 51₁₉.
სხტილოსი, 39₈; 41₁₄.
ქართლი, 39₁₈; 51₂₇.
[ქუთათისი], 41₂.
ქუთათისი, 41₆.
ლურო, 43₁₃.
ჩალალანი, 40₄₁.
წიწამური, 43₂₁; 17₁.
კობარტი, 42₂₆.
წყალს იქითი (=გალმა მზარი, შიდა ქარ-
თლის მტკვრის მარჯვენა მხარე) 50₃.

საბუთებში მოხსენებული ტერმინები

აბჯარი, 52₅₆.
ახლომართი, 50₈—ამდენიერთი.
[ახნაურიშვილები, 42₁₈.

ხნა ურჩიშვილები, 42₂₂.
 ახნაურისშვილები, 46₃₀.
 ათაბაგი (ალბულა), 39₁₂.
 „ (ივანე), 40₈.
 „ (ყვარყვარე), 43₁.
 ალაფი, 51₃₂—ომის დროს ნაწოვარი,
 ნატყეხავი, ნაძარცვი.
 ამილახორი, 44₂₁.
 „ [თაყა], 41₂₀.
 „ (ამირინლო), 43₂₁.
 ამირეჯიბი 48₂, 11, 16.
 [ბატონი], 39₁.
 ბატონი, 41₃₈; 42₃₆; 42₁₅; 43₅, 11;
 44₃₀, 33, 38.
 ბატონი (დავით), 43₅, 41.
 ბატონობა, 45₇.
 გაბრჭობა, 49₄₁—გასამართლება.
 გაგონება, 39₁; 41₃₁; 42₃₆; 49₃₅.
 —გონებით განვილვა, გააზრება,
 გასჯა, შეფასება.
 განკითხვა, 45₂; 46₂₈—დაკითხვა გამორ-
 კვევა, ყურადღება.
 გაპირება, 52₂₈—რეცეა.
 გაღარიბება, 49₂₆—მამულის წართმევა-
 მოშლა, მამულიდან განდევნა,
 დაღარიბება.
 გაჩენა, 49₃₅—სამართლით გარდაწყვეტა-
 გლეხი, 41₂₁.
 დაბარება, 45₁; 49₃—გადაცემა, ჩაბარება,
 მიცემა.
 დაგდება 47₂₁—დატოვება, გაშვება,
 დათხოვება (დავეთხოვენივთ), 51₂₈—
 გაშვების თხოვნა.
 დამოწმება (დამოწმდა), 48₂₁—დათან-
 ხმება.
 დაპყრობა, 42₁₆—შეპყრობა.
 დარბაზისერი, 42₃₆; 50₁₆.
 დარბაზისერი, 41₂₈; 42₁₃, 18.
 [დარბაზისერნი], 39₁.
 დაღარიბება, 42₂₄, მამულის წართმევა,
 მამულისგან განდევნა.
 დაჭერა, 42₂₅—თავისთან ყოლა.
 დახატული ჩარდახი, 40₃₁.
 „ვიკარებთ“, 50₁—დარბაზისადმი
 მოხსენების დასაწყისის ფორმულა
 — გემდავთ, გვადნიერდებით
 [და მოგახსენებთ].
 თავადი, თავადი თათარი, 39₁₃.
 თავადი, თავადთა მოწმობით, 44₁; 45₁₃.
 თანგა, 44₃₇, ვერცხლის ფული XV ს.
 თათარნი, 43₂₀.
 ისარი, 42₁₁.
 კამყოლი 41₁₇—პატრონის ახლა მსლე-
 ბელი.
 კაცი (კუამლი სამოცი), 40₃₁; 42₃₄
 კენელარა 51₃₂—კინალამ.
 კოკა 43₁₇—ლეინის საწყაო.

კუამლი კაცი, 41₂₈, 42₃₄—მოსახლეობის
 ერთეული.
 მალი, 44₃₁—საქონელი, აქ სათათრო
 ხარკი.
 მამული, 39₈; 43₇, 10; 18; 44₂₁, 31; 26;
 46₂₁; 50₈, 8; 10; 12; 14; 51₃₂.
 მამული დიდი, 40₃₈.
 მამული მკუიდრი, 40₅; 41₁₈; 42₂; 45₃₀.
 მამული მკუიდრი და ნაწოვნი, 46₂₁.
 მამული ნასისხლი, 45₈.
 მამული ნასისხლი და მკუიდრი, 46₁₇.
 მამული სხილოსური, 39₁₅, 17, 8; 40₂.
 მამული, ციციშვილის მამული, 51₃₅.
 მემართლები, 46₂₂—სამართლად მო-
 მაცებს.
 მესადგომე, 52₅₅, თანამცხოვრები.
 მესადგომეობა—თანამოკარვეობა—
 ფეოდალთა ლაშქრობის წყისი.
 მესხნი, 51₃₅, 40.
 მეუბნების, 45₁—მეცილება, მესარჩლება.
 მეფე (ალექსანდრე), 40₇.
 „ (ბაგრატ), 43₅.
 „ (გიორგი), 42₂₂.
 „ (კონსტანტინე), 44₃₈; 44₂₅; 44₃₁.
 „ (კონსტანტინი), 40₇.
 მეფეთა კელჩართული, 45₁₁—საბუთის
 გვარი.
 მივაზირებ, 51₄₅, მირჩვე, მიითაბირებ.
 მიხელება, 50₁, 5, 8—სრულს განკარგუ-
 ლებში ვი გადაცემა.
 მკუიდრი მამული, 39₁₅; 40₅, 15; 41₁₈, 25;
 28; 42₂₇; 44₃₈; 45₈.
 მკუიდრი და ნასისხლი მამული, 46₁₇.
 მკუიდრი და ნაწოვნი მამული, 46₂₉.
 მოარჩინა, 50₁₁—გადაარჩინა.
 მოსამართლე, 49₃₅—სამართლის მო-
 კითხვის უფლებამოსილი, კირისუ-
 ფალი.
 მოურავი 51₄₅; 52₁₀.
 მოურავი (ატენის), 51₄₁.
 მოურაობა (გორის, ათენის) 43₂; 52₃₀.
 ნასისხლად ბოძება, 40₂₉.
 ნასისხლი მამული, 45₈.
 ნიშანი, 44₁; 45₁, 10, 23—საბუთის გვარი.
 პატრონი, 45₁₇, 24; 48₁₅; 49₁₈, 32, 42; 50₁.
 პატრონი (ბაგრატ), 51₄₂.
 „ „ (დემეტრე), 50₁, 8, 10; 51₁₇.
 რძალი, 44₁₁; 46₁₁.
 სამეისხლეო საქმე, 49₂₄.
 სიძე, 46₁₂.
 ქუსილი, 41₂₀.
 ღარიბობა, 40₉, 10—მამულიდან გასვლა,
 უცხოდ ყოფნა.
 ყმა, 43₆, 10; 48₁₆; 51₃₈.
 შეგებება, 48₁₅.
 შეგდება, 44₂₁—შეწერა, შესახელება,
 დავალება.

შედგომა, 44₂₂.

შეზღოს, 48₂₀—უზღოს.

შემართვა, 49₂₅, გაბედვა, თავსდება.

შეყენება, 44₂₂.

შეცვლა, 41₂₈, 22—წართმევა; გამორთმევა.

შეცოდება, 41₂₈—დანაშაულის ჩადენა.

შინაყმა, 48₁₁.

შუბი, 42₁₁.

ჩარდაზი (დანატული) 40₃₁—მცირე ოთახი

სართულს ქვეშ, ტახტრევანდი.

ჩოქი, 43₁₄—პატრონისაგან წყალობის მი-

ღების დროს არსებული ეთიკეტი.

აქედან „ჩოქი“ თვით იმ საბუთსაც

ერქვა, რომელშიაც აღნიშნული იყო

ასეთი წყალობა.

წართმევა, 41₂, 25; 43₁₄—ნაწყალობების

უკან წაღება პატრონის მიერ.

წაკდება, 50₇, 11, 13.

წიგნი, 48₅, 13—საბუთი.

პელი, 45₂₁, 22.

პელი, 48₁₂, დამწერლობის ტასიათი.

პელმწიფე, 44₈₀—სუვერენი, სრულუფ-

ლებიანი.

პელჩართვა, 44₆.

პელჩართული, 45₂₃.

პელწერილი, 45₁₂.

კრმალი, 42₁₁.

კრმლით ნაშოები, 44₂₃.

კრმლითა ნაშოვნი, 44₃₆.

ჯაკლობითა შვილობა, 44₆.

დოც. უ. ჩხეიძე

გლეხების აჯანყება 1863 წელს სამეგრელოში

გლახურ მოძრაობათა ისტორია სამეგრელოში, შეიძლება გარკვევით ითქვას, ჯერ კიდევ მეცნიერული სიზუსტითა და სისრულით დამუშავებული არ არის; კიდევ უფრო მეტიც: ზოგჯერ ამ მოძრაობებიდან მრავალი ღირსშესანიშნავი ფაქტი ცალკეულადც კი დადგენილი და გაშუქებული არა გვაქვს; არსებული ლიტერატურა მე-19 საუკუნეში გლახთა მოძრაობების შესახებ (მთლიანად საქართველოს მასშტაბითაც) შეეხება მხოლოდ ისეთ მსხვილ გლახთა მოძრაობებს, რომელნიც ისტორიულად დიდი ხანია ცნობილია, და რომელთათვისაც გვერდის ახვევა, მე-19 საუკუნის ისტორიის შესწავლის დროს, სრულიად შეუძლებელია¹. ხოლო რაც შეეხება გლახთა შედარებით პატარა გამოსვლებსა და აჯანყებებს, ასეთები არამც თუ სათანადოდ შესწავლილი არ არის, არამედ მათი არსებობის შესახებაც კი თითქმის არაფერი იცის.

ერთ-ერთ ასეთ უცნობ და შეუსწავლელ მოძრაობათაგანს მიეკუთვნება ის გლახთა აჯანყებაც სამეგრელოში, რომლის შესახებ ჩვენ აქ ლაპარაკი გვქვია, სახელდობრ, გლახების ჯანაშიებისა და ფაცაცების აჯანყება სოფ. თამაკონში 1863 წელს². ეს აჯანყება საისტორიო ლიტერატურაში თითქმის სრულიად უცნობია. მის შესახებ ერთ ახლახან გამოსულ წიგნში — „გლახთა მოძრაობანი საქართველოში“³ მხოლოდ ორიოდე სიტყვაა ნათქვამი. იქ, სახელდობრ, ნათქვამია შემდეგი:

„1857 წლის შემდეგაც [სამეგრელოში] ხშირად ხდებოდა გლახებსა და მემამულეებს შორის შეტაკება. ერთ-ერთ შეიარაღებულ შეტაკებას ადგილი ჰქონდა 1863 წლის მაისში სენაკის ოლქში. ეს მო-

¹ სამეგრელოს გლახთა მოძრაობებიდან არსებითად ცნობილია მხოლოდ 1857 წლის დიდი ამბოხება.

² ოფიციალ საბუთებში ეს აჯანყება ცნობილია ჯანაშიებისა და ფაცაცების აჯანყებად, მაგრამ მთავარ როლს ამ ამბოხებაში თამაშობდნენ ჯანაშიები.

³ გ. ხ ა ჯ ა ჰ რ ი ძ ე, გლახთა მოძრაობანი საქართველოში XIX ს., 1929 წ. ტფილისი.

ხდა სწორედ იმ დროს, როდესაც ტფილისში, მეფის მოადგილის კანცელარიაში, მოხელეთა ვიწრო წრეებში, ფარულად მზადდებოდა გლეხთა რეფორმა, როდესაც თავად-აზნაურთა დეპუტატები ევაჭრებოდნენ მთავრობას, რომ მაქსიმალურად დაეკავთ თავისი კლასობრივი ინტერესები. ქუთაისის გუბერნატორის მოხსენებიდან ჩანს, რომ სენაკის რაიონის გლეხები დიდი ხანია, რაც ღელავდნენ: ისინი ერთმანეთს შორის მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ, რომ არ შეესრულებინათ მემამულეთა მოთხოვნილებანი. გლეხობამ გადასწყვიტა, რომ თუ მთავრობა არ ჩაერევა და არ დაიფარავს მათ მემამულეთა შევიწროებისაგან, თვითონ გაუმკლავდებიან ბატონებს. ორი წლით ადრე ამის წინ გლეხებმა გაგზავნეს ტფილისში საჩივარი თავის ბატონებზე, მაგრამ ვერავითარი პასუხი ვერ მიიღეს. აჯანყებამ იფეთქა სოფ. თემაკოში (sic), ე. ი. იმ რაიონში, რომლის მოსახლეობაც, ხელისუფლების აზრით, მოუსვენარი ხასიათითაა ცნობილი: აქ ყოველთვის პირველად დაიბადებოდა ხოლმე ხელისუფლების საწინააღმდეგო აღმაშფოთებელი მოძრაობა. გლეხობა თავად ჩიქოვანებს ეკუთვნოდა. სამხედრო ნაწილს, რომელიც მემამულეთა დასახმარებლად იქნა გაგზავნილი, გლეხობამ წინააღმდეგობა გაუწია. სროლაში დაიხოცნენ (?) მამასახლისი ბეჟანა ჯიბლაძე (sic), აზნაური დგებუაძე და სხ. აჯანყება შეიძლება მთელ სამეგრელოს გლეხობას მოსდებოდა. გუბერნატორმა აცნობა, რომ საჭიროა „მოძრაობა თვით ჩანასახშივე ჩაქრობილ იქნეს“, რომ თავიდან „ავიცილოთ დაბალ ხალხთა და თავად-აზნაურობას შორის სისხლის ღვრა, რადგან თავად-აზნაურობა უკვე თავს იყრის სამეგრელოს მთიან ადგილებში, რომ აჯანყებული გლეხობა დაესაჯათ“. აჯანყებულთა წინააღმდეგ ხელისუფლებამ დიდძალი სამხედრო ძალა გააგზავნა და თავად-აზნაურთა რაზმებთან ერთად შეესივნენ აჯანყებულთ. აჯანყება ჩააქრეს და სოფ. თემაკო ძირიან-ფესვიანად გაანადგურეს¹.

მოყვანილ ამონაწერში, რომლის მეტი დასახელებულ წიგნში ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი ამ აჯანყების შესახებ², ზოგიერთ შედარებით მცირე შეუსაბამობათა (ფაქტების სისწორის მხრივ) გარდა, ყურადღებას იქცევს მოთხრობის მეტის-მეტი სიმოკლე და სქემატიურობა. ასე მოკლედ მოხსენება ამ აჯანყებისა სპეციალურ შრომაში გლეხთა მოძრაობის შესახებ გვაფიქრებინებს, რომ ავტორს ან საჭირო წყაროები არ ჰქონდა მის უფრო ფართელ და სრულად გა-

¹ იქვე, გვ. 81.

² ეს ცნობაც ერთად-ერთია ლიტერატურაში ამ აჯანყების შესახებ — სხვაგან არსად ეს აჯანყება უბრალოდ მოხსენებულიც არ არის.

საშუქებლად ან, რაც უფრო სწორი უნდა იყოს, მას ამ აჯანყების ხვედრითი წონა და მნიშვნელობა ჯეროვნად ვერ შეუფასებია.

მართალია, 1863 წლის აჯანყებას არ ჰქონია სრულიად სამეგრელოს მნიშვნელობა; მას შედარებით ვიწრო და ადგილობრივი ხასიათი ჰქონდა; მასში მონაწილეობა ფაქტიურად მხოლოდ ერთი სოფლის გლეხებმა მიიღეს; მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ეს აჯანყება ერთობ საყურადღებო და საინტერესო მოძრაობად უნდა ჩაითვალოს მრავალ მხრივ; საყურადღებოა ეს მოძრაობა თუნდაც იმ მხრივ, რომ ის საკმაო სისრულით გვისურათებს ერთის მხრივ სამეგრელოს გლეხობის მდგომარეობას და იმ ურთიერთობას, რომელიც არსებობდა თავად-აზნაურობასა და გლეხებს შორის სწორედ ე. წ. გლეხთა „განთავისუფლების“ წინ, ხოლო მეორე მხრივ გვაწვდის საინტერესო ცნობებს ადგილობრივ მემამულეთა და მეფის პოლიციის შეხმატკბილებულად მოქმედების შესახებ გლეხობის წინააღმდეგ.

რა პირობებში მოხდა 1863 წლის აჯანყება? რა იყო ამ აჯანყების უშუალო მიზეზი? როგორ ფორმებში ჩამოყალიბდა ის? ვინ იღებდა მასში მონაწილეობას? რით დამთავრდა ეს მოძრაობა და რა მნიშვნელობა ჰქონდა მას? — აი ის კითხვები, რომლებზედაც საჭიროა გაიცეს პასუხი იმისათვის, რომ სათანადო წარმოდგენა გვქონდეს ამ მოძრაობის შესახებ.

2

ისტორიულად ცნობილი ამბავია, რომ ბატონყმობის დროს სამეგრელოში, ისევე როგორც საერთოდ საქართველოში, გლეხობა აუტანელ ეკონომიურ-უფლებრივ პირობებში იყო ჩაყენებული: მემამულის მიწაწყალზე დასახლებული, მემამულის სასარგებლოდ სხვადასხვა გადასახადებითა და ბეგართა და ჭვირთული, პირად და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ყოველგვარ უფლებებს მოკლებული, მემამულისაგან სავსებით დამოკიდებული და დამონებული — სამეგრელოს გლეხობა მებატონის განუსაზღვრელ ექსპლოატაციის საგანს წარმოადგენდა და არსებითად მის ნამდვილ საკუთრებას შეადგენდა. „სამეგრელოს უმაღლეს კლასს უფლება ჰქონდა თავის ქვეშევრდომთა სიმდიდრესა და სიცოცხლეზე; ჩადიოდა ყველაფერს, რასაც მოისურვებდა; მიჰყავდა ქალები, ბავშვები, ჰყიდა მათ და მოიხმარდა ყველაფერს, რაც წამოელანდებოდა (sic) ხოლმე. თვით გლეხს თავის ბატონთან მიჰქონდა: პურის, პირუტყვის, ღვინის და სხვა ნაწარმოებთა განსაზღვრული ნაწილი; ბატონის სიმდიდრე განისაზღვრებოდა.

გლებთა რაოდენობით. თითოეული გლები წლის განმავლობაში რამდენსამე დღეს ინახავდა ბატონს თავისი სურსათ-სანოვავით, რის გამოც უმაღლესი წოდება წლის განმავლობაში გადადიოდა ერთი ადგილიდან მეორეზე და მით ღრღნიდა თავის გლებობას, ზოგიერთ შემთხვევაში სხვების [გლებობასაც], რაც ერთნაირად ნიადაგს უმზადებდა იმ არევე-დარევეს, რომელიც ხშირად ურთიერთ შორის სასისხლო (sic) შეტაკებებს იწვევდა ხოლმე. მთავარიც სწორედ ასეთ ცხოვრებას ატარებდა. ძნელი იყო ყოველთვის გაგება იმისა, თუ სად იმყოფებოდა ის; მას მთელი თავისი ოჯახი, ქალები, ბავშვები, მსახურნი, სტუმრები, დესპანნი და სხვა პატივსაცემი უცხო პირები თან დაჰყავდა, მოგვიტხრობს შარდენი¹.

ცარისტულ მმართველობის დამყარების შემდეგ, როგორც ვიცით, გლებობის ასეთი მდგომარეობა სამეგრელოში ფაქტიურად არ გაუმჯობესებულა. პირიქით, გაუარესდა კიდევც, თუნდაც იმ მხრივ, რომ მემამულეთა ბატონობას ამიერიდან მეფის პოლიციისა და მეფის მოხელეთა ბატონობაც მიემატა: თუ წინათ, ე. ი. რუსული მმართველობის დამყარებამდე, გლები მხოლოდ თავის „მშობლიურ“ მემამულეებსა და მებატონეებს ემსახურებოდა, მათ სასარგებლოდ გადასახადებსა და ბეგარას იხდიდა, ახლა გლები ვალდებული იყო ახალი ბატონიც — მეფის პოლიცია და მოხელეობაც ეცნო და მისი განკარგულებაც შეესრულებინა. ახლად დამყარებული მეფის პოლიციური ხელისუფლება მემამულეთა ინტერესებს ემსახურებოდა და თავის მოქმედებაშიც მათზე ეყარებოდა, ხოლო ეს უკანასკნელნიც პირველს იშველებდნენ გლებობის წინააღმდეგ თავიანთი უფლებების დასაცავად. და ამ რიგად ორივე ეს ძალა, ერთად გაერთიანებული, გლების ნაშრომითა და ნაოფლართი გამაძღარი, ბუნებრივად მხოლოდ იმაზე ზრუნავდა, რომ არსებული სოციალური მდგომარეობა (ბატონყმობა) სამარადისოდ განმტკიცებულიყო. ამ მხრივ, ე. ი. ახლად მოსულ მეფის პოლიციისა და ადგილობრივ მემამულეების „თანადგომითა და ერთნებაობით“ მოქმედების ფაქტის ილუსტრაციის თვალსაზრისით, ერთობ საინტერესოა ის გარემოება, რომ ამ დროის ოფიციალურ დოკუმენტებში, თითქმის ყველგან, როდესაც ლაპარაკია გლებობის აჯანყებაზე, პირდაპირაა ნათქვამი, რომ გლებობა აჯანყებას აწყობს „პოლიციისა და მემამულეთა ხელის-

¹ ქ. შარდენი, Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient, (ციტატა მოგვყავს მ. კოლხიდელის წიგნის „გლებების აჯანყება სამეგრელოში“-ს მიხედვით, გვ. 6; შეად. კ. ბოროზდინი, -სამეგრელო და სვანეთი, გვ. 100—101).

უფლების“ წინააღმდეგო («против полицейско-помещичьей власти») ¹.

ამას გარდა, გლახთა მდგომარეობის გაუარესებას ცარიტული მართველობის დროს ხელს უწყობდა თვით რუსული კანონებიც, რომელთა გადმოღებასაც ახლად მოსული რუსი მოხელეები, მიუხედავად იმისა, რომ აქ ფორმალურად ვახტანგის კანონები ჯერ კიდევ გაუქმებული არ იყო, მაინც ახერხებდნენ. ხოლო ამ კანონებისა და იმ დროს რუსეთის იმპერიაში არსებულ ბატონყმურ სამართლის შინაარსის მიხედვით, გლახს უფლება არ ჰქონდა საჩივარი აღეძრა მემამულის წინააღმდეგ ². „ჯერ ისევ ეკატერინე მე-2-ის (რომელიც ესოდენ ეძიებდა, რომ ვოლტერს, დიდროს და დალამბერს ექოთ მისი ლიბერალიზმი) ბრძანების ძალით, ჩვენს ადმინისტრაციას უფლება არ ჰქონდა გლახებისაგან მემამულეებზე შემოტანილი საჩივარი მოესმინა“ ³. ეს ბრძანება რუსეთში ფაქტიურად მე-19-საუკუნეშიც ძალაში იყო. ხოლო რუსულ მმართველობის დამყარების შემდეგ სპეციალური მთავრობის განკარგულებით ეს მდგომარეობა, არსებითად დააკანონეს აქაც: თავადმა ჩერნიშევმა 1842 წელს ცალკე ცირკულიარი გამოსცა საქართველოში, რომლის ძალით ადგილობრივს ადმინისტრაციას ნაბრძანები ჰქონდა: თვალყური ადევნეთ ყმებს, რომ ბატონებს ყველაფერში ემორჩილებოდნენო. ხოლო როცა ყმებმა, ის იყო, განიზრახეს წინააღმდეგობა განეცხადებინათ, სამხედრო ვეჯუკუციამ აგრძნობინა [მათ], რომ განთავისუფლების იმედი, თუ სამუდამოდ არა, დიდხანს მაინც არ უნდა გქონდეთო“ ⁴.

ამიტომ, როგორც ვთქვით, გლახობის მდგომარეობა ჩვენში ცარიზმის შემოსვლის შემდეგ, თუ არ გაუარესებულა, არ გაუმჯობესებულა მაინც. სწორედ მეფის რუსეთის ბატონობის დამყარების შემდეგ დროინდელ მდგომარეობას ახასიათებს, სამეგრელოს გლახობის 1857 წლის ცნობილი აჯანყების მეთაურის, უტუ მიქავას, ცნობილი სიტყვა, რომელიც მან წარმოსთქვა გენერალ კოლუბაიკინთან შეხვედრის დროს. „ხედმეტია ლაპარაკი იმაზე — ეუნებოდა მიქავა გენერალს — რომ მთელი ჩვენი შრომის ნაყოფი იმათა (ე. ი. მებატონეებს — შ. ჩ.) რჩებათ; მათ რომ კაცმა ჰკითხოს, გლახს არაფერი.

¹ მაგალითად, მეფის ნაცვლის კანცელარიის ამ დროის არქივში მრავალი საქმეა დატული ასეთი სათაურით: «дело о безпорядках и неповиновении крестьян полицейско-помещичьей власти».

² ე. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, გვ. 143.

³ იქვე, გვ. 143.

⁴ იქვე, გვ. 265.

უნდა ჰქონდეს, და რაც რამ აბადია, ყველაფერს ართმევენ, თუ მოხერხებით არა, ძალით მაინც. ჩვენ ამას შევეჩვიეთ, ამას კიდევ თქვენი ჰირი წაუღია, საქმე ის გახლავთ, რომ ამბობენ ვითომ ჩვენ ადამიანის სულიც კი არ უნდა გვედგას. მათის აზრით, რა პირუტყვი გნებათ, ჩვენ არა გვჯობდეს. ვთქვათ ბატონს მეზობლის მიმინო მოეწონა, ადგება და ერთ კომლ გლახს აძლევს მეზობელს, ოღონდ კი იმან ეს მიმინო დაუთმოს; მწვერას ან მეძებრისათვის რამდენსამე კომლს აძლევს. პირუტყვები უფრო მეტად ფასობენ, ვიდრე ადამიანები.

... [ჩვენ] ჩამოვართვით [მებატონეებს] ხაჯალურები და დადიანურები, რომლითაც ისინი ზოგჯერ მთელის წლობითა გეტანჯავდნენ, და მათის სახლებიდან გამოვიყვანეთ ჩვენი დები და ქალიშვილები, რომლებსაც მოახლეები ერქვათ დანამდვილად კი მათი ხასები იყვნენ, და ქრისტიანულის წესით გავათხოვეთ. ჩვენი საშობლო შეგვზიზღდა, გადაესწყვიტეთ მოგშორდეთ აქაურობას სამუდამოდ და სადმე ჯანდაბას გადავიკარგეთ... ოხრად კი დარჩეს ისეთი სამშობლო, სადაც თავიც კი ვერ შეგიფარებია სადმე, საცა შენზე ნადირობენ, გარეულ ნადირსავით დაგდევენ“¹.

უტუ მიქავას შემოთმოყვანილი სიტყვები ჩაწერილია 1857 წლის გლახთა აჯანყების „თანადამხდურისა და თვითმხილველის“ კ. ბოროზდინის მიერ, რომელმაც თავისი ყურებით მოისმინა ეს სიტყვები და რომელიც, ვითარცა მეფის მოხელე, მიუხედავად ლიბერალური რევერანსებისა დასახელებულ აჯანყების მიმართ, სრულიად არ იყო და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო, ამგვარ მოძრაობების თავყანისმცემელი; ამიტომ ეს დახასიათება ოდნავადაც გადამეტებულიად არ შეიძლება ჩაითვალოს: ეს დახასიათება სავესებით სწორად და ცხადად გვიხატავს გლახობის აუტანელ მდგომარეობას მე-19 ს. მეორე ნახევრის დასაწყისში, ე. ი. ცარიზმის ბატონობის დროს სამეგრელოში, როდესაც ეს გლახობა კვლავინდებურად უზარალო ნივთად“ და „მუშა საქონლად“² იყო გადაქცეული მებატონის ხელში.

აქედან სავესებით გასაგებია ის გარემოება, რომ სწორედ „რუსთა ბატონობის“ დამკვიდრების შემდეგ ჩვენში გლახთა აჯანყებებს უფრო ფართო და თანაც უფრო სისტემატიური ხასიათი მიეცა: მე-

¹ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, გვ. 115—116; შეად.: გ. ხაჭაპურიძე, გლახების აჯანყებანი საქართველოში, გვ. 75; მ. კოლხიძე, გლახების აჯანყება სამეგრელოში, გვ. 44—46.

² იქვე, გვ. 262.

ბატონისაგან გაქცევა და ყაჩაღად გასვლა („ველად გაქრა“). გადასახადებსა და ბეგარაზე უარის თქმა, ტერორისტული აქტები (მემამულეთა აკლება და ამოწყვეტა), აშკარა ურჩობა და შეიარაღებული წინააღმდეგობა, მასიური გამოსვლები და აჯანყებები — ყველაფერი ეს უფრო გახშირდა სწორედ მას შემდეგ, რაც საქართველოში რუსეთის თვითმპყრობელობამ ფეხი შემოდგა და აქ თავისი ბიუროკრატიულ-პოლიციური რეჟიმი დაამკვიდრა. მთელი მე-19 საუკუნის, განსაკუთრებით კი მისი პირველ ნახევრის ისტორია, შეიძლება ითქვას, ეს არის უკიდურეს მდგომარეობამდე მიყვანილ გლეხობის პერმანენტული ბრძოლა მემამულეთა თავგასულობისა და მეფის პოლიციურ წესწყობილების წინააღმდეგ.

1863 წლის გლეხთა აჯანყებაც სამეგრელოში, ვითარცა ამგვარ ბრძოლის ერთ-ერთი რგოლთაგანი, უნდა მიეკუთვნოს მე-19-ე საუკუნის ისეთ მოძრაობათა ციკლს, რომელიც უშუალოდ მიმართული იყო მემამულეთა და ცარიზმის წინააღმდეგ. ასე რომ, როდესაც ვლასპარაკობთ ამ აჯანყების გამომწვევ პირობებსა და მიზეზებზე, პირველ რიგში და უმთავრესად ასეთ მიზეზად დასახელებულ უნდა იქნეს ის სოციალური უსამართლობა, რომელიც ბატონყმობის ინსტიტუტისა და ცარიზმის სახით არსებობდა სამეგრელოში, და რომელიც დაბალ წოდებას — გლეხობას — სულს უხუთავდა. სწორედ ბატონყმობის აუტანელი პირობები, შემაგრებული და განმტკიცებული მეფის პოლიციური ხელისუფლების კანონებით, წარმოადგენდა იმ მიზეზებს, რომლებმაც გამოიწვიეს 1863 წლის გლეხთა აჯანყება¹.

მაგრამ ეს მიზეზები საერთო ხასიათისაა; ეს ისეთი ძირითადი მიზეზებია, რომელთა ნიადაგზედაც არსებითად მე-19 საუკუნის გლეხთა ყველა მოძრაობა აღმოცენდა ჩვენში. ჩვენთვის კი ამ ჟამად საინტერესოა უშუალო მიზეზები, ან უკეთ რომ ვთქვათ, საბაბი 1863 წლის აჯანყებისა: სახელდობრ, თუ რამ გამოიწვია ეს აჯანყება უშუალოდ და, ამასთან დაკავშირებით კი, რა ხასიათი მიიღო მან თავის განვითარების შემდეგ ეტაპებზე.

3

ის წყაროები, რომლებიც ამ ჟამად ჩვენს განკარგულებაშია, შესაძლებელს ხდის გამოვარკვიოთ 1863 წ. აჯანყების როგორც უშუალოდ გამომწვევ მიზეზებისა და მისი ხასიათის, ისე აგრეთვე

¹ ოფიციალ საბუთებში ნათქვამია, რომ 1863 წლის ამბოხების მონაწილე გლეხები მემამულეთა და ხელისუფლების საწინააღმდეგო მოქმედებით „მუდამ გამოირჩეოდნენ“.

ამ მოძრაობის სოციალური შინაარსისა და მისი თანდათანობითი განვითარების მთავარი მომენტები. ამ წყაროების მიხედვით შევეცდებით კიდევ ვუპასუხოთ ზემოთ დასმულ კითხვებს და აღვადგინოთ 1863 წლის აჯანყების მთლიანი სურათი.

მაგრამ ვიდრე ამაზე ვილაპარაკებდეთ, საჭიროა აღვნიშნოთ შემდეგი: ამ მიმოხილვაში ჩვენ ვეყარებით უმთავრესად და, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ და მხოლოდ ოფიციალ საბუთებს—საარქივო მასალებს. მაგრამ ეს ოფიციალური მასალებიც სრული და ამომწურავი არ არის. 1863 წლის აჯანყების შესახები მასალები შეიძლებაოდა თავის დროზე მოგროვილიყო ოთხ დაწესებულებაში: 1. მეფის ნაცვლის კანცელარიაში — სასამართლო საქმეების დეპარტამენტში, 2. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის კანცელარიაში, 3. სამეგრელოს მმართველის კანცელარიაში და 4. სენაკის ოლქის უფროსის კანცელარიაში, ე. ი. იმ დაწესებულებათა არქივებში, რომელთაც თავის დროზე დამოკიდებულება ჰქონდათ ამ აჯანყებასთან და რომელთაც, ამასთან დაკავშირებით, მიწერ-მოწერა უწარმოებიათ ამის შესახებ. აქედან სენაკის ოლქის უფროსის საარქივო ფონდს ჩვენამდე აღარ მოუღწევია და ის მასალები, რომლებიც ამ ფონდში საფიქრებელია ყოფილიყო, დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს; ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისა და სამეგრელოს მმართველის ფონდები ჯერჯერობით აღწერილი არ არის და ამის გამო ამ ფონდების მასალებით ამ უამად სარგებლობა ძნელია. — ყოველშემთხვევაში, არც ქუთაისის არქივში (სადაც ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის ფონდის ნაშთებია დაცული) და არც ზუგდიდის არქივში (სადაც სამეგრელოს მმართველის ფონდი ინახება) 1863 წლის აჯანყების შესახებ მასალები ჯერ-ჯერობით არ აღმოჩნდა. ხოლო რაც შეეხება მეფის ნაცვლის კანცელარიის, ან უკეთ, სასამართლო საქმეთა დეპარტამენტის ფონდს, აქ აღმოჩნდა ორი საქმე (№№ 1576 და 1659). პირველს ასეთი სათაური აქვს: „Дело по прошению жителей мингрельского владения, Сенакского округа, крестьян Джанашиевых, с жалобой на нападение на них князей Чиковани, сопровождавшееся разорением 29 домов с имуществом“¹, ხოლო მეორეს: „Дело о беспорядках, неповиновении помещицъей и полицейской власти и сопротивлении вооруженной рукой жителей мингрельского владения сел. Тамako, Джанашиевых и Пацадиевых“². ორივე საქმეში სულ 15 საბუთია დაცული.

¹ ფონ. 21, საქ. 1576.

² იგივე ფონ. საქ. 1659.

ყველა ეს საბუთი წარმოადგენს მიწერ-მოწერას მეფის ნაცვალსა, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორსა და სამეგრელოს მართველს შორის 1863 წლის აჯანყების შესახებ და უშუალოდ შეეხება ამ აჯანყებას. მაგრამ ამ მასალებიდან ჩანს, რომ ეს მიწერ-მოწერა სრული არ არის: საქმე ისაა, რომ ნაწილი ოფიციალური საბუთებისა მეფის ნაცვალს არ ეგზავნებოდა, ხოლო ნაწილი ამ უკანასკნელის მიერ განხილვის შემდეგ უკანვე უბრუნდებოდა ან ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს, ან სამეგრელოს მმართველს და ეს საბუთები არ შეიძლება მოხვედრილიყო ჩვენს საქმეებში. ამის გამო ამ საქმეებში დაცული არ არის, მაგალითად, აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის განკარგულებით დანიშნულ გამოძიების მასალები (არის მხოლოდ ამ მასალებიდან შედგენილი მოხსენება), სამეგრელოს მმართველის ზოგიერთი მოხსენებები, სენაკის ოლქის უფროსის არც ერთი მოხსენება, აჯანყებულ გლეხების 1862 წლის თხოვნები, პასუხისგებაში მიცემულ გლეხთა გასამართლების საბუთები, საბრალდებლო აქტი, განაჩენი და სხვა.

მაგრამ ის მასალები, რომლებიც ამ საქმეებში დაცულია, მაინც შესაძლებელს ხდის, როგორც ვთქვით, საკმაო სისრულითა და სიზუსტით დავადგინოთ აჯანყებისა და მისი შედეგების უმთავრესი ფაქტები.

ამ მასალების მიხედვით საქმის ვითარება შემდეგნაირად წარმოდგინება.

4

მე-19 საუკუნის დასაწყისში (ნიშანდობლივ 1819 წელს) სამეგრელოს მთავარმა, ლევანმა, თავად როსტომ ჩიქოვანს აჩუქა 5 კომლი გლეხი: გვარად ჯანაშიები და ფაცაციები¹. თუ როგორ მდგომარეობაში, ან ვის დამოკიდებულებაში იყვნენ ეს გლეხები მანამდე, არა ჩანს: შესაძლებელია ეს გლეხები სამთავრო გლეხები და მთავრის ყმები ყოფილიყვნენ, ან ე. წ. „აზატთა“ კატეგორიის და გლეხთა წოდების უფრო შეღავათიან (მაღალ) ფენას ჰკუთვნებოდნენ². მაგრამ ამის შესახებ ჩვენს მასალებში არაფერი ნათქვამი არ არის

¹ საქ. 1659, ფურ. 2.

² ამ დროს სამეგრელოში ჯერ კიდევ არ იყო დაკანონებული ე. წ. „თავისუფალ კაცთა წოდება“ („свободные вольных людей“). ეს უკანასკნელი შემოღებულ იქნა სამეგრელოს „ავტონომიის“ გაუქმებისა და რუსული მმართველობის ოფიციალურად დამყარების შემდეგ 1858 წელს (იხ. С. Есадзе, историческая записка об управлении Кавказом, გვ. 380).

და არც შეიძლება ამ ჟამად ამის გამორკვევა მხოლოდ იმ ცნობების მიხედვით, რომელნიც ამ მასალებშია მოცემული. მას შემდეგ კი, რაც ეს გლეხები როსტომ ჩიქოვანის განკარგულებაში გადავიდნენ, ჩაყენებულ იქნენ, ე. წ. „მებეგრე“ გლეხების მდგომარეობაში: ისინი იხდიდნენ გარკვეულ ბეგარასა და გადასახადს ახალი მებატონის, როსტომ ჩიქოვანის, სასარგებლოდ; სხვათა შორის იხდიდნენ გადასახად „საუდიეროსაც“—100 კოკა ლვინისა და 10 ლორის რაოდენობით¹, რაც თითო ოჯახზე (კომლზე) შეადგენდა 20 კოკა ლვინოსა და 2 ლორს. სწორედ ეს გარემოება, ე. ი. ის, რომ ამ გლეხებს „საუდიერო“ გადასახადი და კერძოდ ლორის გადახდა ჰქონდათ დაკისრებელი, გვაძლევს საბუთს ვთქვათ, რომ ისინი როსტომ ჩიქოვანის განკარგულებაში გადასვლის შემდეგ „მებეგრე“ გლეხთა პირობებში იყვნენ ჩაყენებულნი, რადგან ამ კატეგორიის გლეხებს გარდა, ასეთ გადასახადს სხვა ფენების გლეხები (აზატები, მსახურნი, მოჯალაბენი) არ იხდიდნენ².

როსტომის სიკვდილის შემდეგ, მისმა მემკვიდრეებმა საჭიროდ და, თავისდათავად ცხადია, სასურველადც დაინახეს როსტომის დროს დაწესებული ბეგარა და გადასახადი გაედიდებინათ. კერძოდ, ისინი არ დაკმაყოფილდნენ „საუდიერო“ გადასახადით წინა წლების რაოდენობით³ და გლეხებს მოსთხოვეს არა 100 კოკა ლვინო და 10 ლორი; არამედ გაცილებით უფრო მეტი. ტარიელ და დავით ჩიქოვანები გადასახადს ანგარიშობდნენ ოჯახთა რიცხვის მიხედვით თითო ოჯახზე 20 კოკა ლვინოსა და 2 ლორს, ხოლო რაკი ოჯახთა, რაოდენობა, წინანდელთან შედარებით, გაყოფის შედეგად, გამრავლდა და 5-ის ნაცვლად (აჯანყების დროისთვის) 23 ვახდა, გადასახადიც ერთობ გაიზარდა და 100 კოკა ლვინისა და 10 ლორის ნაცვლად, ამ ანგარიშის მიხედვით, გლეხებს 460 კოკა ლვინო და 46 ლორი უნდა გადაეხადათ⁴.

სამეგრელოში არსებული ჩვეულების მიხედვით, ყმები მებატონეებს გადასახადების ერთ ნაწილს, მათ შორის ლვინოს, უხდიდნენ გაყრის შემდეგაც იმავე რაოდენობით, რა რაოდენობითაც იხდიდნენ ისინი გაყრამდე. გადასახადი დიდდებოდა მხოლოდ მაშინ, თუ მებატონე გაყრის შემდეგ გლეხს დამატებით მიწას მისცემდა და ამ

¹ საქ. 1659, ფურ. 2.

² С. Е с а л з е, გვ. 380.

³ საქ. 1659, ფურ. 2.

⁴ იქვე, ფურ. 2.

მიწაზე გლეხი ვენახს გააშენებდა¹. ამავე ჩვეულების მიხედვით, დანარჩენი გადასახადებიც კი გაყრის შემდეგ გლეხებს სამი წლის განმავლობაში უნდა გადაეხადათ უწინდელის რაოდენობით². მაგრამ, როგორც ჩანს ჩვენი საბუთებიდან, ჩიქოვანებს გადასახადის გადიდების დროს ეს გარემოება მხედველობაში არ მიუღიათ: ამ საბუთებიდან ჩანს, სახელდობრ, რომ ჩიქოვანებს თავიანთ გლეხებისათვის არც მიწა მიუტიათ გაყრის დროს, არც ვენახის გაშენებისათვის დაუტყდიათ და არც რაიმე შეღავათი მიუნიჭებიათ მათთვის, როდესაც გადასახადების გადიდებას მოითხოვდნენ³.

თავისთავად გასაგებია, რომ გლეხებმა ვერ შესძლეს ასეთი გადიდებული გადასახადის გადახდა და თხოვნით მიმართეს მეზატონეებს⁴ — ეს გადასახადი იმ რაოდენობით გადაეხდებინებინათ გლეხებისათვის, როგორც ეს დაწესებული იყო როსტომ ჩიქოვანის დროს. ვლენები მეზატონეების ყურადღებას მიაქცევდნენ იმ გარემოებას, რომ, ოჯახების გაყოფის დროს, მათთვის ჩიქოვანებს მიწების დამატებითი ნაჭრები არ მიუტიათ, როგორც ამას ჩვეულება მოითხოვდა, და რომ ამის გამო ოჯახთა რიცხვის გამრავლებასთან ერთად საერთო ქონება გლეხებისა არ გადიდებულა: მათ განკარგულებაში მამული და ნაშენ-ნაგები საერთო ჯამით იმავე რაოდენობით დარჩა გაყრის შემდეგ, როგორც ეს გაყრამდე და გადასახადის გადიდებაამდე იყო. გლეხები ამის გამო სთხოვდნენ ჩიქოვანებს, რათა ისინი დაკმაყოფილებულიყვნენ წინანდელი გადასახადით. მაგრამ ჩიქოვანებმა ამას არავითარი ყურადღება არ მიაქციეს: მათ მოსთხოვეს გლეხებს სრულად გადაეხადათ გადასახადი კომლების რიცხვის მიხედვით.

რაკი მემამულეებთან ნებაყოფლობითი და მშვიდობიანი გზით ვერაფერს გახდნენ, გლეხებმა თვითონ შეუწყვიტეს გადასახადის მიცემა ჩიქოვანებს⁵ და ამავე დროს საჩივარი აღძრეს ხელისუფლების წინაშე, რომ ისინი გაენთავისუფლებინათ ამ გადასახადისაგან და საერთოდ კი მთლიანად ჩიქოვანების ბატონობისაგან⁶. უკანასკნელ მოთხოვნას გლეხები იმით ასაბუთებდნენ, რომ სამეგრელოს მთავარმა, ლევანმა, როსტომ ჩიქოვანს ისინი აჩუქა არა სამუდამოდ

¹ С. Есадзе გვ. 394.

² იქვე, გვ. 395.

³ საქ. 1659, ფურ. 7.

⁴ იქვე, ფურ. 8—9.

⁵ იქვე, ფურ. 2.

⁶ იქვე, ფურ. 3.

(სამეკვიდროდ), როგორც ამას ჩიქოვანები ამტკიცებდნენ, არამედ დროებით, ვიდრე როსტომი ცოცხალი იქნებოდა, რის შემდეგ გლეხები ჩიქოვანების ბატონობისაგან უნდა გაეთავისუფლებინათო¹.

გლეხებმა პირველად (1862 წელს, ან შესაძლებელია ამაზე ადრეც: ცნობები არ არის) ასეთი საჩივარი აღძრეს სამეგრელოს მმართველთან² და სენაკის ოლქის უფროსთან (კ. ბოროზდინთან), შემდეგ კი (1863 წელს) ასეთივე საჩივრით მიმართეს ჯერ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს, სვიატოპოლკ-მირსკის, მერე კავკასიის მთავარ-მართებელს³. მაგრამ ვერსაიდან მათ დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერ მიიღეს. ხელისუფლებამ უკანონოდ სცნო გლეხების საჩივარი და პრეტენზიები მებატონეების წინააღმდეგ: „სენაკის ოლქის უფროსმა, სამეგრელოს მმართველმა და ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა — ვკითხულობთ საბუთში — მიიღეს რა მხედველობაში, რომ გადასახადი „საუდიერო“, მხარის ჩვეულების მიხედვით, არ ნაწილდება გაყოფილ ოჯახებს შორის, არამედ იგივე რჩება თვითივე ოჯახისათვის, და რომ ამ დროს მხედველობაში არ მიიღება გამყოფ ოჯახის განკარგულებაში არსებული მიწის რაოდენობა, — გლეხების თხოვნა სცნეს უსაფუძვლოდ⁴. ამის გამო ხელისუფლებამ თავად ჩიქოვანებს დაუდასტურა სრული უფლება — მოსთხოვონ მომჩივრებს გადასახადი ისე, როგორც ეს თვითონ ჰსურთ; ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ გლეხები არ მოისურვებდნენ გადასახადის გადახდას ნებაყოფლობით, ადგილობრივ ხელისუფლებას ევალებოდა დახმარება აღმოეჩინა ჩიქოვანებისათვის გლეხების დამორჩილების საქმეში⁵.

ამის შემდეგ გლეხებმა ერთხელ კიდევ სცადეს „კანონიერი“ — გზით სამართლის მოპოვება და მიმართეს თვით მეფის ნაცვალს კავკასიაში, დიდ მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს (1863 წლის მარტის 16), რომელიც ამ დროს, ახლად დანიშნული ნაცვლად, ესეც იყო ჩამოვიდა საქართველოში და აქედან ქუთაისით ყირიმს მიემგზავრებოდა⁶. თავიანთ საჩივარში გლეხები კვლავ უხსნიდნენ მეფის ნა-

¹ იქვე, ფურ. 3.

² სამეგრელოს მმართველად ამ ხანებში გენ. კოლუბიაკინი იყო. შემდეგში (1862 წლიდან) ეს უკანასკნელი შესცვალა კილაშვილმა (დ. ყიფიანის ცოლის მამამ). გლეხებმა თხოვნით მიმართეს როგორც პირველს, ისე მეორეს.

³ მთავარ-მართებლის მოვალეობას ამ დროს ასრულებდა გრ. ორბელიანი (საქ. 1576, ფურ. 11).

⁴ საქ. 1659, ფურ. 3.

⁵ იქვე, ფურ. 8.

⁶ საქ. 1576, ფურ. 11.

ცვალს, თუ როგორ აუტანელ პირობებში იყვნენ ისინი ჩაყენებული მემამულეების მიერ და სთხოვდნენ მას სამართლიან მფარველობას; გადასახადისა და ჩიქოვანების ბატონომისაგან განთავისუფლებას. მეფის ნაცვალმა, რომელიც, რასაკვირველია, გლეხების მდგომარეობით ოდნავადაც დაინტერესებული არ იყო, ფორმალურად, „კანონიერებისა“ და „სამართლიანობის“ დაცვის მოსაზრებით, ეს თხოვნა გადასცა დასკვნისათვის ე. წ. „საჩივართა წინასწარ გამჩრევე დროებით კომისიას“, რომელიც არსებობდა სანაცვლოსთან¹. ამ უკანასკნელმა კი საჭიროდ სცნო გლეხების ეს საჩივარი გადასცემოდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს იმ მოტივით, რომ იმავე გლეხების მიერ წინათ შემოტანილი სხვა ამგვარივე საჩივრებიც მასვე ჰქონდა გადაცემული². ამ რიგად გლეხების საჩივარი ისევ იმ პირის ხელში გადადიოდა, რომელსაც გლეხებმა თვით მიმართეს თავდაპირველად თხოვნით და რომლისაგანაც დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერ მიიღეს. ამიტომ, ცხადია, ამ შემთხვევაშიც იგივე შედეგი უნდა მოყოლოდა გუბერნატორის მიერ ამ საჩივრის განხილვას, რაც პირველად მოჰყვა: თუმცა ოფიციალურ საბუთებიდან არა ჩანს, თუ როგორი განაჩენი დაუდო გლეხებს მათ საჩივარზე, ან როგორი ნაბიჯები გადასდგა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა ამ მიმართულებით, მაგრამ იმ ამბების მიხედვით, რომლებიც ამის შემდეგ დატრიალდა იქ, შეგვიძლია დანამდვილებით ვთქვათ, რომ გლეხების ეს თხოვნაც სრულიად უყურადღებოდ იქნა კვლავინდებურად დატოვებული ხელისუფლების მიერ და გლეხებმა ვერც ესლა ჰპოვეს რაიმე სამართალი ამ ხელისუფლებისაგან.

ამრიგად, ვაყრის შემთხვევაში, არსებულ ბატონყმურ სამართლისა და ჩვეულების თანახმად, დაწესებულ შეღავათების (დამატებითი მიწის, ვენახის გაშენებისათვის დროის) მიუნიჭებლად გადასახადის გადიდება და მებატონეების მხრივ დაჟინებითი მოთხოვა ამ გადიდებულ გადასახადების გადახდისა ერთის მხრივ და მეორეს მხრივ, გლეხობის თხოვნებისა და საჩივრების უყურადღებოდ დატოვება და ამ ნიადაგზე ყოველგვარი რწმენის დაკარგვა ხელისუფლების სამართლისადმი — აი ის უშუალო მიზეზები, რომლებმაც გამოიწვიეს 1863 წ. გლეხთა აჯანყება. ამ მიზეზებს გარდა, საფიქრებელი და სავსებით დასაშვებია სხვა ისეთი მომენტებიც ყოფილიყო ჩიქოვანებისა და მათი ყმების ურთიერთობაში (სასტიკი მოპყრობა, ფიზიკური სასჯელის გამოყენება და სხვა), რომელნიც აგრეთვე უშუალო საბაბი გახდებოდნენ

¹ იქვე, ფურ. 12.

² იქვე, ფურ. 12.

ამ აჯანყებისა, მაგრამ ამის შესახებ ჩვენს მასალებში არავითარი მითითება არ არის, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში გაკვრით მოხსენებულ ორ პატარა ცნობას: ა) ჩიქოვანების მხრივ გლეხებზე მიხტომის შესახებ და ბ) თავად ბეჟანა დგებუაძის მიერ გლეხ ბოშინა ჯანაშისათვის კბილების ჩამტვრევის შესახებ¹; პირველი ფაქტი, ე. ი. ჩიქოვანების მიხტომა გლეხებზე უფრო გვიანდელი ამბავი უნდა იყოს, როდესაც კონფლიქტი უკვე ფაქტი იყო; ხოლო რაც შეეხება მეორე ფაქტს, საბუთებიდან არა ჩანს, სახელდობრ, რისთვის და როდის ჩაუმტვრია კბილები ბეჟანა დგებუაძემ ბოშინა ჯანაშისა და ამ ფაქტს ჰქონდა თუ არა უშუალო კავშირი გლეხების აჯანყებასთან. მაგრამ მაინც უსაფუძვლო არ იქნება a priori დაუშვათ, რომ ორივე მოხსენებულ ფაქტის მსგავსი ამბავი ჯანაშებისა და ჩიქოვანების ურთიერთობაში არც ისე გამონაკლისი და შემთხვევითი ხასიათისა იქნებოდა მომხდარ აჯანყებამდეც; და ამგვარი ფაქტებიც ზემოდ დასახელებულ მიზეზებთან ერთად საფიქრებელია ხელს შეუწყობდენ აჯანყებისთვის ნიადაგის მომზადებას.

5

ამის შემდეგ, რაკი გლეხები ვერაფერს გახდნენ ვერც მებატონეებთან და ვერც ხელისუფლებასთან თხოვნებითა და საჩივრებით, მათ გადასწყვიტეს თვით „მოეგვარებინათ“ ეს საკითხი: 1863 წლის მაისის დასაწყისში სოფ. თამაკონის გლეხებმა, ჯანაშებმა და ფაცაცეებმა, კრება მოიწვიეს და ერთმანეთს შეჰფიცეს, რომ გადასახადს არ გადაიხდიდნენ და მებატონეებს არ დაემორჩილებოდნენ; ხოლო თუ ჩიქოვანები მოისურვებდნენ ძალით გადასახადის აკრეფას და მათ დამორჩილებას, იარაღით ხელში წინააღმდეგობას გაუწყებდნენ¹. ამ გადაწყვეტილებასთან ერთად გლეხები შეუდგნენ სოფლის გამაგრებასა და იარაღის მომზადებას². მაგრამ ამავე დროს, შეტაკებისა და სისხლის ღვრის თავიდან აცილების მიზნით, საჭიროდ იყო ცნობილი, რომ მშვიდობიანი ვზითაც საქმის მოგვარებაზე ხელი არ აელოთ და ყველა ისეთი ნაბიჯები, რაც საქმეს შეუტაკებლად მოაგვარებდა, მხედველობაში ჰქონებოდათ³.

¹ საქ. 1659, ფურ. 8—9.

² იქვე, ფურ. 9. როგორც ჩანს, გლეხები თოფის წამალს თვითონ აკეთებდნენ თავიანთ სოფელში და ამ მხრივ შედარებით უზრუნველყოფილი იყვნენ (იხ. საქ. 1659, ფურ. 12).

³ ამგვარი გადაწყვეტილების შესახებ საბუთებში პირდაპირი ჩვენება არ არის, მაგრამ რომ გლეხები ცდილობდნენ თავიდან აეცილებინათ სისხლის ღვრა და შეიარაღებული შეტაკება, ეს ჩანს მთელი მათი შემდეგი მოქმედებიდან (იხ. ქვემოთ).

დასახულ გვეგების უკეთ განხორციელებისა და საქმის სათანადოდ წაყვანისათვის გლეხებმა ერთგვარი სათანბირო ორგანო — „საბჭო“ — შექმნეს¹; ამ საბჭოში რამდენიმე თავი-კაცი შეიყვანეს და იმათი მეთაურობით პატარა მომქმედი აპარატი გაიჩინეს: ცნობების მიმწოდებელი (მაგ. ხახულია ჯანაშია)², ხალხის შემკრები (სოფრომიკა ჯანაშია)³, ხელისუფლებასთან მისაგზავნი პირი (მაგ. ნიკოია ჯანაშია)⁴ და სხვა. თუ რამდენი კაცი შედიოდა საბჭოში და საერთოდ იყო თუ არა მის წევრთა რიცხვი განსაზღვრული, საბუთებიდან არა ჩანს; მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ საბჭოში დაახლოებით 4—5 კაცზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო. ყოველ შემთხვევაში მოძრაობის მეთაური გლეხები: 1. ბოშინა ჯანაშია, 2. გულა ჯანაშია, 3. ბათაია ჯანაშია და 4. ხახულია ჯანაშია, რომელნიც მთავარ დამნაშავეებად არიან გამოყვანილი გამოძიების მიერ, იმ სათანბირო ორგანოს — საბჭოს წევრებიც უნდა ყოფილიყვნენ, რომლის დანიშნულება სწორედ აჯანყებისათვის ხელმძღვანელობის გაწევაში მდგომარეობდა. ამათგან მთავარ როლს, როგორც ჩანს, ბოშინა და გულა ჯანაშიები თამაშობდნენ და ესენივე ხელმძღვანელობდნენ საბჭოსაც. ეს უკანასკნელი იკრიბებოდა ბათაია ჯანაშიას სახლში⁵.

ამასობაში ჩიქოვანებმაც დაიწყეს თავის მხრივ მზადება გლეხების წინააღმდეგ ზომების მისაღებად: გლეხების ურჩობის ამბავი ადგილობრივ ხელისუფლებას შეატყობინეს და ამავე დროს თავი მოუყარეს ადგილობრივ მემამულეებს, რათა „ური“ გლეხები დაესაჯათ და გადასახადიც ძალით აეკრიფათ⁶. მაგრამ ჩიქოვანები ვერ ბედავდნენ გლეხებზე პირდაპირ შეტევას და ამიტომ პირველ ხანებში ცდილობდნენ მუქარისა და დაშინების გზით დაემორჩილებინათ გლეხები. ამის შესახებ საბუთებში პირდაპირი მითითება არ არის, მაგრამ გლეხების საჩივრების მიხედვით გამოდის, რომ ჩიქოვანები დაშინების საშუალებასაც მიმართავდნენ. მაგრამ აქედან არა გამოვიდა რა: გლეხებმა გადაჭრით უარი განაცხადეს გადასახადებზე და დამორჩილებაზედაც. საქმეს ვერ უშველა ვერც პოლიციის ჩარევამ: ოლქის უფროსისა და მის თანაშემწის ბრძანებაზე — გამოცხადებუ-

¹ იქვე, ფურ. 14.

² იქვე, ფურ. 14.

³ იქვე, ფურ. 14.

⁴ იქვე, ფურ. 14.

⁵ იქვე, ფურ. 10, 13.

⁶ იქვე, ფურ. 5.

ლიყენენ ამ საქმის თაობაზე, გლეხებმა სიჩუმით უპასუხეს და მათთან არც კი მივიდნენ¹.

მაშინ, — ეს იყო 1863 წლის მაისის 9-ს, — სენაკის ოლქის უფროსმა, ჩიქოვანების მოთხოვნით, სოფ. თამაკონში მიავლინა თავისი თანაშემწე ნანეიშვილი 10 კაზაკითურთ იმ მიზნით, რომ მას განდგომილი ჯანაშიები მორჩილებაში მოეყვანა და გადასახადიც ძალით აეკრიფა². კაზაკების გარდა, ნანეიშვილს, როგორც ჩანს, თან ახლდა რამდენიმე შეიარაღებული კაცი თავად-აზნაურობიდან და დაბალ მოხელეებიდანაც. თამაკონში მისვლისთანავე ნანეიშვილმა ხელოსანი მიუგზავნა აჯანყებულებს და შეუთვალა — მოამზადეთ ჩემთვის ბინა და თვითონაც მოემზადეთ ურჩობისათვის პასუხისისაგებლადო. მაგრამ, როდესაც მიგზავნილი ხელოსანი მივიდა აჯანყებულებთან, შეეშინდა, მისვლის ნამდვილი მიზეზების დასახელება ვერ გაბედა და ცხენის საძებნად წამოსვლა მოიმიზნა: ცხენი დამეკარგა და მის საძებნად წამოვედიო. გლეხებს, როგორც ჩანს, ეს ხელოსანი დაუკავებიათ. მაშინ ნანეიშვილმა, რაკი ხელოსანი აღარ დაბრუნდა, აჯანყებულებს მეორე მოციქული — აზნაური გოჭა ცაგურია — მიუგზავნა. მისულ ცაგურიას გლეხებმა გამოუცხადეს, რომ ისინი უცდიან მეფის ნაცვლისთვის წარდგენილ თხოვნის შედეგებს, რის გამოც მათ ამ შედეგების მიღებამდე არ შეუძლიათ დაემორჩილონ ოლქის უფროსის თანაშემწის განკარგულებას. გლეხებმა დაავალეს ცაგურიას გადაეცა თანაშემწისათვის, რომ მას დაეცადა პასუხის მიღებამდე, ხოლო თუ ის ამაზე არ დათანხმდება, ჩვენ წინააღმდეგობას გაუჭყვეთო³.

ამავე დროს გლეხები შეუდგნენ მზადებას თავდაცვისათვის: დაიწყეს მდინარე ტეხურის გაღმა მხარის (სადაც სოფ. თამაკონი იყო) გამაგრება და ამ მიზნით შეიარაღებული პოსტების მოწყობა იმ ადგილას, სადაც გადასასვლელი ხიდი იყო გაკეთებული და სადაც (აქეთა ნაპირას) ნანეიშვილი იყო დაბანაკებული თავისი რაზმით⁴. რომ სოფლის აღება გაძნელებულიყო, გლეხებმა თამაკონში მიმავალი გზები გააფუჭეს.

ნანეიშვილმა პასუხის მიღებისთანავე გადასწყვიტა შესეოდა სოფელს და ამ მიზნით მოინდომა გასულიყო მდინარე ტეხურის მეორე ნაპირას. მან უბრძანა კაზაკებსა და თავის მხლებლებს და-

¹ იქვე, ფურ. 3.

² იქვე, ფურ. 3.

³ იქვე, ფურ. 9.

⁴ იქვე, ფურ. 3, 9.

ძრულიყენენ იმ მიმართულებით, სადაც გლეხებს სადარაჯო პოსტე-
ბი ჰქონდათ მოწყობილი. წინ მიდიოდნენ თავად-აზნაურები, მამა-
სახლისი ბეჟანა დგებუაძის მეთაურობით¹, ხოლო მათ მიჰყვებოდ-
ნენ კაზაკები ნანეიშვილის მეთაურობით. მაგრამ ამ დროს გლე-
ხებმა, გაფრთხილების შემდეგ (რომ არ წამოსულიყვნენ), სროლა-
აუტეხეს ნანეიშვილის რაზმს, რომლის წინა ნაწილი (თავად-აზნაუ-
რებისაგან შემდგარი) უკვე ხილზე ასულიყო კიდევ, და ამრიგად სა-
შუალება არ მისცეს მათ მიეღწიათ მეორე ნაპირამდე. აქეთა მხრი-
დან გლეხების სროლას უპასუხეს კაზაკებმა. ამ შეტაკების დროს
მოკლულ-იქნა ერთი კაცი და დაიჭრა ორი².

ამრიგად, პირველი შეიარაღებული შეტაკება აჯანყებულ გლეხებ-
სა და პოლიციასთან ერთად თავად-აზნაურობას შორის მოხდა მდი-
ნარე ტეხურის გამოღმა სოფ. თამაკონთან. ეს შეტაკება დამთავრდა
ასე თუ ისე გლეხების გამარჯვებით: ნანეიშვილი იძულებული გახდა
შეჩერებულიყო და იმუამად ხელი აეღო თავის განზრახვაზე. დაჭ-
რილ-დახოცილებშიაც არაფერ არ იყო გლეხების მხრიდან: მხოლოდ
ერთ გლეხს — სოფრომიკა ჯანაშიას ტანისამოსში გაუარა კაზაკების
ტყვიამ³. სიმაგიეროდ თავად-აზნაურების მხრიდან მოკლულ იქ-
ნა თავადი ბეჟანა დგებუაძე, ხოლო დაიჭრა აზნაური გიორგი დგე-
ბუაძე (ფეხში) და გლეხი გუთუ კვაშილავა (მკლავში), რომელიც
თავადებს ახლდა⁴. როგორც ჩანს, გლეხები შეგნებულად ცდილობ-
დნენ საბაბი არ მიეცათ ხელისუფლებისათვის, რომ მათთვის ამ უკა-
ნასკნელის წინააღმდეგ მოქმედება დაებრალებინათ; და სწორედ ამით-
უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ მოკლულთა ან დაჭრილთა
შორის არ იყვნენ ყაზახები: თუ კი გლეხებს შეეძლოთ ტყვია მოე-
ხვედრებინათ დგებუაძეებისათვის, თავის და თავად ცხადია, იგივე
შეეძლოთ მათ ექნათ კაზაკების მიმართ: მაგრამ ეს, როგორც
ვხედავთ, მათ არ ჩაიდინეს, უეჭველია, ზემოთაღნიშნული მოსაზრე-
ბით.

თავადებს შორის, როგორც ჩანს, გლეხებს განსაკუთრებულ-
მტრობა და ინტერესი ბეჟანა დგებუაძისა ჰქონათ. ამ უკანასკნელს
ეს სავსებით და სამართლიანადაც დაუმსახურებია: ის გარემოება,
რომ ბეჟანა დგებუაძე მამასახლისი იყო და, მაშასადამე, მთავრობის
ნდობით აღჭურვილი, რომ ის ნანეიშვილის დამსჯელ რაზმს წინ მი-
უძღოდა და, მაშასადამე, გლეხების დასჯის საქმეში განსაკუთრებულ

¹ იქვე, ფურ. 4.

² იქვე, ფურ. 4.

³ იქვე, ფურ. 10.

⁴ იქვე, ფურ. 9—10.

აქტივობას იჩენდა, საკმაოდ ახასიათებს ბეჟანა დგებუაძეს, როგორც მტარვალ და სასტიკ მებატონეს, მაგრამ ამას გარდა საბუთში მოიპოვება ერთი ჩვენება, რომელიც მის მტარვალობას უფრო ნათლად ამტკიცებს და რომლის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი: საბუთში, სახელდობრ, ნათქვამია, რომ ბეჟანა დგებუაძემ ოდესღაც გლახს ბოშინა ჯანაშიას წინა კბილები ჩაუმტვრიაო. ყველა ამის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბეჟანა დგებუაძეს მართლაც დამსახურებული ჰქონდა გლახებისაგან განსაკუთრებული სიძულვილი, რაც ჩანს იქიდანაც, რომ ის მოკლულ იქნა ხუთი ტყვიით: ერთი მოხვდა მას ხელში, ერთი ფეხში, ორი მუცელში და ერთიც თავში (ეჭვობა გაღმა ნაპირადან გლახები ყველანი მას უმიზნებდნენ უმთავრესად); მაშინ, როდესაც გიორგი დგებუაძესაც და კვანშილავას მხოლოდ თითო ტყვია მოხვდათ.

ბეჟანა დგებუაძისადმი განსაკუთრებული სიძულვილი გამოხატულია იმ ლექსშიც, რომელიც ხალხს გამოუთქვამს მისი მოკვლის გამო და რომელიც დღესაც შენახულია სენაკის რაიონში. ეს ლექსი (სრული ვარიანტი) ასე იკითხება¹:

მე გ რ უ ლ ა დ :

„ბეჟა დგებია გეგულუუ,
 დლა დო სერქ დეგელუუ.
 ჯანაშიაქ თოფი გოცოთუ,
 ტეხირს ქიგგოკერკელუუ.
 სქანი სირმამი ქული
 წყარქ მიდასერგელუუ.
 უსამართო ორდი მარა,
 ჯოლორქ ქიგგობებელუუ“

თ ა რ გ მ ა ნ ი :

ბეჟან დგებუაძე გეგულუუ,
 დღე და ღამე დაგელია.
 ჯანაშიამ თოფი გესროლა,
 ტეხურში გადაგაკოტრიალა.
 შენი სირმინი ქული
 წყალმა წაათრია.
 უსამართლო იყავი, მაგრამ
 ძალმა დაგა...აო.

ამ შეტაკებაში, საბუთების მოწმობით, გლახების მხრივ უშუალო მონაწილეობა მხოლოდ 20 კაცმა მიიღო. საბუთებში ნათქვამია, სახელდობრ, რომ იმ დროს, როდესაც ნანეიშვილი თავისი რაზმით მდინარე ტეხურს მიადგა და ხიდზე გასვლა დააპირა, სოფ. თამაკონის მთიან ადგილებიდან, ტეხურის მეორე ნაპირზე, 20-მდე შეიარაღებული გლახი ჩამოვიდაო². მართლაც შესაძლებელია, რომ მომხდარ სროლაში ამაზე მეტს მონაწილეობა არ მიეღო, რადგან

¹ ეს ლექსი მოგვაწოდა პროფ. ს. ჯანაშიამ, რომელსაც იგი ჩაუწერია 1915 წელს მასწავლებელ არსენ მესხისაგან (მარტვილის რაიონიდან). სვ. ჯანაშიას მოწმობით ამ ლექსის სხვა ვარიანტებიცაა შენახული დასახელებულ რაიონის გლეხში, კერძოდ ჯანაშიებში, მაგრამ მოყვანილი ვარიანტი ყველაზე უფრო სრულია.

² საქ. 1659, ფურ. 4. შეად.: საქ. 1576, ფურ. 2.

მეტი ძალის საჭიროება იმისათვის, რომ ნანეიშვილის რაზმის წინ-
სვლა შეეჩერებინა ისეთ მოხერხებულ ადგილას, როგორც ტეხურის
ხიდი იყო, არც არსებობდა¹. თუ რამდენი კაცი იყო მოწინააღმდე-
გე მხარეზე, საბუთებიდან არა ჩანს, მაგრამ უნდა ვფიქროთ, რომ
მეორე მხარეზე ამდენივე ან ცოტათი ამაზე მეტი უნდა ყოფილიყო:
ნანეიშვილს, როგორც ვამბობდით, 10 კაზაკი და რამდენიმე შეი-
არაღებულნი თავად-აზნაური თუ დაბალი მოხელე ასლდა², ხოლო
ადგილზედაც ალბათ ჩიქოვანები დაუხვდებოდნენ. სულ ესენი ვარა-
უდით 40—50 კაცამდე უნდა ვიანგარიშოთ, რადგან ამაზე ნაკლების
ძალით ნანეიშვილი, ცხადია, ვერ გაბედავდა განდგომილ გლეხების
წინააღმდეგ წამოსვლას. ხოლო რომ მას ამაზე მეტი ძალა ჰყოლო-
და, ცხადია, ასე ერთბაშად ხელს არ აიღებდა თავის განზრახვაზე —
სოფელს შეესეოდა და გლეხები მორჩილებაში მოეყვანა. საბუთე-
ბიდან კი პირდაპირ ჩანს, რომ ამ შეტაკების შემდეგ ნანეიშვილი
შეჩერდა და მდინარეზე გასულა ვერ გაბედა.

რა შედეგი მოჰყვა ამ პირველ შეტაკებას და როგორი გავლენა
იქონია მან აჯანყების შემდეგ განვითარებაზე?

6

პირველ შეტაკების შედეგებმა ერთობ შეაძრწუნა მემამულეებიცა
და ხელისუფლებაც. ხელისუფლება დარწმუნდა იმაში, რომ აჯანყე-
ბას სერიოზული ხასიათი ჰქონდა და რომ ეს აჯანყება „შეიძლებო-
და მთელი სამეგრელოს გლეხობას მოსდებოდა“, თუ კი მთავრობის
მხრით მის „ჩანასახშივე ჩასაქრობად“ გადამჭრელი ზომები მიღებუ-
ლი არ იქნებოდა. მეორე დღესვე (მაისის 10-ს) სამეგრელოს მმარ-
თველმა კილაშვილმა შეტაკების შედეგების შესახებ აცნობა ქუთაი-
სის გენერალ-გუბერნატორს³ სპეციალური⁴ ბატაკით და სთხოვა მას
სასწრაფოდ დახმარების გამოგზავნა. ამავე დროს მან მაშინვე მე-
ხუთე მსროლელი ბატალიონის (რომელიც ამ დროს ზუგდიდში იდ-
გა) ჯერ ორი როტა, ხოლო შემდეგ დამატებით ერთი როტაც
სასწრაფოდ მიაშველა სოფ. თამაკონში დაბანაკებულ ნანეიშვილს⁵.

¹ აჯანყებულებს ნანეიშვილის რაზმისაგან ჰყოფდა მდინარე, რომლის მეორე
ნაპირზე გადასვლა ხილით შეიძლებოდა, ხოლო ხილზე გადასვლის შეჩერება პა-
ტარა რაზმსაც შეეძლო.

² იხ. ხეობარე.

³ საქ. 1659, ფურ. 2.

⁴ იქვე, ფურ. 2.

ნანეიშვილმა, თავის მხრივ, პირველი შეტაკებისა და მარცხის შემდეგ, შემოიკრიბა ძალები, თავი მოუყარა ადგილობრივ მემამულეებს და ალყა შემოარტყა სოფ. თამაკონს ისე, რომ ყველა გზები, იქ მიმავალი, თვით დაიკავა. რაკი ნანეიშვილმა შესძლო სოფლისათვის ალყის შემორტყმა და გზების დაკავება, უნდა ვიფიქროთ, რომ მას საკმაო ძალებიც ჰყავდა, მაგრამ მან მაინც ვერ გაბედა, ჯარის ნაწილების მოსვლამდე, შეტევაზე გადასვლა და აჯანყებულებს კვლავ „ხელოსანი“ მიუგზავნა¹. ხელოსნის პირით ნანეიშვილი გლეხებს ურჩევდა ნებაყოფლობით დაშლილიყვნენ, მეთაურები ხელისუფლებისათვის გადაეცათ და დანაშაული მოენანიებინათ: თუ აჯანყებულები ამაზე დასთანხმდებოდნენ, ნანეიშვილი შელავათსა და პატიებას ჰპირდებოდა, ხოლო თუ ამის წინააღმდეგ წავიდოდნენ, აწიოკებას და სასტიკად დასჯას უქადდა². მაგრამ გლეხებმა არც ახლა მიიღეს ნანეიშვილის წინადადება და მას ყველაფერზე უარი შემოუთვალეს. ასე გასტანა ქრთმა დღემ (მაისის 10).

მეორე დღეს, ე. ი. მაისის 11-ს, მოვიდა სამეგრელოს მმართველის მიერ გამოგზავნილი სამი როტა კახაკებისა პოდპოლკოვნიკ მაჭავარიანის მეთაურობით, ხოლო მაისის 12 აჯანყების ადგილზე გამოცხადდნენ თვით სამეგრელოს მმართველი და სენაკის ოლქის უფროსი³, ცხადია, სამხედრო ნაწილებისა და შეიარაღებულ თავად-აზნაურობის რაზმის თანხლებით.

ამრიგად აჯანყებულ გლეხების წინააღმდეგ ამ ჟამად თავი მოიყარა საკმაოდ დიდმა ძალამ, რომელიც შესდგებოდა შეიარაღებულ თავად-აზნაურობისა, პოლიციისა და სამხედრო ნაწილებისაგან. თუ რამოდენა იყო ეს ძალა. საერთოდ, საბუთებიდან არა ჩანს, მაგრამ დაახლოებით შეიძლება ამ ძალის რაოდენობა განვსაზღვროთ იმ გაკვრითი ცნობების მიხედვითაც, რომელნიც საბუთებშია შენახული: თუ ოლქის უფროსის თანაშემწემ ნანეიშვილმა, როგორც ზევით აღნიშნული იყო და როგორც საბუთებშიც ნათქვამია, თავისი ძალებით (ე. ი. ადგილობრივ შეკრებილ თავად-აზნაურობისა და ყაზახ-რუსთა) საშუალებით მოახერხა სოფ. თამაკონისათვის ალყის შემორტყმა და იქ მიმავალ გზების დაკავება, უნდა ვიფიქროთ, რომ მას დაახლოებით 100 კაცამდე მაინც უნდა ჰყოლოდა, თუ მეტი არა; სამეგრელოს მმართველის მიერ მაჭავარიანის მეთაურობით გამოგზავნილი სამი როტაც, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ თითო-

¹ იქვე, ფურ. 6.

² იქვე, ფურ. 6.

³ იქვე, ფურ. 7.

როტაში შეიძლება 150-დან 200 კაცამდე ყოფილიყო, შეადგენდა დაახლოებით 500—600 კაცამდე; რაც შეეხება სენაკის ოლქის უფროსს, საბუთში ნათქვამია, რომ მას 80-დე შეიარაღებული თავად-აზნაური ახლდა¹, მაგრამ ეს რაოდენობა უქველად დაპატარავებულია უნდა ჩაითვალოს, რადგან საბუთის ავტორი დანტერესებული იყო უმაღლეს ხელისუფლების წინაშე (ვისთვისაც განკუთვნილი იყო ეს საბუთი) საქმის ვითარება ისე წარმოედგინა, რომ თითქოს მცირე ძალებით მოეხდინოს მას ამბოხების ლიკვიდაცია. ამას გარდა ოლქის უფროსთან (თავად-აზნაურობის გარდა) სხვა შეიარაღებული ძალა (პოლიციის მოხელენი) იქნებოდა²; დასასრულ, თვით სამეგრელოს მმართველს, უნდა ვიფიქროთ, თან ეყოლებოდა არა ნაკლებ 100 კაცისა შაინც, რადგანაც „არეულობის“ დროს, ნაკლები ძალის თანხლებით, ის ვერ გაბედავდა გამგზავრებას სოფ. თამაკონში, რომელიც მისი რეზიდენციიდან (ზუგდიდიდან) საკმაო მანძილით იყო მოშორებული. ასე რომ საერთო რაოდენობა პოლიციისა და თავად-აზნაურობის შეიარაღებულ ძალებისა უნდა ვივარაუდოთ არა ნაკლებ 700—800 კაცისა.

ეს ძალა დაუბირისპირდა ერთ მუჟა აჯანყებულებს. ამ უკანასკნელთა რაოდენობა საბუთების მიხედვით ზუსტად გამორკვეული არ არის: ერთი საბუთის ჩვენებით, როგორც ვამბობდით, პირველ შეტაკების დროს, როდესაც თავადი დგებუაძე მოჰკლეს, მონაწილეობას იღებდა სულ 20 გლეხი, ხოლო მეორე საბუთის ჩვენებით, რომელიც აჯანყებულთა მხრით ხელისუფლებისათვის წინააღმდეგობის გაწევის ამბავს შეეხება საერთოდ, განდგომილთა რიცხვი თითქოს 50 კაცამდე უნდა ყოფილიყოს³. მაგრამ, თუ ამ ნაჩვენებ რიცხვში (20—50) მხოლოდ აჯანყების უშუალო მონაწილეთ ვიგულისხმებთ და ამ რიცხვს იმათაც მიეუმატებთ, ვინც არაპირდაპირ მონაწილეობას იღებდა ამ აჯანყებაში, მთელი ძალა ამბოხებულ გლეხებისა მანინც საეჭვოა 150-დან 200 კაცზე მეტი ყოფილიყოს.

თავისთავად ცხადია, ამ მცირე ძალას არ შეეძლო გამკლავებოდა 700—800 კაცისაგან შემდგარ პოლიციას და სამხედრო ნაწილებს, რომელნიც აჯანყებულების წინააღმდეგ მიდიოდნენ, როგორც

¹ იქვე, ფურ. 7.

² საქ. 1576, ფურ. 2.

³ ოლქის უფროსთა უფლებები და კომპეტენცია მეტად ვრცელი იყო. ყოველ მათგანის უშუალო განკარგულებაში იყო ასეული კახაკთა, ხოლო თუ დასჭირდებოდათ, მათ შეეძლოთ მოეთხოვათ დამხმარე კომანდებიც (კ. ბ. ო. ზ. დ. ი. ნ. ი., სამეგრელო და სვანეთი, გვ. 134).

ნამდვილ მოსისხლე მტრების წინააღმდეგ, სამხედრო, მოქმედების ყველა სასტიკი წესის გამოყენებით.

სამეგრელოს მმართველმა მოსვლისთანავე ყველა ძალები გააერთიანა, მათი უფროსობა პოლკოვნიკ მაჭავარიანს დაავალა და ბრძანება გასცა — ყოველ მხრიდან ალყა შემოერთყათ აჯანყებულებისათვის; ამავე დროს გლეხებს კაცები მიუგზავნა და მათის პირით ნაწიწვილის მუქარა გაუმეორა: დაწყნარდით, ნებაყოფლობით დაიშალენით და ამბოხების მეთაურები წარმომიდგინეთ, ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ ამაზე არ დათანხმდებით, სოფელს ავაწიოკებ და თქვენც სასტიკად დაგსჯით¹. გლეხებმა ნებაყოფლობით დათმობაზე და აჯანყებულთა მეთაურების გაცემაზე უარი შემოუთვალეს; მაგრამ, რაკი დარწმუნდნენ, რომ წინააღმდეგობის გაწევა მოსულთათვის აღარ შეეძლოთ, ოჯახი (ქალები, ბავშვები, პირუტყვი) გახიზნეს და თვითონაც იმ მხარისაკენ დაიხიეს, საიდანაც მთაგორიანი და ტყიანი ადგილი იყო².

მაისის 13-ს მაჭავარიანის ჯარი და შეიარაღებული თავად-აზნაურობის რაზმი შეესია სოფ. თამაკონს და ნაცარტუტად აქცია გლეხობის მთელი ქონება: გადასწვეს 29 კომლი ისე, რომ არაფერი იქ არ დაუტოვებიათ³. „დასწვეს 29 ოჯახი, ხის ნაგებობები თავის მოწყობილობით, ქვეშაგები თავისი მოწყობილობით, ტანისამოსი, 8 ცხვარი, საწნახელები რიცხვით 300-დე (ნამდვილი რაოდენობა არ ვიცით), 13 ნალია სიმინდითა და ფეტვით გავსებული. ბევრი, რაც დასწვეს, სხვისი იყო, ეკუთვნოდა 215 სულს; ზოგიერთი ქონება თან წაიღეს და თავის კაცებს დაურიგეს, ასე მაგალითად: ძროხები, ხარები, ცხვრები, თხები, ღორები და ფრინველები, როგორც იტყვიან, უკანასკნელ კატამდე ყველაფერი ცეცხლს მისცეს“—ო, ვკითხულობთ 1864 წლის აპრილის 4-ს ჯანაშიების მიერ მეფის ნაცვლისათვის მიერთმეულ თხოვნაში⁴.

უკან დახვეისა და სოფლის დაწვის შემდეგ აჯანყებულთა „საბჭომ“ თათბირი გამართა ბათაია ჯანაშიას სახლში იმის შესახებ, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ გამკლავება და წინააღმდეგობის გაწევა აღარ შეიძლებოდა, მაგრამ თათბირზე ამის მომხრენიც იყვნენ; უმრავლესობა კი იმ აზრისა იყო, რომ ხელისუფლებისათვის დელეგაცია მიეგზავნათ და მორჩილება გამოე-

¹ საქ. 1659, ფურ. 5.

² იქვე, ფურ. 5.

³ საქ. 1576, ფურ. 16.

⁴ იქვე, ფურ. 16.

ცხადებინათ. უკანასკნელი აზრის მომხრენი გამოდიოდნენ იმ მოსაზრებებიდან, რომ აჯანყებულებს წინააღმდეგობის გასაწევად ძალა აღარ ჰყოფნიდათ, ხოლო მთავრობა მორჩილების გამოცხადების შემდეგ დანაშაულს მინც გვაბატებებს და ზარალსაც აგვინაზღაურებსო. თათბირზე, როგორც ჩანს, შეთანხმება აღარ მოხდა, ამიტომ, ვინც ამ აზრს არ იზიარებდა, ტყეში გაიხიზნა; უმთავრესად ისინი, ვინც ამბოხების მეთაურები იყვნენ, ხოლო დანარჩენებმა შეარჩიეს შვიდი ისეთი გლეხი, რომელთაც შედარებით ნაკლები ბრალი ედებოდათ აჯანყებაში (ქაქუჩია ჯანაშია, ოსიკა ჯანაშია, დათა ჯანაშია, გოგია ჯანაშია და სამიც სხვა)¹ და შეუთვალეს მაჭავარიანს, რომ აჯანყებაზე ხელს იღებდნენ.

ამით დამთავრდა ამ აჯანყების მეორე — ძირითადი ეპიზოდი: გლეხების ნაწილმა მორჩილება გამოაცხადა, ნაწილი ტყეში გაიხიზნა, ხოლო ჯარმა და პოლიციამ თავად-აზნაურობასთან ერთად სოფელი გადასწვა და აიკლო.

7

ამის შემდეგ სამეგრელოს მმართველმა აჯანყება ლიკვიდირებულად ჩასთვალა: მოგზავნილი გლეხები დააპატიმრა, ჯარი უკან გააბრუნა და ოლქის უფროსს დავალება მისცა შესდგომოდა საქმის ვითარების გამოძიებას იმ მიზნით, რომ აჯანყების მეთაურების ვინაობა გამოკვეულიყო და სათანადოდ დასჯილი. ამავე დროს მან ოფიციალური მოხსენება გაუგზავნა (მაისის 16-ს, № 3710) ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს აჯანყების ჩაქრობის შესახებ². ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა სვიატოპოლკ-მირსკიმ თავის მხრივ საქმის ვითარებისა და მომხდარ აჯანყების შესახებ დაწვრილებითი ცნობები გაუგზავნა მთავარ სამმართველოს უფროსს კრუზენშტერნს — მეფის ნაცვლისთვის მოსახსენებლად; აჯანყების მიზეზების გამოსარკვევად და დამნაშავეთა პასუხისგებაში მისაცემად კი ქუთაისიდან სპეციალური გამოძიებელი, თავისი კანცელარიის მდივანი, ფონველკე, გამოავგზავნა³. სვიატოპოლკ-მირსკი თავის მოხსენებაში შემდეგნაირად ასწერდა მომხდარ ამბავს:

„სამეგრელოს მმართველმა ორი პატაკით (მაისის 10-სა და 16-ს თარიღებით, №№ 3593 და 3710-ით) მაცნობა შემდეგი:

¹ საქ. 1659, ფურ. 12—16-

² საქ. 1576, ფურ. 1.

³ იქვე, ფურ. 2.

სენაკის ოლქის, სოფ. თამაკოს მცხოვრებ გლეხებმა, ჯანაშიებმა და ფაცაციებმა, რიცხვით 20 კომლმა, რომელნიც უკვე რამდენიმე წელიწადია, რაც არ ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას მემამულე თავად ჩიქოვანების წინაშე, — 9 ამა თვეს გაუწიეს ძლიერი წინააღმდეგობა შეიარაღებული ხელით ოლქის უფროსის თანაშემწეს, რადროსაც სასიკვდილოდ დასჭრეს თოფის ტყვიით სოფლის მამასახლისი, თავადი ბეჟანა დგებუაძე, რომელიც მოკვდა, და, ამას გარდა, აზნაური გიორგი დგებუაძე და გლეხი კვაშილავა.

წესიერების აღსადგენად სოფ. თამაკოში გაგზავნილ იქნა მე-5 მსროლელ ბათალიონის ორი როტა. მისის 10-ს დასახელებულმა გლეხებმა, უარყვეს რა მათთვის დაწესებული გადასახადები, ვადაჭრით უარი განაცხადეს ყოველგვარ დამორჩილებაზე, გამაგრდნენ თავიანთ სოფელში და შეუდგნენ თავდაცვას იარაღით.

სამეგრელოს მმართველმა, მიიღო რა მხედველობაში მხარის ამ ნაწილისა და დასახელებულ — ბუნებით ერთობ გამაგრებულ — სოფლის მცხოვრებთა მოუსვენრობა, რომელთა შორის იბადებოდა ხოლმე ყოველთვის პირველი აღმაშფოთებელი და ხელისუფლების საწინააღმდეგო მოძრაობები, — საჭიროდ ჩასთვალა დასაწყისშივე ჩაექრო ყოველგვარი წინააღმდეგობა და, ყოველ შემთხვევისათვის, იმავე დღესვე გააგზავნა სოფ. თამაკოში იმავე ბათალიონის კიდევ ერთი როტა, ხოლო შემდეგ, თვითონაც გაემგზავრა მომხდარ ამბების ადგილზე იმ მიზნით, რომ გაეფრთხილებინა შესაძლებლობა სისხლის ღვრისა და ყოველგვარ შეტაკებისა უბრალო ხალხსა და თავად-აზნაურებს შორის, რომელთაც თავი მოეყარათ ზემო ნაწილში აჯანყებულ გლეხების დასჯის მიზნით, რაც უეჭველად მოხდებოდა კიდევ, რომ ჯარი არ მოსულყო.

მისის 12-ს მან გაიგო, რომ აჯანყებულ გლეხების ნაწილი, რიცხვით 20-დან 50 კაცამდე, გამაგრდა სოფ. თამაკოში, ძნელად მისავალ ადგილზე, მტკიცე გადაწყვეტილებით თავი დაეცვათ. მთავარი ამჯანყებლები კი მათ შორის აღარ იყვნენ, ისინი გაიხიზნენ თავად დგებუაძის მოკვლის უმაღლ. შეკრებილი ცნობების მიხედვით გამოირკვა, რომ ეს მცხოვრებლები, რომელნიც ძველ დროიდანვე გამოირჩეოდნენ მოუსვენრობითა და მათზე დაწესებულ მოვალეობების უარყოფით, უთანხმდებოდნენ თავიანთ მეზობლებს — დახმარებოდნენ ერთმანეთს მემამულეთა ხელისუფლებისათვის დაუმორჩილებლობაში, თუ კი მთავრობა არ მიიღებდა გადაპყრელ ზომებს მათი ურჩობის წინააღმდეგ და ნებას მისცემდა მათ თვით დაეჭირათ საქმე თავიანთ მემამულეებთან უშუალოდ. ასე რომ მთის მცხოვრებთ, ადგი-

ლობრივი ხელისუფლების ოდნავ ყოყმანის შემთხვევაში, შეეძლოთ აჯანყებულ იყვნენ თავიანთ მემამულეების წინააღმდეგ.

ამის შემდეგ გლეხებს გამოეცხადათ, რომ თუ ისინი არ დაწყნარდებიან და მთავარ წამქეზებლებს არ გასცემენ, დაისჯებიან შეიარაღებული ძალით. ამავე დროს საბჭოს უფროს წევრს პოდპოლკოვნიკ მაკავარიანს დაევალა ადგილისთვის ალყა შემოეოტყა ორი მსროლელი როტით და ემოქმედა უკანასკნელ უკიდურესობამდე დაჯერების ღონისძიებებით, რათა აეცდინა სისხლის ღვრა, რაც შესრულებულ იქნა კიდევ: სოფელი დაკავებულ იქნა როტებით თოფის გაუსროლად და წინააღმდეგობის გარეშე. ზოგიერთი გლეხები გამოცხადნენ ნებაყოფლობით, სხვები კი დაიმაღნენ გაუვალ ტყეში და მით გადაურჩნენ. დევნას.

ამასთან ერთად დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკი ჩილიაევი დასძენს: 1. რომ, ყოველგვარ სიფხიზლისა და ცდის მიუხედავად, შეუძლებელი იყო ხანძრისაგან გადარჩენა გლეხთა სახლებისა, რომელნიც სხვათა შორის სრულიად ცარიელნი იყვნენ და რომელნიც დაიწვა ნაწილობრივ თვით მცხოვრებლებისაგან, ხოლო ნაწილობრივ ჯერ კიდევ გამოურკვეველ პირთაგან; 2. რომ დანარჩენ დამნაშავეთა დასაჭერად და გაქცეულ სხვა გლეხების თავის ადგილას დასაბრუნებლად განკარგულება მოხდენილია და 3. რომ გლეხები ჯანაშვიები და ფაცაცეები, რომელნიც მარად განირჩეოდნენ მემამულეთა ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობით, სრულიად არ არიან გადატვირთულნი განსაკუთრებული ბეგართა და ისინი თავიდანვე ეკუთვნოდნენ თავად ჩიქოვანებს.

ვაცნობებ რა ამის შესახებ თქვენს აღმატებულებას მის უმაღლესობის დიდი მთავრისათვის მოსახსენებლად, პატივი მაქვს დავსძინო, რომ ამასთანავე მე ვავლენ მომხდარ ამბების ადგილზე ჩემი კანცელარიის მდივანს, კოლეჟსკი სეკრეტარს, ფონ-ველკეს და ვანდობ მას მოახდინოს მომხდარ ამბების შესახებ ფორმალური გამოძიება და მიიღოს ყოველგვარი ზომები, როგორც მომხდარ უწყესობათა მიზეზების სინამდვილის გამოსარკვევად, ისე აგრეთვე იმის გამოსარკვევადაც, თუ ვინ იყვნენ მთავარი დამნაშავენი ამ აჯანყებაში¹.

მირსკის მოყვანილ მოხსენებაში, როგორც ვხედავთ და როგორც მოსალოდნელიც იყო, საქმის ვითარება ტენდენციურად და არსებითად, დამახინჯებულადაა წარმოდგენილი. მირსკის ცდა იქითკენაა მიმართული, რომ მთელი დანაშაული მომხდარ ამბებისა გლეხებს მოახვიოს

† იქვე, ფურ., 1—4.

თავზე და ამავე დროს თავად-აზნაურობასთან ერთად თვით ადგილობრივ ხელისუფლების მიერ ჩადენილი მხეცობა გლეხების მიმართ იძულებით და თანაც საეკსპლუატაციო სამართლიან ღონისძიებად დახატოს. გლეხებს არავითარი მიზეზი არ ჰქონდათ აჯანყებულებიყვნენ და ჩიქოვანებისათვის ურჩობა გაეწიათ, რადგან ისინი კანონიერად ეკუთვნიან ჩიქოვანებს და არც ზედმეტი გადასახადებით არიან დატვირთულნი; მაგრამ ეს გლეხები საერთოდ ცნობილი არიან, როგორც მოუსვენარნი და მარად მთავრობის წინააღმდეგ მომქმედი ელემენტები და ამის გამო მათ წინააღმდეგ ხელისუფლებას გადაამკრელი ზომები უნდა მიეღო იმისათვის, რომ ეს აჯანყება სხვა რაიონის გლეხებსაც არ მოსდებოდა და მომავალში მათ ამგვარი რამ არ გაეუბნათ; რაც შეეხება გლეხების სახლკარის გადაბუგვას და ნამაგარის აკლებას, — ეს ნაწილობრივ თვით გლეხებმა ჩაიდინეს, ხოლო ნაწილობრივ ჯერ გამოურკვეველმა პირებმა, რომელთა ვინაობა გამორკვეული იქნება უკვე დაწყებული გამოძიებით — ასეთია ამ მოხსენების დედა-აზრი. სინამდვილეში კი, როგორც ჩვენ უკვე ვიცით ზემო მოთხრობილიდან, საქმის ვითარება სრულიად სხვაგვარი იყო: გლეხები მეტის-მეტად გადასახადებითა და თავად-აზნაურების თავგასულობით უკიდურესობამდე მიყვანილნი, იძულებული იყვნენ, მშვიდობიან საშუალებების ამოწურვის შემდეგ, იარაღისათვის ხელი მოეკიდნათ და თავისი უფლებების დასაცავად ხმა აღემაღლებინათ; თავად-აზნაურობამ კი, მეფის პოლიტიკისა და შეიარაღებულ სამხედრო ძალების დახმარებით, შური იძია გლეხებზე ურჩობისათვის და ათეულ წლების განმავლობაში რამდენიმე ოჯახის ნამაგარი ცეცხლით გაანადგურა, ხოლო ისინი, ვინც აჯანყებაში მონაწილეობას იღებდა და ხელისუფლებასთან გამოცხადდა, დააპატიმრა.

8.

ყველა ამის შემდეგ იწყება „ფორმალური“ გამოძიება და მიწერ-მოწერა ვითომცდა იმ მოსაზრებით, რომ გლეხების უკმაყოფილების მიზეზი გამოირკვეს, მათი ზარალი ანაზღაურდეს, დამნაშავენი პასუხისგებაში იქნენ მიცემულნი და მომავალში ამგვარი რამ არ გამეორდეს. ყოველშემთხვევაში გლეხების ერთი ნაწილი, იმ ღონისძიებების გარეგნულ ხასიათის მიხედვით, რომელთაც ხელისუფლება აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ატარებდა (სპეციალური გამოძიება, გლეხების საჩივრის მოსმენა და სხვა), დარწმუნებული იყო, რომ მთავრობა ზარალს მინც აუნაზღაურებდა გლეხებს და აშოხების მონაწილეთ ღმობიერად მოექცეოდა.

სინამდვილეში კი მთავრობის მთელს ღონისძიებებს მხოლოდ ის მიზანი ჰქონდა, რომ ურჩი გლეხები სასტიკად დაესაჯა და ამბოხების სურვილი მათში სავსებით აღმოეფხვრა. მეფის ნაცვალმა, დიდმა მთავარმა, მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, რომელსაც ჯერ კიდევ ერთი წლის წინეთ (1863 წლის აპრილში) მიმართეს ამავე გლეხებმა ჩიქოვანების თავგასულობისაგან მფარველობისათვის, სავსებით დაეთანხმა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს, თავად მირსკის — მის მოხსენებაში გამოთქმულ აზრში და ასეთი რეზოლუცია წააწერა ამ მოხსენებას: „ერთობ სამწუხაროა! იმედი მაქვს დამნაშავენი მოძებნილი იქნებიან და სამაგალითოდ დასჯილი“¹.

სამეგრელოს მმართველის განკარგულებასა და ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის მიერ დანიშნულ გამოძიებასაც სწორედ ეს მიზანი ჰქონდა: მათ უნდოდათ „მოუსვენარი“ გლეხები „სამაგალითოდ დაესაჯათ“ და ეს გლეხები მებატონეების სრულს მორჩილებაში მოეყვანათ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც მათ მეფის ნაცვლის აზრი გაიგეს (ეს რეზოლუცია საგანგებო მიმართვით² წარეგზავნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს 1863 წლის ივნისის 17-ს)³, უფრო ბეჯითად და უფრო ენერგიულად შეუდგნენ ამ საქმეს.

პირველი საქმე, რაც მათ უნდა მოეგვარებინათ ამ მიმართულებით, ეს იყო გაქცეულ და ტყეში გახიზნულ გლეხების რამენიარად (მოტყუებით ან დაშინებით) გამოყვანა და პასუხისგებაში მიცემა. ამ მიზნით (ე. ი. გლეხების გამოყვანის მიზნით) გამოძიებამ სოფელს გამოუცხადა: უკეთუ დამნაშავენი თავის ნებით გამოცხადდებიან და დანაშაულს აღიარებენ, სასჯელი შეუმსუბუქდებათ ან სავსებით ეპატიებათ, ხოლო თუ ურჩობას გამოიჩენენ და ნებაყოფლობით არ გამოცხადდებიან, ძალით დაპატიმრების შემდეგ, სასტიკად დაისჯებიანო. ამ ღონისძიებამ გასჭრა, მაგრამ გასჭრა მხოლოდ ნაწილობრივ: აჯანყების ჩაქრობის პირველ დღიდან, ე. ი. მაისის 14-დან ივნისის 26-მდე (7 კაცის გარდა, რომელნიც როგორც ვამბობდით, უკვე მაისის 13-ს გამოცხადნენ მაჭავარიანთან) გამოცხადდა სულ მხოლოდ 13 კაცი⁴. მეორე ნაწილი კი ამბოხებულთა მეთაურებიდან, რომელთაც ხელისუფლების მართლმსაჯულება არა სწამდათ და მას არც ენდობოდნენ, ისევე ტყეში დარჩნენ. მაშინ ხელისუფლება შეუდგა მათს ჭერას თავად-აზნაურობისა და მამასახლისების დახმა-

¹ იქვე, ფურ. 1.

² იქვე, ფურ. 5.

³ საქ. 1659, ფურ. 12.

რებით (როგორც ჩანს, ჯაშუშებისა და გამცემლების გამოყენებით). ამ გზით. სულ მოკლე ხნის განმავლობაში ხელისუფლებამ შესძლო დაეპატიმრებინა რამოდენიმე კაცი, მათ შორის აჯანყების მეთაურები და აქტიური მონაწილეებიც: ბოშინა ჯანაშია, ბათაია ჯანაშია, სოფროშიკა ჯანაშია, ნიკოია ჯანაშია, თედორიკა ჯანაშია და გოგია ჯანაშია ¹.

თუ რამდენი კაცი იყო სულ ხელისუფლების მიერ ამ საქმეზე დაპატიმრებული, არა ჩანს, მაგრამ ვარაუდით მათი რიცხვი 30—40-ზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო. აქედან 5 კაცი, როგორც ჩანს, მომკვლარა ციხეში ჯერ კიდევ გასამართლებამდე ², 13 კაცი პასუხისგებაში მიუტიათ ³, ხოლო დანარჩენი, დაკითხვისა და ციხეში წამების შემდეგ, გაუთავისუფლებიათ. ცოცხლებიდან პასუხისგებაში მისცეს უმთავრესად ისინი, ვინც ასე თუ ისე აჯანყებაში უშუალო მონაწილეობას იღებდა და, კერძოდ, ვისაც თავად ბეჟანა დგებუაძის მოკვლაში ბრალი ედებოდა. ესენი იყვნენ: 1. ბოშინა ჯანაშია, 2. გულა ჯანაშია, 3. ბათაია ჯანაშია, 4. სოფროშიკა ჯანაშია, 5. ნიკოია ჯანაშია, 6. თედორიკა ჯანაშია, 7. ხახულია ჯანაშია, 8. კაკური ჯანაშია, 9. ოსიკა ჯანაშია, 10. დათა ჯანაშია, 11. თედორიკა ჯანაშია, 12. გოგია ჯანაშია და 13. გოგია ფაცაცია ⁴.

თუ ვინ იყვნენ ისინი, ვინც გასამართლებამდე დაიხოცნენ ციხეში, ან ისინი, ვინც გამოძიების შემდეგ გაათავისუფლეს, ჩვენი საბუთებიდან არა ჩანს.

პასუხისგებაში მიცემულ გლეხებზე შედგენილი საბრალმდებლო აქტიც საქმეებში დაცული არ არის და არც ისა ჩანს, იყო თუ არა მათზე საერთოდ ამგვარი აქტი შედგენილი. მაგრამ გამოძიების მასალების მიხედვით შედგენილ ერთ მოხსენებაში მოყვანილია დახასიათება დაპატიმრებულ გლეხებისა და იქვე ნაჩვენებია ზოგადად, თუ, სახელდობრ, რას აბრალებდნენ პასუხისგებაში მიცემულ გლეხებს. თუმცა ეს დახასიათებები და თვით მოხსენებაც საკმაოდ უვიცურად და ტრაფარეტულად არის შედგენილი, მაგრამ ამის მიხედვით შეგვიძლია დაახლოებით წარმოდგენა მაინც ვიქონიოთ პასუხისგებაში მიცემულთა შესახებ. ასე, მაგალითად, ბოშინა ჯანაშიას შესახებ ამ მოხსენებაში ნათქვამია შემდეგი: „ბოშინა ხახუს-ძე ჯანაშია, 44 წლისა. სოფლელების ჩვენებით მთავარი წამქეზებელთაგანი; დაწვითა

¹ იქვე, ფურ. 13—16.

² საქ. 1576, ფურ. 17.

³ საქ. 1659, ფურ. 13—16.

⁴ იქვე, ფურ. 13—16.

და მოკვლით დამუქრებით აიძულებდა გლეხებს — არ გადაეხადებინათ ბეგარა. მაგრამ სოფლელების მიერ მხილებულმა, პირისპირ წაყენების დროს, არ აღიარა დანაშაული; ამავე პირისპირ წაყენების დროს — ბრალდებაზე, რომ ის ხიდზე მიმავალთ თოფს ესროდა, უჩვენა კვლავინდებურად, რომ წყალში ისროდა. ჯერ კადევ ყოფილ მმართველობის დროს სამეგრელოში, მოკლულმა ბეჟანა დგებუაძემ ჩამუტვრია მას წინა კბილები; აბრალებენ, რომ ის ამ დგებუაძეს უჩვენებდა თავის ჩამტვრეულ კბილებს და ემუქრებოდა, მაგრამ ეს მან გადათქვა. პირისპირ წაყენების დროსვე აღიარა, რომ, თუმცა თავად ბეჟან დგებუაძეს თავის ჩამტვრეულ კბილებზე მიუთითებდა, მაგრამ — ხუმრობისათვის, მუქარის გარეშე. [მისი ჩვენებით ის] აკეთებდა თოფის წამალს სამეგრელოში რუსული მმართველობის შემოღებამდე; მაგრამ სოფლელების ჩვენებიდან ჩანს, რომ თოფის წამალს ისინი თავიანთ სოფელში აკეთებდნენ გასულ წელსაც. დაჭერილია იარაღით ხელში და ბრალი ედება იმაში, რომ განზრახვა ჰქონდა თავი დაეცვა ხანჯლით. საყოველთაო გაჩხრეკის დროს, გამჩხრეკლებმა უჩვენეს, ბოშინაში გამოსჩანდა ამაყი კაცი თავის ამხანაგებს შორისო“¹.

გულა ჯანაშიას შესახებ საბუთი მოგვითხრობს შემდეგს: „გულა გუჩუს-ძე ჯანაშია, 40 წლისა; სოფლელების ჩვენებით ერთ-ერთი მთავარი წამქეზებელთაგანი; ემუქრებოდა, გლეხებს დაწვითა და მოკვლით. მისი ბრძანებით გამოიტანეს ეკლესიიდან საყვირი და მან გააგზავნა [კაცები] საყვირის დასაკრავად მთაზე, როგორც ამბობს, საერთო თანხმობით, რათა თავი მოეყარა მეზობლებისათვის, რადგან ხელადედა თავად-აზნაურობის თავმოყრას. უჩვენებენ, რომ მისი ჩაგონებით იქნა გაფუჭებული გზა. გამომძიებელთან გამოცხადდა თავისით“².

ბათია ჯანაშიაც, საბუთის ჩვენების მიხედვით, აჯანყების ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანი უნდა ყოფილიყო. მისი დანაშაული ამავე საბუთში ასეა ფორმულირებული: „ბათია ქაქუჩიას-ძე ჯანაშია, 45 წლისა; პირველი წინადადება შემამულეებისათვის გადასახადის არ მიცემის შესახებ გაკეთებულია ბოშინასა და მის მიერ. რადგან ზოგიერთებზე ეჭვი ჰქონდათ, ამიტომ ყველამ ხატზე დაიფიცეს და დასწყველეს, ვინც გადასახადს მისცემდა მებატონეებს. სოფლელების ჩვენებით მთავარ წამქეზებელთაგანი; აშინებდა [გლეხებს] დაწვითა და მოკვლით. თუმცა არ ჰქონდა განზრახვა ესროლა, მაგრამ ბოშინასთან ერთად პირდაპირ ესროლა დგებუაძეს. ის უპასუხებდა ბო-

¹ იქვე, ფურ. 12.

² იქვე, ფურ. 12—13.

შინასთან ერთად, მკვლელობის შემდეგ, გამოგზავნილ ხელოსანს, ყველას თანდასწრებით, რომ თავს დაიცავენ სამეგრელოს მმართველის მოსვლამდე. მის სახლში იკრიბებოდა საბჭო და, როგორც უჩვენებენ, გაქცეულები იღებდნენ საჭმელს. დაჭერილია გაქცეული უჩვენა, რომ ის და ბოშინა — დალუბა გულა ჯანაშიამ¹.

სოფრომიკა და ნიკოია ჯანაშიების შესახებ საბუთში ნათქვამია, რომ ისინი აჯანყების მთავარ ხელმძღვანელთა თანამოაზრენი და აჯანყების აქტიური მონაწილენი იყვნენ: მათ გამოუტანიათ საყვირი ეკლესიიდან ხალხის შესაკრებად, რისთვისაც შეუნგრევიათ ეკლესიის საძირკველი, მათ მიუღიათ მონაწილეობა იმ სროლაში, რომელიც მოხდა მდინარე ტეზურის ხიდთან და სხვა. ამას გარდა, ნიკოია ჯანაშიაზე ნათქვამია, რომ ის საზოგადოების დავალებით მოგზაურობდა ტფილისში საჩივრების შესატანად².

დანარჩენ ბრალდებულებიდან საყურადღებოა, როგორც უფრო აქტიური მონაწილე აჯანყებისა, ხახულია ჯანაშია, რომელიც საბუთში ბოშინა ჯანაშიას თანაშემწედაა გამოყვანილი. მან პირველად მოიტანა აჯანყებულთა ბანაკში ცნობა „თავად-აზნაურობის ეგზეკუციის შესახებ“, ის მონაწილეობას „იღებდა სროლაში ჯარის წინააღმდეგ“, ის ამზადებდა თოფის წამალს, ის დადიოდა საჩივრების შესატანად და სხვა — ასეთია ოფიციალურ საბუთში მოცემული დახასიათება ხახულია ჯანაშიაზე³.

რა უყვეს ამ გლეხებს და რით დამთავრდა საერთოდ მთელი ეს საქმე?

9

ჩვენს საბუთებში საქმის დასასრულის შესახებ პირდაპირი და ზუსტი ცნობები შემონახული არ არის. მაგრამ ამ ზოგადი და არა სრული ცნობების მიხედვითაც შესაძლებელი ხდება დაახლოებითი სურათის აღდგენა. ამ ცნობების თანახმად, ეს დასასრული შემდეგნაირად წარმოიდგინება:

1863 წლის სექტემბრამდე ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის, სვიატოპოლკ-მირსკის მიერ, გაგზავნილმა გამოძიებელმა ფონ-ველკემ საქმის გამოკვლევა დაამთავრა და მთელი მასალები წარუდგინა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს. ამ უკანასკნელმა თავის მხრივ ეს მასალები გადაუგზავნა სამეგრელოს მმართველს „კუთვნილებისამებრ“.

¹ იქვე, ფურ. 13.

² იქვე, ფურ. 14.

³ იქვე, ფურ. 14.

რათა მას აჯანყების საქმე გადაეცა გასარჩევად სასამართლო ორგანოებისათვის¹; ხოლო იმავე დროს სავაგომოძიებლო მასალების მიხედვით შედგენილი ვრცელი მოხსენება წარუდგინა მეფის ნაცვალის კანცელარიის სპეციალურ განყოფილებას — სასამართლო საქმეთა დეპარტამენტს — ნაცვალისთვის მოსახსენებლად. სამეგრელოს მმართველმა ეს საქმე გადასცა გასარჩევად მე-30-ე ლინეინი ბათალიონთან არსებულ სამხედრო სასამართლოს კომისიას, რომელმაც ეს საქმე სასამართლოს წესით განიხილა კიდევ². სახელდობრ, როდის განიხილა ეს საქმე ამ კომისიამ, არ ჩანს.

პასუხისგებაში მიცემულ გლეხებს, იმათ, ვინც გასამართლების დროს ცოცხალი იყვნენ, ზოგს ჩამოხრჩობა, ზოგს ციხე და ზოგს კიდევ ციმბირში გადასახლება მიუხაჯეს. თუ სახელდობრ ვის რა მიუსაჯეს, კერძოდ რამდენი ხნით გადასახლება მიუსაჯეს, ცნობები არ არის³.

რაც შეეხება მებატონებთან ურთიერთობისა და გადასახლების საკითხს, არც ამის შესახებ არის პირდაპირი ცნობები დაცული ჩვენს საბუთებში, მაგრამ, როგორც ჩანს, ხელისუფლებამ მოახერხა გლეხები აეტყუებია ჩიქოვანებს დამორჩილებოდნენ და ამ უკანასკნელთა მიერ დაწესებული ვალდებულებანი ეკისრათ. ჯერ კიდევ 1863 წლის ივნისის 29-ს, ე. ი., სასამართლოს მიერ საქმის გარჩევამდე, სოფ. თამაკონში თავი მოუყარეს ჩიქოვანის გლეხებს და წაუკითხეს სამეგრელოს მთავრის; დავითის მიერ 1819 წელს როსტომ ჩიქოვანისათვის ბოძებული სიგელი იმის შესახებ, რომ ჯანაშიებისა და ფაცაცეების წინაპრები ებოძათ ჩიქოვანებს სამუდამოდ. ამ კრებზე გლეხებს დაადებინეს ფიცი, რომ ისინი ამიერიდან ამ სიგელში გათვალისწინებულ ვალდებულებებს პირნათლად შეასრულებდნენ⁴.

რაც შეეხება დაზარალებულ გლეხებს, რომელთა სახლკარი თავად-აზნაურებმა და პოლიციამ გადასწვეს, ამათ შესახებ, მეფის ნაცვლის კანცელარიის მიწერილობის თანახმად, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის მიერ მოხდენილ იქნა მხოლოდ ფორმალური განკარ-

¹ საქ. 1659, ფურ. 1.

² საქ. 1576, ფურ. 20.

³ გასამართლებულ გლეხების ბედის შესახებ ცნობები მომაწოდა ამბოხების მთავარი ხელმძღვანელის ბოშინა ჯანაშიას ძმისწულმა გ. ჯანაშიამ, რომლის გადმოცემით ნაწილი პასუხისგებაში მიცემულებიდან, მათ შორის მისი ბიძაც (ბოშინა) ჩამოუხრჩვიათ ქუთაისში, ხოლო ნაწილი გადაუსახლებიათ ციმბირში. აჯანყების შემდეგ ჯანაშიების ერთი ნაწილი, მათ შორის მისი მამაც (პეტრე) სოფ. თამაკონიდან გადასახლებულან სოფ. ცაისში, სადაც ახლაც მოსახლეობენ.

⁴ საქ. 1659, ფურ. 11.

გულეზა¹, რომ „მოეწყობ“, როგორც თვით საბუთშია ნათქვამი; დაზარალებული გლეხები; მაგრამ ამ განკარგულებას არავითარი რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. ყოველ შემთხვევაში აჯანყების ჩაქრობისა და გამოძიების დამთავრების შემდეგ, დაზარალებულ გლეხების მიერ ორგზის მეფის ნაცვლისათვის მიცემულ განცხადებებიდან ჩანს, რომ გლეხები სრულიად უყურადღებოდ იქნენ დატოვებულნი და ისინი ფაქტიურად უსახლკაროდ დარჩნენ მას შემდეგაც, რაც საქმის გარჩევა დამთავრდა, თუმცა მთავრობა, როგორც ზევით ვამბობდით, ჰპირდებოდა მათ, რომ საქმის ვითარების გამორკვევის შემდეგ ცეცხლის გაჩენაში დამნაშავეთ (ე. ი. თავად-აზნაურობასა და პოლიციას) დასჯიდა და გლეხებსაც ზარალს აუნაზღაურებდა.

ეს თხოვნები იმდენად დამახასიათებელია, რომ საჭიროა საქმე მოვიყვანოთ. პირველი თხოვნა დაწერილია 1864 წლის აპრილის 4-ს და მას ასეთი სათაური აქვს: «Докладная записка жителей мингрельского владения 26-ти однофамильцев Жанашиевцевых, 4 апреля 1864 года, Кутаис». ეს თხოვნა დაწერილი უნდა იყოს ვიღაცა რუსი მოხელის მიერ; (ამას გვაფიქრებინებს მრავალი ისეთი წმინდა რუსული გამოთქმები, რომლებიც აქ გვხვდებოდა); მაგრამ ამავე დროს ეს მოხელე, ეტყობა, საკმაოდ უვიცი უნდა ყოფილიყო: ეს ჩანს იქიდან, რომ თხოვნა სტილისტურად და გრამატიკულად უხეშად არის შედგენილი და მრავალ შეცთომასაც შეიცავს². თხოვნაზე ხელს აწერს თითქოს ორი კაცი: იოსებ ჯანაშია და დათიკა ჯანაშია, მაგრამ ეს ხელრთვა ერთი კაცის გაკეთებული უნდა იყოს, რადგან ხელი ერთი და იგივეა.

თხოვნა ასე იკითხება: „ჩვენ მიერ აღძრული იყო საჩივარი —სამეგრელოს სამთავროში თავად ჩიქოვანების მიერ ჩვენი უსაფუძვლოდ დაუფლების შესახებ. მმართველ კოლუბიაკინს მივეცი თხოვნა და ვთხოვეთ კანონიერი გადაწყვეტილება. მერე მოვიდა სამეგრელოს მართველი ჩილიაევი, — იმასაც შევსჩივლეთ ჩიქოვანებისაგან დიდად შევიწროება და ვთხოვეთ, რადგან ჩვენ მათ არ ვეკუთვნოდით, მიწაც საკმაო არ გვქონდა და რადგან ჩვენ გვინდოდა თქვენი გლეხები

¹ იქვე, ფურ. 1.

² თარგმანში ვასწორებთ დედნის ტლანქ შეცდომებს — საბუთის სტილისა და შინაარსის ზუსტად დაცვით. ხსენებულ საბუთში ამას გარდა, ფაქტების თანმიმდევრობაც დაცული არ არის (შეად. ზემორე, მოთხრობილს) და ზოგიერთი ისეთი სრულიად გაუგებარი აღგილებიც არის, რომელთა შესახებ სხვა საბუთებში არაფერია ნათქვამი (მაგ.: „გვაიძულეს მიგვეტოვებინა მთელი ჩვენი ქონება“... „ყარაულები დააყენეს“... და სხვა).

ცყოფილიყავით, გამოეყო ჩვენთვის ადგილი, რითაც საშუალება მოგვეცემოდა თქვენთვის სამსახურისა და ოჯახის რჩენისაც. მაგრამ ამის შემდეგ, არამც თუ არავითარი ყურადღება არ მოგვაქციეს, არამედ დაგვიწყეს ყველაფრის წართმევა, რაც ჩაუვარდებოდათ, არაფერი არ დაგვიტოვეს: გვაძულეს მიგვეტოვებინა მთელი ჩვენი ქონება და საცხოვრებელი; ყარაულები დააყენეს და არ გვიშვებდნენ (sic); რადგან არაფერში არ დაგვეხმარნენ, იძულებული ვიყავით მიგვემართა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისათვის 1862 წელს; მას ავუხსენით ჩვენი მდგომარეობა, მაგრამ არც მისგან მივიღეთ რაიმე დაკმაყოფილება. ამის შემდეგ კვლავ მივმართეთ თხოვნით იმავე წელს კავკასიაში მეფის ნაცვალის თანამდებობის აღმასრულებელს თავად ორბელიანს, მაგრამ არც იმ დროს მივიღეთ რაიმე დაკმაყოფილება. მხოლოდ თქვენი იმპერატორობითი უმაღლესობის საქართველოში მობრძანების დროს, 1863 წლის მარტის 16-ს, ველირსეთ გვენახა თქვენი თავი და მოგვეერთმია თხოვნა — ჩვენი გაჭირვების შესახებ. მაშინ მხოლოდ, ღვთისა და თქვენი იმპერატორობითი უმაღლესობის წყალობის მოლოდინში, ვამხნევებდით ერთი მეორეს: დავბრუნდით ჩვენს ოჯახებში და ვუცდიდით სამართლიან დაკმაყოფილებას. ამის მოლოდინში, ჩვენი სოფლის ჩვეულების თანახმად დღესასწაულის დღეს ერთად (ნათესავეებთან და მეგობრებთან) ვატარებდით. თავის მხრივ ამავე დღეს თავი მოიყარა რამდენიმე თავადმა და აზნაურმა — ჩვენი და ჩვენი ოჯახების დაჩაგვრისა და ჩვენი ოჯახების განიაგების მიზნით. მათ განზრახ კაცი გამოგვიგზავნეს და შემოგვიტოვალეს ჩვენც მოვალთო, ვითომც ჩვენიან ერთად უნდოდათ დღესასწაულის გატარება. მაგრამ ამაზე ჩვენ უარი შევუთვალეთ, რადგან ვიცოდით საქმის ვითარება, და ვთხოვეთ მოეთმინათ, ვიდრე საქმე არ დამთავრდებოდა, რის შემდეგ ისევე ვემსახურებოდით მათ, როგორც წინათ. მათ არავითარი ყურადღება არ მიაქციეს ჩვენს თხოვნას, თავს დაგვესხენ მოულოდნელად რამდენიმე თავადი და დაგვიწყეს თოფების სროლა, თითქოს ესროდნენ მტრებს უცხო ქვეყნიდან. დასწევს 29 კომლი თავისი ხის ნაგებობებითა და მოწყობილობებით, ქვეშავეები თავისი მოწყობილობით და ტანისამოსი, 8 ცხვარი, საწნახელები რიცხვით სამასამდე (ნამდვილი რიცხვი არ ვიცით), 13 ნალია სიმინდითა და ფეტვით გავსებული. ბევრი რამ დამწყვარიდან სხვისი იყო — ეკუთვნოდა 215 ოჯახს. ზოგი ქონება თან წაიღეს და თავის კაცებს დაურიგეს, მაგალითად, პირუტყვიდან: ცხვარი, ხარი, ძროხა, თხა, ღორი და ფრინველი. როგორც იტყვიან, ყველაფერი უკანასკნელ კატამდე ცეცხლს მისცეს. ჩვენ ამ დროს

ქუთაისში ვიყავით სამუშაოზე, რითაც ვარჩენდით ჩვენს ოჯახებს, მაგრამ ამ დროს უცბათ გავიგეთ საშინელი ამბავი — თავად ჩიქოვანების მიერ ჩვენი საცხოვრებლებისა და ქონების დაწვის შესახებ. მაშინ ჩვენ დაუყოვნებლივ ჩამოვედით ქუთაისიდან ჩვენს სოფელში. როცა მივედით ჩვენს სოფელში, ნაცვლად იმისა, რომ გვენახა ჩვენი საცხოვრებლები, ველარ ვნახეთ ნახშირიც კი; [ყველანი] დარჩნენ უსახლკაროდ და უქონებოდ: მათ არ გააჩნდათ ნათესავეებიც, რომ თავი შეეფარებინათ; გარდა ოთხი მოხუცებულისა და მცირე წლოვანთა (რომელნიც სოფელში დაგვიხვდნენ), სხვების შესახებ არა ვიცით რა. ვკითხეთ დარჩენილებს იმათ შესახებ, თუ სად წავიდნენ ისინი, მაგრამ მათ გვიპასუხეს რომ არაფერი იციან. ჩვენ შევსძელით გაგვეგო მსოლოდ თავად ჩიქოვანების მიერ დაპატიმრებული ათი კაცის შესახებ. მოვასხენებთ რა ჩვენი მდგომარეობის შესახებ თქვენს იმპერატორობითს უმაღლესობას, ვითარცა სამართლიან მოსაპართლეს, ყოვლად უმორჩილესად გთხოვთ დაგვიხსნათ ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობიდან, დანიშნოთ თქვენი მხრით განსაკუთრებული მოხელე ამა მოხსენებაში მოთხოვნილ გარემოების გამოსაძიებლად, რადგან ჩვენ, მართალნი, ამდენი ხანია ტყუილად ვისჯებით. ამასთანავე დავსძენთ, რომ თუ ჩვენ ამ საქმის გამოძიების შემდეგ მტყუანი გამოვლდებით დავისაჯოთ კანონის მიხედვით, ხოლო თუ გავმართლდებით ამაში, დაისაჯონ კანონის მიხედვით ისინი ჩვენდამი ასეთ მოპყრობისათვის, ჩვენი ქონების უკან დაბრუნებით. თავად ჩიქოვანების მიერ დაპატიმრებულ მტაცებლებიდან (sic) 5 კაცი მოკვდა, ხუთი განთავისუფლებულია, ხოლო დანარჩენები (10 კაცი) ციხეშია. ამ თხოვნის მიცემის შემდეგ კიდევ დაიჭირეს სამი მტაცებელი [და მიუმატეს] იმ 10 კაცს, რომელნიც პასუხისგებაში იმყოფებიან“¹.

ეს თხოვნა, როგორც ზევითაც ვამბობდით, რუსულად არის დაწერილი, მაგრამ ქვევით მას, ორი კაცის ხელრთვა აქვს ქართულად: „ვაწერთ იოსე ჯანაშია [და] დათიკა ჯანაშია“.

მეორე თხოვნაც რუსულად არის შედგენილი და, როგორც ჩანს, მისი ავტორიც, ვილაც უვიცი რუსი მოხელე უნდა ყოფილიყოს: ესეც ისეთივე გრამატიკული და სტილისტური შეცდომებითაა დაწერილი, როგორც პირველი. ეს თხოვნა დათარიღებულია 1864 წლის ივნისის 3-ით, და მაშასადამე, იგი მიცემული უნდა იყოს ორი თვის შემდეგ. პირველ თხოვნის მიცემიდან. თხოვნა მიმართულია უშუალოდ მეფის

¹ საქ. 1576, ფურ. 15—17.

ნაცვლის, დიდი მთავრის, მიხეილ ნიკოლოზის-ძისადმი და იკითხება ასე:

„ამა წლის მარტის (sic) თვეში ჩვენ გავბედეთ მიგვეერთნია თქვენი-იმპერატორობითი უმაღლესობისათვის თხოვნა, რომელიც შეიცავდა განცხადებას იმის შესახებ, რომ ჩვენ დაგვეუფლენ უსამართლოდ სამეგრელოს სამთავროს თავადები, ტარიელ და დავით ჩიქოვანები, ე. ი. როსტომ ჩიქოვანის მემკვიდრეები. გთხოვდით კანონიერ განკარგულებას ამ საგნის შესახებ და შედეგის ჩვენთვის გამოცხადებას ადგილობრივი ხელისუფლების საშუალებით. მაგრამ არავითარი განკარგულება არ მოჰყვა ჩვენს თხოვნას 1863 წლის 24 ივნისის თარიღით, რომელიც გადაეცა სასამართლო საქმეების დეპარტამენტს იმავე წლის 9 ივლისს № 2645-ით; აგრეთვე არც იმ თხოვნას მოჰყვა რაიმე შედეგი, რომელიც ჩვენ მოგართვით თქვენ ქუთაისში თქვენი იმპერატორობითი უმაღლესობის ყირიმს გაუგზავრებისას. ამ ჟამად ჩვენს თხოვნაში გადმოცემულ გარემოებებს არავითარი მსვლელობა და დაკმაყოფილება არ აქვს. ამის გამო ვთხოვთ თქვენს იმპერატორობითს უმაღლესობას — გასცეთ განკარგულება, ვისდამიც ჯერ არს, რათა მოიძებნოს ჩვენი თხოვნები და მიეცეს მათ სწრაფი მსვლელობა. ჩვენი თხოვნის სიმართლეში სათანადოდ დარწმუნების შემდეგ, ვთხოვთ გავგანთავისუფლოთ ჩვენ თავად ჩიქოვანების მიერ უკანონო დაუფლებისაგან და დაგვიბრუნოთ ყველა მათ მიერ ჩვენთვის წართმეული ქონება; აგრეთვე ჩვენი დამწვარი სახლები ავგინაზღაუროთ ჩიქოვანების საკუთრებიდან კანონიერ ფასებში; ამასთანავე მოგვეცეს ჩვენ საცხოვრებლად და სახანავე-სათესად ადგილი, თუ შეიძლება, მთავარის კარის მამულში და არა თავად ჩიქოვანებთან“¹.

ამ თხოვნაზე ხელი მოწერილი აქვს «за неумением грамотности просителей и по личной их просьбе» (sic) ვინმე ვლადიმერ ნიკოლაძეს.

არც პირველ თხოვნას და არც მეორეს, ისევე როგორც წინათ მიცემულ თხოვნებს, როგორც ვამბობდით, არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია. ამ თხოვნების შემდეგაც მეფის ნაცვლის კანცელარიამ ადგილობრივ ხელისუფლებას მხოლოდ „ფორმალური“ შეკითხვა გაუგზავნა იმის შესახებ, თუ რითი გათავდა აჯანყების საქმე და რა ნაბიჯია გადადგმული „დაზარალებულ გლეხების მოსაწყობად“².

¹ იქვე, ფურ. 22.

² იქვე, ფურ. 22.

საყურადღებოა ე. წ. სამეგრელოს საბჭოს პასუხი ამ შეკითხვაზე. ის სწერს: „საქმე გლეხების, ჯანაშიებისა და ფაცაციების, მემამულეთა და პოლიციის ხელისუფლებისათვის არ დამორჩილებისა და შეიარაღიბული ხელით წინააღმდეგობის გაწვევის შესახებ, კავკასიის მე-30-ე ლინენი ბათალიონთან დაწესებულ სამხედრო სასამართლოს კომისიის მიერ უკვე გადაწყვეტილია და ის, რევიზიის წესით, წარდგენილია ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორისათვის სამეგრელოს მმართველის პატაკთან № 3275-ით, წარსულ აპრილის 15 თარიღით. რაც შეეხება გლეხების, ჯანაშიებისა და ფაცაციების თხოვნას, რომელიც გადაეცა სამეგრელოს მმართველს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის წინადადებასთან ერთად ხანძრით განადგურებულ მათი საცხოვრებლების მოწყობის შესახებ, როგორც საბჭოს საქმიდან ჩანს, სამეგრელოს მმართველის მიერ მოხდენილია ამ საგანზე სათანადო განკარგულება და ამასთანავე სასტიკად დაუდასტურდა ადგილობრივი ოლქის უფროსს მიეღო ყველა შესაძლებელი ზომები გლეხების ყოფის გაუმჯობესებისათვის. ვაცნობებ რა ამას სასამართლო საქმეების დეპარტამენტს, მისი № 1870 გასულ მაისის 6-ის მომართვის თანახმად, პატივი მაქვს დავსძინო, რომ თუმცა გლეხების, ჯანაშიებისა და ფაცაციების, ყოფის შესაძლებელ მოწყობისათვის, როგორც ოლქის უფროსისა, ისე გამოძიების მწარმოებელ, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის კანცელარიის მოხელის, ბ. ფონ-ვალკეს მიერ ზომები მიღებული იყო, — მაგრამ, როგორც ჩანს გლეხების პირადი განცხადებიდან, მათ თვითონ არ სურთ მოეწყონ სოფ. თამაკოში და ჰგონიათ, რომ ამგვარი ჯიუტობითა და ხშირი საჩივრებით ხელისუფლების წინაშე, მიაღწევენ განთავისუფლებას თავად ჩიქოვანების მეფლობელობისაგან“¹.

ამ ქალაქზე ხელი მოწერილი აქვს „за старшого члена совета князь Р. Эристов-ს, რომელიც, როგორც ვიცით, ამ დროს სამეგრელოში მსახურობდა.

მოყვანილი საბუთი ერთობ საყურადღებო და საინტერესოა არა მარტო იმ მხრივ, რომ ის ცალკეულ, თუნდაც მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენის — 1863 წლის გლეხთა აჯანყების — დასასრულის შესახებ ცნობებს შეიცავს, არამედ იმ მხრივ, რომ ეს საბუთი საუცხოოდ ახასიათებს მეფის პოლიციურ ხელისუფლების „მართლმსაჯულებას“; მთელი სოფლის განადგურებისა და აჯანყების მეთაურების სასტიკად დასჯის შემდეგ თქმა იმისა, რომ უსახლკაროდ დარჩენილ და აწიოკებულ გლეხებს „თვითონ არ სურთ მოეწყონ“-ო,

¹ იქვე, ფურ. 20—21;

შეძლო მხოლოდ ისეთ ხელისუფლებას, რომელიც გლეხობას უყურებდა, როგორც პირუტყვს. გლეხებმა აუარებელი დრო, ენერგია და სახსრები მოანდომეს იმას, რომ მთავრობისათვის გაეგებინებინათ თავიანთი აუტანელი მდგომარეობა და უსახლკაროდ დარჩენა, არა ერთხელ მიმართეს ხელისუფლებას თხოვნით დახმარება აღმოეჩინათ მათთვის და ზარალი აენაზღაურებინათ, თავიანთი ასეთი თხოვნა უშუალოდ მეფის ნაცვალსაც კი მიართვეს არა ერთხელ, — და ყველა ამის შემდეგ ადგილობრივი ხელისუფლება განმარტავს უმაღლეს ხელისუფლების შეკითხვაზე, რომ ყოველგვარი ზომები გლეხების მოსაწყობად მივიღეთ, მაგრამ თვით გლეხებს „არ სურთ მოწყობაო“, და ამგვარი „განმარტება“ სავსებით აკმაყოფილებს ამ უმაღლეს ხელისუფლებასაც. ყოველ შემთხვევაში ოფიციალური საბუთების მიხედვით ამ განმარტების შემდეგ წყდება ამ საგანზე მიწერ-მოწერა და ყოველგვარი შეკითხვების გაგზავნაც მთავრობის ორგანოების მხრივ. როგორც ჩანს, ამის შემდეგ თვით გლეხებსაც მოსწყინდათ უმინოდ ღა უშედეგოდ თხოვნების გზავნა ხელისუფლებისათვის და, სავსებით დარწმუნდნენ რა იმაში, რომ ამას არავითარი შედეგი არ მოჰყვებოდა, მათაც სრულიად შესწყვიტეს საჩივრების გზავნა. ასე დამთავრდა 1863 წლის გლეხთა ამბოხება სამეგრელოში.

10

ნათქვამის შემდეგ, იმ ოფიციალურ წყაროების მიხედვით, რომლებიც ამ ჟამად ჩვენს განკარგულებაშია და რომლებზედაც დამყარებულია ეს ჩვენი წერილიც, შეგვიძლია დავასკვნათ შემდეგი:

1. სამეგრელოს გლეხების აჯანყება 1863 წელს, თავისი შინაარსისა და ხასიათის მიხედვით, ეკუთვნის ფეოდალურ-ბატონყმურ წესწყობილების პირობებში აღმოცენებულ სოციალურ მოძრაობათა ისეთ ციკლს, რომელიც პირდაპირ მიმართულია ამ წესწყობილების საფუძვლების წინააღმდეგ.

2. მაგრამ 1863 წლის აჯანყებაში მონაწილე გლეხებს არა ჰქონდათ სათანადოდ შეგნებული და გათვალისწინებული ამ აჯანყების სოციალური (ძირითადი) დანიშნულება და საბოლოო მიზანი. ყოველ შემთხვევაში იმ წყაროებში, რომლებიც ამ ჟამად ჩვენს განკარგულებაშია, არსად არ ჩანს ამის კვალი. ამით იხსნება სტიქიური ხასიათი ამ მოძრაობისა და ის გარემოებაც, რომ აჯანყებული გლეხები, მოითხოვენ რა თავად ჩიქოვანების ბატონობისაგან განთავისუფლებას ამავე დროს აცხადებენ სურვილს გადაორციხულ იქნენ მთავრის ყმათა კატეგორიაში და მის სამფლობელოში მიეცეთ საცხოვრებელი

ბინა. ის გარემოება კი, რომ ამ აჯანყებაში მონაწილე გლეხები, „განიჩხოდნენ მოუსვენრობითა და მათ შორის მარად ჰქონდა ადგილი მთავრობის საწინააღმდეგო განწყობილებებს“, რაც ოფიციალურ საბუთებშიც დადასტურებულია, მხოლოდ არა პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ გლეხები საერთოდ ბატონყმობის ინსტიტუტის და ხელისუფლების პოლიტიკური რეჟიმის წინააღმდეგ იბრძოდნენ და რომ ისინი მის არსებობას ვერ ურიგდებოდნენ.

3. 1863 წლის გლეხთა ამბოხება სოფ. თამაკონში, როგორც თარიღისა, ისე აგრეთვე მისი წარმოშობის სოციალური მოტივების მიხედვით, უნდა ჩაითვალოს 1857 წლის სამეგრელოს გლეხების ცნობილ აჯანყების, კერძოდ ნახუნუუსა და საიჩუოს, აჯანყების თითქმის უშუალო გაგრძელებად: 1857 წლის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, არსებითად იმავე აუტანელ პირობებში დატოვებული სამეგრელოს გლეხობა, განაგრძობს ბრძოლას მებატონეების თავდასხმის წინააღმდეგ და ცდილობს იარაღით ხელში თავი დააღწიოს მებატონეთა უღელს. 1863 წლის აჯანყება 5 წლით სცილდება 1857 წლის აჯანყებას (კერძოდ ხსენებულ ნახუნუუსა და საიჩუოს აჯანყებას) და ერთი წლით უსწრებს ჯვარისა და ლიის გლეხების აჯანყებას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1864 წელს, სწორედ იმავე საფუძველზე.

4. უშუალო მიზეზი და საბაბი 1863 წლის აჯანყებისა მდგომარეობს იმაში, რომ მებატონეებმა, თავად ჩიქოვანებმა, მეტის მეტად შეავიწროვეს და უქიდურესობამდე მიიყვანეს თავიანთი ყმები ერთის მხრით გადასახადებისა და ბეგარის გაღიდებით, ხოლო მეორეს მხრით, როგორც ჩანს, მეტის მეტი მკაცრი და უხეში მოპყრობით: გადასახადი, დაწესებული როსტომ ჩიქოვანის დროს, მისმა მემკვიდრეებმა, დავით და ტარიელ ჩიქოვანებმა, რამდენიმე წლის გავლის შემდეგ, თითქმის 400%-ით გააღიდეს იმ მრტივით, რომ ყმების ოჯახთა რიცხვი ამ ხნის განმავლობაში 5-დან 23 კომლი გახდა, თუმცა მათ ყმებისთვის გაყოფისა და კომლების გამრავლების დროს მიწის ნაჭრები არ მიუმატებიათ; მეორე მხრით, თუმცა პოლიციის მიერ შედგენილი ოფიციალური საბუთები ამაზე სდუმან, უეჭველათ მებატონეები ფართოდ მიმართავდნენ სიმკაცრესა და ფიზიკურ სასჯელსაც იმისათვის, რომ თავიანთი ყმები მორჩილებაში ჰყოლოდათ და მათგან გადასახადი აეკრიფათ.

5. აჯანყებაში, ოფიციალურ საბუთების მიხედვით, უშუალო მონაწილეობა მიიღო მხოლოდ ორმა გვარმა — ჯანაშიებმა და ფაცაციებმა, მაგრამ საფიქრებელია თანაგრძნობა და ერთგვარი დახმარებაც მათთვის გაეწიათ სხვა გვარის მეზობელ გლეხებსაც. ეს ჩანს

თუნდაც იქიდან, რომ ერთ-ერთ საბუთში ნათქვამია — ჯანაშიებისა და ფაცაცების აწიოკებული ოჯახები, სოფლის გადაწვის შემდეგ, შეიხიზნეს მეზობლებმაო. თუ კი შეიხიზნეს, ცხადია, საქმელი და ბინა მიუციათ; ხოლო ეს, რათქაა უნდა, დანმარებასა და თანაგრძობას ნიშნავს. მაგრამ საფიქრებელია ამ მეზობლებს აჯანყებულთათვის უშუალო დანმარებაც გაეწიათ სურსათის, იარაღის, თოფ-წამლისა და სხვა მისთანათა მიწოდებით.

6. აჯანყება, როგორც ვაშბობდით, ჩაქრობილ იქნა პოლიციისა, სამხედრო ნაწილებისა და თავად-აზნაურობის შეიარაღებულ რაზმების შეერთებული ძალით, რომლის რაოდენობა 700—800 კაცამდე აღწევდა. თავად-აზნაურობიდან აჯანყების ჩამქრობთა შორის ოფიციალ საბუთებში მოხსენებულია მხოლოდ ორი გვარი: ჩიქოვანები და დგებუაძეები. მაგრამ საფიქრებელია სხვა გვარის თავადებსა და აზნაურებსაც მიეღოთ მონაწილეობა. ყოველ შემთხვევაში ამათგან ერთი გვარი (ცაგურია), თუ ჩაქრობის უშუალო მონაწილედ არა, პოლიციის დამხმარედ მაინცაა დასახელებული: სწორედ აზნაურ ცაგურიების ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო, რომ მეამბოხეთ მოციქულად მიუგზავნეს, და შესაძლებელია ამ ცაგურებს სხვა მხრივაც აღმოეჩინათ დანმარება ხელისუფლებისათვის აჯანყების ჩაქრობის საქმეში.

7. აჯანყებას ვიწრო ადგილობრივი ხასიათი ჰქონდა: ის მოხდა სოფ. თამაკონში და ამ სოფელს არ გასცილებია. მაგრამ ყველა ნიშნის მიხედვით, როგორც ეს ოფიციალურ საბუთებშიც აღნიშნულია, ეს აჯანყება შეიძლება „მთელს სამეგრელოს გლეხობასაც მოსდებოდეს“, რომ ხელისუფლებას სათავეში არ ჩაექრო იგი და სასტიკად არ გასწორებოდა აჯანყებულებს.

8. 1863 წლის აჯანყებას უშუალოდ დადებითი შედეგი გლეხებისათვის არ მოჰყოლია, პირიქით, ის დიდის მსხვერპლითა და მატერიალური ზარალით დამთავრდა გლეხების მხრივ: მან იმსხვერპლა რამდენიმე კაცი და ათეული ოჯახის ნაამაგარი; მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ამ აჯანყებას მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მან, გლეხთა სხვა აჯანყებებთან ერთად, შექვევლია ხელი შეუწყო ბატონყმობის ინსტიტუტის ნგრევას; მან შექვევლად ხელი შეუწყო გლეხობის გათვითცნობიერებასა და ფეოდალიზმის მისრწინლ შინაბუნების გამოაშკარავებას. ეს აჯანყება შექვევლად ერთ-ერთი პატარა ვარსკვლავი იყო ტანჯულ გლეხკაცობის შავბნელ ცხოვრების ჰორიზონტზე XIX ს. მეორე ნახევრის დასაწყისში. ამაშია ამ აჯანყების სოციალური მნიშვნელობა.

მოგვყავს ერთ-ერთი საბუთი მთლიანად.

1863 წ. სამეგრელოში მომხდარ გლეხთა აჯანყების შესახებ, როგორც ვამბობდი, ჯერჯერობით ყველა საბუთი აღმოჩენილი არ არის. ასე, მაგალ., სამეგრელოს მთავრის ლევან დადიანის სიგელი, 1819 წ. როსტომ ჩიქოვანისათვის ბოძებული, გლეხების (ჯანაშიებისა და ფაცაციების) საჩივრები 1862 წ. სამეგრელოს მმართველისათვის მირთმეული, აჯანყებაში მონაწილე გლეხების პასუხისგებაში მიცემისა და საქმის გამოძიების აქტები, თვით სასამართლოს განაჩენი, გასამართლების პროცესის შემცველი საბუთები და ზოგიერთი სხვა, რომელთა შესახებ ჩვენამდე მოხწეულ საქმეებში პირდაპირი ან არა პირდაპირი მითითებებია შენახული, — არც ტფილისისა, არც ქუთაისისა და არც ზუგდიდის არქივებში აღარ აღმოჩნდნენ. შესაძლებელია ეს საბუთები საბუდამოდ დაკარგული იყოს (როგორც ცნობილია, ჩვენმა არქივებმა სამოქალაქო ომის პერიოდში დიდი ზიანი განიცადეს), შესაძლებელია შემდეგში გამოჩნდეს. — ამას მომავალი გამოარკვევს. ეს დაკარგული საბუთები, რა თქმა უნდა, მეტ საშუალებას მოგვცემდნენ იმისათვის, რომ დასმული საკითხი უფრო დაწვრილებით და ამოწმურავედ ყოფილიყო შესწავლილი. მაგრამ ის დოკუმენტებიც, რომლებმაც ჩვენამდე მოახწიეს და უკვე აღმოჩენილი არიან, საკმაო საშუალებას იძლევიან აჯანყების სურათი საკმაო სიზუსტითა და სისრულით იყოს აღდგენილი მთავარ ხაზებში მაინც.

ამ საბუთებიდან (მათი რიცხვი 150-მდეა) ჩვენ აქ ვბეჭდავთ მხოლოდ ერთს, სახელდობრ იმ საბუთს, რომელიც აჯანყების ზოგად მიმოხილვას წარმოადგენს, და რომელიც უფრო დამახასიათებელ საბუთად მიგვაჩნია. დანარჩენ, ასე თუ ისე მნიშვნელოვან საბუთების შინაარსი, ამონაწერებისა და ექსცერპტების (ზოგჯერ მთელი ტექსტის) სახით, მოყვანილია თვით მონოგრაფიაში.

აქ მოცემულ საბუთის შინაარსის გაცნობისა და შესწავლის დროს მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული ის შესწორებები, რომლებიც სხვა საბუთების ჩვენებებთან შეწამებისა და თვით მის შინაარსის ანალიზის საფუძველზე მოცემულია ჩვენ მიერ მონოგრაფიაში: უნდა გვახსოვდეს, რომ საბუთი შედგენილია მეფის ხელისუფლების მოხელის მიერ, რომელსაც თავისი იდეოლოგიურ-კლასობრივი რწმენისა და თანამდებობრივი მდგომარეობის მიხედვით არ შეეძლო გლეხთა აჯანყების საკითხი გაეშუქებია სისწორით, არა მარტო აჯანყების მიზეზების ანალიზისა და გაგების მხრივ, არამედ თვით ფაქტების ზუსტად და სიმართლით აღწუსების მხრივაც.

საბუთის ტექსტი მოცემულია უცვლელად და შეუმოკლებლად. არქეოგრაფიულ-რედაქციული ცვლილებები ან შესწორებები შეეხება

მხოლოდ ტექსტის ლოგიურს დაყოფას (აბზაცებად), სასვენ ნიშნებს და ორთოგრაფიას: 1. ტექსტის დაყოფა აბზაცებად ჩვენ შევცვალეთ იქ, სადაც ეს შინაარსის მიხედვით საჭირო იყო; 2. ასევე, სასვენი ნიშნები დედანში შევასწორეთ (ან აღვადგინეთ, როდესაც არ იყო) ისე, როგორც ამას თანამედროვე გრამატიკული წესები მოითხოვდა; 3. საბუთის მთელი ტექსტი იბეჭდება ახალი ორთოგრაფიის მიხედვით: დიდი ასოების გამოყენება, სიტყვების დაბოლოებანი (უმთავრესად ზედსართავ სახელებში), ასოები ზ, ი და სხვა — ყველაფერი ეს თანამედროვე (ახალი) ორთოგრაფიითაა მოცემული. საბუთის ქართული თარგმანი მოცემული არ არის ადგილის ეკონომიის მიზნით.

1863 წ. ნოემბერი. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის კანცელარიის მმართველის აბაშიძის მიერ შედგენილი ზოგადი მოხსენება გლეხების ჯანაშიებისა და ფაცაციების აჯანყების შესახებ

Записка из дела о неповиновении крестьян Джанашиевых и Пацациевых помещицъ и полицейской власти и о сопротивлении их вооруженною рукою

Владетелем Мингрелии князем Леваном в 1819 году пожалованы уже умершему князю Ростому Чиковани пять дворов крестьян, по фамилии Джанашия и Пацация, жительствующие в селении Тамако, Сенакского округа.

В настоящее время из этих 5-ти дворов составилось чрез раздел 23 двора, и они находятся в владении наследников князя Ростома—сыновей его Тариела и Давида Чиковановых.

На обязанности прежних 5-ти дворов, между прочим, лежала подать помещику под названием «саудиеро» сто кок* вина с водою¹ и десять свиней, или на каждом дворе по 20 кок вина и по 2 свиньи.

С размножением числа дворов Джанашиевы и Пацациевы рассчитывали, что они, не получая в надел особых земель, останутся при отбывании подати «саудиеро» и свиньями, по общему итогу, в том же количестве, которое платили прежние 5 дворов, т. е. сто кок вина и десять свиней, но помещики требуют с каждого разделившагося двора то количество, которое платил каждый из прежних 5-ти дворов.

* Кока около 3-х ведер.

¹ დედანში ასეა.

Считая эту подать для себя обременительною и себя пожалованными князю Чиковани в пожизненное, а не в потомственное владение, они с 1862 года начали обращаться к начальству с просьбами, об ограждении их от притеснений князей Чиковановых и вместе с тем прекратили отбывание им податей.

Сенакский окружной начальник, управляющий Минтреллею и кутаисский генерал-губернатор, принимая во внимание, что подать «саудиеро», по обычаю края, не делится между разделяющимися дворами, а остается таже самая для каждого двора и что при этом не берется в расчет количество имеющейся у делящегося двора земли, признали просьбы неосновательными.

В том же 1862 году помощник окружного начальника Нанейшвили и сам окружной начальник, хотя ездили в сел. Тамако, но Джанациевы и Пацациевы к ним не явились.

Затем помощник Нанейшвили в мае месяце 1863 года был командирован окружным начальником с 10-ю казаками в сел. Тамако для взыскания подати в пользу помещиков.

С дороги он послал хелосана в Тамако с приказанием приготовить для него квартиру. Посланный не явился, а Нанейшвили подъехал к висячему через реку Техур¹ мосту, доступному для перехода по нем гуськом. По случаю половодья нельзя было переправиться в брод, а потому начался переход по мосту.

В это время на противоположном берегу, спустившись с горки, побежали к мосту человек до 20 крестьян с палками и ружьями, и начали стрелять² прицелами переходивших, требуя воротиться; когда же шедший впереди сельский старшина, поручик князь Бежан Дгебуадзе, перешел за половину моста, то раздались выстрелы и он упал смертельно раненый. Этими выстрелами ранены тоже бывшие на берегу при лошадях крестьянин Гуту Квашилава в руку и азнаур Георгий Дгебуадзе в ноги. Вместе с тем стрелявшие и бывшие с ними бежали к себе в горы. Казаки, хотя сделали по ним несколько выстрелов, но без последствий.

Последовавшие по этому распоряжению заключались в следующем:

¹ ტყობზო: «Тихурт».

² ტყობზო: «стрелять».

Помощник Нанейшвили собрал людей и занял ими дороги в сел. Тамако.

На другой день [он] послал в Тамако хелосана для объявления Джанашиевым и Пацациевым, чтобы они для облегчения своей участи сдались, но получил чрез посланного ответ, что они знают совершенное ими преступление, а потому для них лучше держаться¹.

12-го мая прибыл окружной начальник и с ним человек до 80 князей и дворян, которые присоединены к караулу, выставленному помощником Нанейшвили.

По полученному от помощника Нанейшвили донесению, что Джанашиевы и Пацациевы собирают силы, укрепляются и намерены защищаться оружием, что между народом замечается волнение умов, и в виду предупреждения всякого столкновения между простым народом и дворянством, которое в больших массах начало собираться в верхней части края с целью наказать возмущившихся крестьян, высланы из м. Зугдиди² две стрелковые роты и с ними командирован старший член Совета управления Мингрелию подполковник Мачавариани.

12-го же числа прибыл управляющий Мингрелию. Узнав, что жители эти, с давних пор отличающиеся упорством, буйством и уклончивостью от исполнения лежащих на них обязанностей, сговорились помогать друг другу в неповиновении помещичьей власти, если только правительство не станет принимать против демонстрации их ни каких решительных мер, а предоставит им самим вестись с помещиками, — объявил чрез посланных Джанашиевым и Пацациевым, что, если они не успеют и не выдадут главных зачинщиков, то он принужден будет наказать их вооруженною силою, и тогда же отдал приказание оцепить рогами местность, поручив главное над ротами начальство подполковнику Мачавариани, которому внушил действовать мерами убеждения и избегать до последней крайности кровопролития.

13-го мая роты оцепили предместье сел. Тамако, в котором живут бунтующиеся крестьяне.

¹ ღრუბლი სესა.

² ღრუბლი: «Зугдиди».

Тут начались пожары, продолжавшиеся до вечера, при чем, в одной сакле замечен был взрыв пороха.

Семейства и скот были уже выведены жителями.

В селении найдена одна пика, труба, посредством которой свывались на помощь соседи, ступка и другие снаряды для делания пороха:

В одном месте скрыта дорога и фундамент церкви, где хранилась означенная выше труба, подкопан.

В деревне оставались, скрываясь, мужчины. Из числа их 7 человек, которым чрез посланных людей предложено было сдать-ся, явились к подполковнику Мачавариани 13 мая.

14 мая были созваны окольные жители, которым объявлено, чтобы они собрали семейства бунтовавшихся крестьян. Почему явилось несколько семейств, которые по надлежащем внушении оставлены на месте.

В этот день представлены еще двое из разбежавшихся крестьян.

Все 9 человек взяты под стражу.

14-го же числа роты отпущены в м. Зугдиди.

Возстановлено следствие, которое докончил по приказанию генерал-губернатора, секретарь его канцелярии Фон-Вельке¹.

Далее из следствия видно:

Крестьяне Джанашиевы и Пацациевы, как видно из грамоты, пожалованы князю Чиқовани в потомственное владение. Этою же грамотою, кроме движимого и недвижимого имения крестьян, пожаловано князю Чиқовани в сел. Тамако выморочное имение Пааты Иобидзева—земля и виноградники.

Нынешние Джанашиевы и Пацациевы, исключая двух дворов, наделенных усадьбами особо, имеют свои усадьбы на землях, пожалованных с ними князю Чиқовани.

Усадьбы крестьян Джанашиевых и Пацациевых раскинуты по скату довольно отвесных гор, представляющему вид сада, наполненного виноградными лозами, обхватывающими деревья. Следы споровших построек доказывают безбедность владельцев, а в маранях² найдены остатки вина.

¹ ფონ-ვალკო: «Фон-Волько».

² ფონ-ვინი: «маранях».